

René GROUSSET

BOZKIR İMPARATORLUĞU

Atilla • Cengiz Han • Timur

Çeviren:

Dr. M. Reşat UZMEN

YAYIN NU: 155
KÜLTÜR SERİSİ: 26

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-098-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 1980

9. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul - 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik
çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

Yazarın Önsözü.....	11
---------------------	----

GİRİŞ

Bozkır ve Tarih.....	17
----------------------	----

BİRİNCİ FASIL

XIII. YÜZYILA KADAR YUKARI ASYA

1. Bozkırların Eski Tarihi: İskitler ve Hunlar.....	29
İskitler.....	32
İskit Sanatı.....	38
Sarmallar ve Batı Sibirya.....	42
Altay ilk Türk Kültürleri.....	44
Hiyong-Nu'ların (Hunların) Menşei, Hun Sanatı.....	47
Hunların İlk Baskısı ve Yüe-çi'lerin Göçü.....	55
Hunların İlk Zaferlerinin Tepkileri Afganistan'da Yunan Hâkimiyetinin Düşmesi.....	58
Hunların İlk Han'lar İle Olan Mücadelesi Batı Hunlarının Ayrılması.....	62
Son Han'lar Hânedânı Döneminde Çin'in Hunlarla Yaptığı Mücadeleler - Güney Hunlarının Ayrılması.....	68
İpek Yolu.....	69
Tarım Havzasının Pan Çao Tarafından Fethedilmesi.....	71
Tarım Vahalarının İlk Çağ Sonu ve Orta Çağ Başlangıcında Medenileş- mesi.....	77
Moğolistan İmparatorluğunda Kuzey Hunlarının Yerine Siyen-pi'lerin Geçmesi.....	82
IV'cü Asrın Büyük İstilâları Kuzey Çin'in Hunlar ve Siyen-pi'ler Tarafın- dan Fethi.....	84
Türk Tabgaç (veya Topa) Kırallığı ve Apar (Juan-juan) Moğol Hanlığı.....	90
Minusinsk'in Son Kültürü.....	95
Heftalit Hunları: (Akhunlar).....	96
Hunlar Avrupa'da: Attila.....	101

2. Ön Ortaçağ: Gök-Türkler, Uygurlar ve Kıtaylar.....	109
Gök-Türk İmparatorluğu	109
Gök-Türk İmparatorluklarının Parçalanması.....	116
Doğu Gök-Türk Kağanlığının İmparator T'ai-tsong tarafından yok edilmesi.....	121
Batı Gök-Türk Kağanlığının Yokedilmesi.....	123
Tang'ların Zamanında Tarım'ın Hint-Avrupa Vahaları	125
Tarım Bölgesinde Tang Hâkimiyetinin Yerleşmesi	127
Yukarı Asya'ya Hâkim Olan Tang' Dönemi Çin'i.....	131
Gök-Türk Kudretinin Son Dirilişi-Kapağan Kağan.....	132
Kül-Tegin ve Bilge Kağan.....	137
Doğu Gök-Türk İmparatorluğunun Yıkılışı Uygur İmparatorluğunun İlk Zamanları	140
Tang'ların En Parlak Devri: Batı Türkistan'ın Ele Geçirilişi	142
Pamir'in Batısında Araplar ile Çin Arasındaki Rekabet.....	144
Pamir'de Çinliler (747-750)	146
Yukarı Asya'da Tang Hâkimiyetinin Sonu (751).....	148
Uygur Türk İmparatorluğu	149
Şa-t'o (Çöl) Türkleri	155
Kıtaylar	156
Cürçetler	164
3. XIII. Asra Kadar Türkler ve İslâm	170
X. Asra Kadar Türk Dünyasının Önündeki İran Engeli: Sâmânîler	170
Kâşgarya ve Mâveraünnehir'in Türkleşmesi: Karahanlılar	173
Türk Tarihinde Selçukluların Rolü	177
Sultan Sançar ve Amu-Deryâ Üzerindeki Nöbet	188
Kara Kıtay İmparatorluğu	192
Harzem İmparatorluğu	195
4. VI. Asırdan XIII. Asra Kadar Rus Bozkırı	199
Avarlar	199
Bulgarlar ve Macarlar	205
Hazarlar	207
Peçenekler ve Kıpçaklar	210

İKİNCİ FASIL

ÇENGİZ HAN'IN MOGOLLARI

1. Çengiz Han.....	217
XII. Asırda Moğolistan.....	217
Moğollar Arasında İlk Birleşme Teşebbüsleri.....	226

Çengiz Han'ın Gençliği.....	228
Keraitlerin Tâbii Çengiz Han.....	229
Çengiz Han'ın Wang-han'dan Kopması - Kerait Ülkesinin Fethi.....	238
Nayman ülkesinin Fethi Moğolistan'ın Çengiz Han Tarafından Birleştirilmesi.....	242
İmparator Çengiz Han.....	247
Yeni Moğol İmparatorluğu - Devlet ve Ordu.....	250
Kuzey Çin'in Çengiz Han Tarafından Fethi.....	258
Eski Kara-Kıtuy İmparatorluğu'nun Moğollar Tarafından Fethi.....	265
Harzem İmparatorluğu'nun Çengiz Han Tarafından İmhası.....	269
Cebe ve Sübötay'ın İran ve Rusya'ya Yaptıkları Akınlar.....	277
Çengiz Han'ın Son Yılları.....	280
Çengiz Han'ın Karakteri ve Eseri.....	281
2. Çengiz Han'ın İlk Üç Halefi.....	288
İmparatorluğun Çengiz Han'ın Oğulları Arasında Paylaşılması.....	288
Ögedey'in Saltanatı (1229-1241).....	291
Kin Kıratlığının Moğollar Tarafından Yıkılması.....	292
Batı İran'ın Moğollar Tarafından Fethi.....	295
Batu ve Sübötay'ın Avrupa'deki Seferleri.....	299
Töregene'nin Naipliği (1242-1246).....	303
Güyük'ün Saltanatı (1246-1248).....	305
Oğul Kaymış'ın Naipliği.....	308
Mongka'nın Saltanatı (1251-1259).....	311
Rubrouck'un Seyahati.....	312
Mongka'nın Song İmparatorluğu'na Karşı Savaşı.....	318
3. Kubilay ve Çin'de Moğol Hânedânı.....	321
Kubilay İle Arık-böge'nin Rekabeti.....	321
Song İmparatorluğu'nun Kubilay Tarafından Fethi.....	322
Kubilay'ın Japonya, Hindicini ve Java'daki Savaşları.....	325
Kubilay'ın Kaydu'ya Karşı Mücadelesi.....	328
Kubilay'ın Hükümeti: Moğol Siyaseti ve Çin Siyaseti.....	332
Kubilay ve Haleflerinin Dinî Siyaseti: Budizm.....	334
Kubilay İle Haleflerinin Dinî Siyaseti: Nesturilik.....	337
Marco Polo'nun Seyahati.....	342
Moğol Hâkimiyeti Sırasında Çin'in Refahı.....	347
Moğol Hânedânı Sırasında Çin'de Katolik Mezhebi.....	351
Son Kubilaylılar - Moğollar'ın Çin'den Kovulması.....	358
4. Çağatay Hânedânı Döneminde Türkistan.....	364
Çağatay Hanlığı: Umumî Hususiyetleri ve Başlangıç Dönemi.....	364
Algu'nun Dönemi - Çağataylılar'ın Bağımsızlıklarına Kavuşma Teşebbüsü.....	369
Kaydu'nun Hâkimiyetinde Çağatay Hanlığı.....	371
Çağatay Hanlığı'nın En Parlak Dönemi: Duva, Esen-buka ve Kebek.....	375
Çağatay Hanlığı'nın Bölünmesi: Mâveraünnehir ve Moğolistan.....	379

Emir Kazgan'ın Döneminde Mâveraünnehir	380
Tuğluk Timur: Çağatay Birliğinin Yeniden Kurulması	382
5. Moğol Hâkimiyetindeki İran ve Hülegü Hânedanı.....	385
Hülegü'nün Gelişine Kadar İran'da Moğol Rejimi: Çormağan, Baycu ve Elcigidey	385
Hülegü'nün Gelişine Kadar İran'daki Moğol Rejimi: Körgüz ve Argını Ağa	388
Hülegü'nün Dönemi - İsmaili'lerin Yok Edilmesi Bağdad'ın Fethi ve Hali- feliğin Yıkılması	391
Hülegü'nün Hıristiyanlığa Duyduğu Yakınlık	394
Hülegü'nün Suriye Seferi.....	396
Hülegü'nün Son Yılları	404
Abaka Han'ın Dönemi	406
Argun Han'ın Dönemi	410
Rabban Sauma'nın Batıya Yaptığı Seyahat	412
Gaykatu ve Buydu Hanların Dönemleri.....	415
Gazan Han'ın Dönemi	416
Olçaytu Han'ın Dönemi.....	421
Ebu Said Han'ın Dönemi	426
İran Moğol Hanlığının Çökmesi	427
6. Kıpçak Hanlığı.....	432
Cöçi ve Oğulları: Altın Ordu, Ak Ordu ve Şeyban Ulusu	432
Batu ve Berke.....	434
Nogay ve Toktay	441
Özbek ve Canibek.....	444
Mamay ve Toktamış.....	446
7. Aksak Timur	449
Timur Tarafından Moğolların Elinden Alınan Türkistan Hanlığı.....	449
Timur ile Mir Hüseyin'in Çekişmeleri.....	452
Türkistan Hükümdarı Timur ve Timur İmparatorluğu	455
Harzem'in Timur Tarafından Fethi	459
Timur'un Moğolistan ve Uyguristan Seferleri	461
Doğu İran'ın Timur Tarafından Fethi	466
Batı İran'ın Timur Tarafından Fethi	469
Timur ve Kıpçak Hanlığı.....	475
Timur'un Hindistan Seferi.....	484
Timur ve Memlûklar	487
Timur ve Osmanlı İmparatorluğu.....	489
Timur ve Çin'in Fethi	494
Şahruh'un Dönemi	494
Ebu Said.....	500
Son Timuroğulları.....	502

ÜÇÜNCÜ FASIL
SON MOĞOLLAR

1. Rusya Moğolları	509
Altın Ordu Devleti'nin Sonu	509
Kırım, Astrahan ve Kazan Hanlıkları.....	511
2. Şeybanîler (Şıbın Oğulları)	516
Seyhan'dan Ebu'l-Hayr'a	516
Muhammed Şeybanî ve Türkistan Şeybanî Hanlığı	519
Astrahanlılar ve Mangıt'lar döneminde Buhara Hanlığı	524
Hıyve Hanlığı	525
Hokand Hanlığı.....	526
Sibirya Şeybanî'leri	526
3. Son Çağataylılar	528
Timur'dan Sonra Moğolistan'ın Yükselişi: Vays-Han ve Esen-buğa	528
Yunus ve Çağataylıların Timuroğullarından Aldıkları öçleri.....	530
Tanrı Dağlarının Doğusuna Atılan Çağataylılar	533
Kâşgarya'da Timur Dirilişinin Etkisi - Tarihçi Haydar-mirzâ.....	533
Son Çağataylılar	536
Kâşgarya'nın Hoca'ları.....	538
4. XV. Asırdan XVIII. Asra Kadar Moğolistan'ın Son İmparatorlukları.....	540
1370'den Sonra Moğolistan'daki Kargaşalık	540
İlk Oyrat İmparatorluğu - Togan ve Esen-taycı	544
Çengiz oğullarının Son Dirilişi: Dayan-han ve Altan-han	547
Dayan imparatorluğunun Parçalanması Ordos ve Kalka Hanlıkları	549
Doğu Moğollarının Lamaizme Dönmeleri	551
Çin'in Mançu'lar Tarafından Fethi	553
XVII. Asırda Batı Moğolları	557
Batı Moğollarında Aşiretlerin Hareketi Kalmukların Göçü	559
Tibet Mabedinin Koruyucusu Saydam ve Kuku-nor Koşot Hanlığı.....	561
Çoros Hânedânı Altında Cungar Kırallığı Bağatur-Kontaycı'nın Dönemi (1634-1653)	563
Galdan'ın Dönemi (1676-1697) Cungar İmparatorluğunun Kurulması	564
Çevang Rabdan Döneminde (1697-1727) Cungar İmparatorluğu	569
Galdan Çereng'in Dönemi (1727-1745).....	572
Davacı ve Amursana Çungarya'nın Mançu imparatorluğuna İlhakı	573
Batı Moğollarının Kaybolan Talihi.....	576
Kâşgarya'nın Mançu İmparatorluğuna ilhakı.....	578
EK Bozkırların Hayvan Sanatı	580
Bozkır Sanatı	585
Haritalar	592

YAZAR HAKKINDA BİLGİ

1885 yılında Aubais(Fransa)'de doğan René Grousset Doğu ülkelerinin tarih ve sanat araştırmaları üzerinde ihtisas sahibi olmuştur. Uzun yıllar Doğu Dilleri Okulunda (Ecole des Langues Orientales) tarih ve coğrafya öğretmiş ve Tibet, Hindistan, İnan, Japonya, Çin, v.s.'ye ilmî geziler yapmıştır. Aynı zamanda Paris'teki Cernuschi ve Guimer Müzelerinin müdürlüğünü yapmış ve "Journal Asiatique"nin sekreterliğinde bulunmuştur.

Tarih sahasındaki derin vukufu ile René Grousset, modern Doğu tetkikleri için temel teşkil edecek önemli eserler bırakmıştır. Bunlar arasında şunları sayabiliriz: *Histoire de l'Asie* (Asya Tarihi) (1922), *Histoire de l'Extrême-Orient* (Uzak-Doğu tarihi, 1929), *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem* (Haçlılar ve Kudüs Frank Krallığı Tarihi, 1933-1936), *L'Empire des Steppes* (elinizde tuttuğunuz *Bozkır İmparatorluğu*, 1939), *Le Conquerant du Monde* (Dünya Fâtihi, 1944) (*Cihan Fatihii Cengiz Han*, İzzet Tanju tercümesi, Ötüken, İstanbul 2001)

1946 yılında Fransız Akademisine seçilmiş olan René Grousset 1952 yılında Paris'te ölmüştür. Yukarda saydığımız eserleri ve diğerleri kendi sahalarında birer otorite sayılmaktadır.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Attila, Çengiz Han, Aksak Timur... Bunların isimleri her hafızada yer etmiştir. Batılı vakanüvislerin, Çinli veya İranlı tarihçilerin tasvirleri şekillerini halkın gözünde canlandırmıştır. Bu büyük göçebeler medenî tarihin ortasında birden ortaya çıkmakta ve bir kaç yıl içinde Roma, İran veya Çin dünyasını bir harabe yığını hâline sokmaktadırlar. Bunlarda, eski yerleşik medeniyetleri cezalandırmak üzere gönderilmiş Tanrı'nın felâketlerini gören eski tarihçilerin hükümlerini kendi hükümleri yapmaktan uzak olmayan müspet tarihe rağmen, gelişleri, hareketleri, kayboluşları açıklanamaz gibi gözükmektedir.

Bu arada insanlar hiç bir zaman bu kadar fazla *toprağın oğlu* olmamışlar, toprak tarafından yoğurulmamış, ortam tarafından özümsememiştir; nasıl vücut buldukları bilindiğinde davranış ve hareketlerindeki sebepler “okunur” olmuştur. Son derece ağır fizikî şartların üstesinden geldiği için yenilmez olan bu cılız ve bodur gövdeleri bozkır imâl etmiştir. Yüksek yaylaların sert rüzgârı, aşırı soğuk veya yakıcı sıcak bu çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli, seyrek sakallı yüzlerin şeklini değiştirmiş, kemikli gövdelerini sertleştirmiştir. Hayvan sürülerinin yürüyüşünün tesadüfüne kalmış olan hayatın icapları göçebeliklerini tâyin etmiş ve göçebe iktisadının verileri yerleşikler ile olan münasebetlerini tespit etmiştir ki, bu münasebetler kâh çekingen ödünç almalara bürünmüş, kâh kanlı akınlar şeklinde kendisini göstermiştir.

Ansızın gelerek bizim tarihimizin düzenini yırtan üç, dört büyük Asyalı göçebe, bildiklerimizin ötesinde sâdece birer istisna teşkil ediyorlar gibidir. Dünyanın Fâtîhi olmak gibi şaşırtıcı bir talihi gerçekleştiren üçünün yanısıra acaba daha ne kadar başarıya ulaşamamış Atilla veya Çengiz Han vardır? Başarıya ulaşamamış derken, Asya'nın ancak dörtte birinde, Sibirya'dan Sarı Nehre, Altay'dan İran'a sınırlı imparatorluklar kurmaktan öteye gidememiş olanları kastediyorum ki, ilerde mutabık kalınacağı gibi, bu yaptıkları da hiç de küçümsenmeyecek hareketlerdir. Bu kitabın başlığında yazılmış üç kudretli ismin etrafında ve onları anlatarak, on asırlık tarih boyunca Çin sınırlarından Batı'nın sınırlarına yürüyen büyük göçebeler kavmini hatıra getirmek istedim.

Fakat meseleyi açıklamakta yarar vardır. Klâsik dünyanın toprakları üzerinde barbar olarak tanınan çeşitli kavimler vardır, yani komşu kavimler tarafından o şekilde nitelendirilmiş olanları kastediyorum.. Keltler uzun zaman Romalılar için, Germenler Galya için ve Slav dünyası Germenler için barbar olarak bilinmişlerdir. Aynı şekilde şimdiki Güney Çin, Sarı Nehrin civarındaki esas Çin için bir barbar ülkesi olarak kabul edilmiştir. Ancak, coğrafi şartları tarım hayatını gerektiren bu değişik bölgelerdeki kavimler, ne kadar geri kalmış olurlarsa olsunlar böyle bir mevcudiyet tarzına yavaş yavaş girmişler, böylece Orta Çağ'ın ortalarından itibaren Avrupa'nın hemen hemen tamamı ile ön Asya, İran, Hindistan ve Çin aynı maddî medeniyet seviyesine kavuşmuş durumdaydılar.

Buna rağmen hâlâ önemli sayılabilecek bir saha bu hareketin dışında kalmıştı. Bu, Mançurya sınırından Budapeşte'ye kadar Avrasya'nın merkezinde ve kuzeyinde uzanan geniş bantın, yani bozkır sahasının kuzey sınırında Sibirya ormanları başlıyordu. Orada, coğrafi şartlar, ancak birkaç tarım adacağı dışında tarım hayatına müsaade etmediğinden, kavimleri ebediyen çoban hayatı, göçebe hayatı sürmeye mahkûm etmişti, tıpkı bundan binlerce yıl önce, neolitik çağın sonunda insanlığın diğer kısmının yapmak zorunda olduğu gibi. Daha kötüsü, bu aşiretlerin bir kısmı, ormanlık bölgelerde yaşayanlar, Madlen'deki tarih öncesi avcılarının kültür seviyesinde kalmıştı. Böylece bozkır ve orman sahası bir barbarlık müzesi hâline gelmişti; pek tabîi (ve katiyen yanlış anlaşılmayalım) orada bulunan kavimler diğerlerine nazaran insanî meziyetleri itibariyle asla aşağı değillerdi; barbarlık derken, diğer taraflarda uzun zamandır terkedilmiş olan maddî mevcudiyet şartlarını devam ettirdiklerini göz önüne almaktayız.

Asya'nın geri kalan kısmı uzun zamandan beri en ileri bir tarım mevkiine gelmiş iken, çobanlık mevkiinde kalmış olan bu insan kitlelerinin mevcudiyetlerini sürdürmesi, tarihin dramını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu durum komşu kavimler arasında bir nevi kronolojik kayma meydana getirmişti. M.Ö. II. binin insanları, M.S. XII. asrın insanları ile bir arada yaşıyordu. Birinden diğerine geçmek için Yukarı Moğolistan'dan Pekin'e inmek, Kırgız bozkırından İsfahan'a çıkmak yetiyordu. Tehlikeler ile dolu, anî bir kopma karşısındaydık. Çin, İran veya Avrupa yerleşikleri için Moğol, Türkmen veya Hun, birkaç gösteri ile gözü korkutulacak, birkaç boncuk veya unvan ile oyalanacak, itaat altında bulundurulacak işlenmiş topraklardan uzakta tutulacak vahşilerdi. Göçebelere gelince, duygularını tahmin etmek güç değildir. Kurak yıllarda, bozkırın seyrek otlakları üzerinde, tarım sahalarının sınırlarına kadar bir damla su bulabilmek için maceradan maceraya koşan yoksul Türk-Moğol çobanları, Peçili veya Mâveraünnehir'in kapılarında, şaşkınlık içinde, yerleşik medeniyetin mucizesini, bereketli mahsulü, ağzına kadar tahıl olan köyleri, şehirlerin ihtişamını seyretmektedirler. Sabırlı çiftçinin bu insan kovanlarını yaratmak için sarfettiği çabayı, bu mucizeyi, daha doğrusu bu mucizenin sırrını Hun anlayamazdı. Kar fırtınası olduğunda çiftliklere yaklaşan kurt gibi -ki, onun totemidir- gözleri kamaşmaktadır: çünkü çitin öte tarafında avını görmüştür. Onun da binlerce yıllık alışkanlığı, ansızın ortaya çıkmak, yağmalamak ve ganimetiyle kaçmaktır.

Tarımla uğraşan bir insanlığın yanında çobanlık ve hayvancılık ile uğraşan bir insanlığın mevcudiyeti, veya başka bir ifadeyle, çobanlık durumunu muhafaza etmiş ve kurak yıllarda bozkır hayatını pençesine almış korkunç açlık buhranlarını hissedilen kavimlerin yanında gitgide daha zenginleşen tarım cemiyetlerinin gelişmesi, en şiddetli iktisadî zıddiyete sık sık en vahşî içtimaî zıddiyeti ilâve etmiştir. Tekrar edelim, bu beşerî coğrafya meselesi içtimaî bir mesele hâline gelmiştir. Yerleşik ile göçebenin birbirlerine karşı duydukları duygular, aynı modern bir şehirde bulunan kapitalist bir cemiyet ile proleteryanın birbirlerine duyduğu duyguların aynısıdır, isterse Kuzey Çin'in sarı topraklarını, isterse İran'ın bahçelerini, isterse Kiev'in zengin kara topraklarını işletsin tarım cemiyetlerinin çevresinde, çoğunlukla korkunç iklim şartlarına sahip, her on yılda bir su kaynakları kuruyan, otlakları yok olan, hayvanları ölen fakir otlaklar kuşağı bulunuyordu.

Bu şartlar altında, göçebelerin işlenmiş topraklara yaptığı akınlar bir tabiat kanunu niteliğindedir. Şunu ilâve edelim ki, Türkler veya Moğollar, zekî, dengeli, pratik bir ırka mensup olup, ortamın sert gerçekleri altında

yetişerek tabii bir şekilde kumanda etmeye hazırlanmışlardı. Çoğunlukla öküş hâlinde olan yerleşik cemiyetler darbenin tesiri altında derhâl özölüyorlar, göçebe şehre giriyor ve ilk katliam saatleri geçtikten sonra, büyük bir çaba sarfetmeden devirdiği hükümdarların yerine getiyordu. Hi çekinmeden en ulvî tahtlara yerleşiyordu, işte Çin'in Büyük Kağanı, İran'ın şah'ı, Hindistan'ın imparatoru, Rûm'un Sultanı... O zaman ortama uyuyordu. Pekin'de yarı Çinli, Isfahan veya Rey'de yarı İranlı oluyordu.

Mukadderat bunun için, bozkır ile tarım sahaları arasındaki bu uzlaşma için mi tespit edilmişti? Asla. Beşeri coğrafyanın insafsız kanunları hükümünü sürdürmeye devam ediyordu. inlileşmiş veya İranlılaşmış Han yavaş veya anı bir yerli tepki ile bertaraf edilmemişse, sınırlarının ötesinde, bozkırda ortaya çıkan, yine a ve muhtaç yeni aşiretler, eski kuzenlerinde bir Tacik veya Tabgaı –yani bir İranlı veya bir Çinli'yi– görmekte ve onun aleyhine aynı maceraya yeniden başlamaktadırlar.

Bu maceranın hemen hemen daima başarıya ulaşması, on üç asır boyunca –Hunların Lo'yang'a girmesiyle Manuların Pekin'i işgal etmeleri sırasında on üç yüz yıl geçmiştir– aynı ritmin tekrarlanması nereden gelmektedir? Çünkü, bütün bu zaman boyunca, maddî kültür açısından oldukça geri kalan göçebe, askerî bakımdan muazzam bir ilerleme, bir üstünlük kazanmıştır. Göçebe okçu süvaridir. Yeni ağlarda topun Avrupa'ya sağladığı üstünlüğe hemen hemen eř değerde bir "silâh" olan şaşmaz okulardan meydana gelmiş akıl almaz derecede hareketli süvariler yerleşikler üzerinde onlara büyük bir üstünlük sağlıyordu. Göebenin sahip olduğu bu silâhı Çinli de, İranlı da bilmiyor değildi. M.Ö. III. Asırdan itibaren Çinliler, süvari birlikleri kurabilmek için elbiselerini değiştirmişlerdi. İran'a gelince, Part'lardan beri, gözden kaybolmakta olan süvarilerin attığı ok bulutunun ne demek olduğunu bilmekteydi. Ancak ne Çinli, ne İranlı, ne Rus, ne Polonyalı, ne de Macar bu sahada Moğol'a yetişebilirdi. Çocukluğundan beri bozkırın uçsuz bucaksız topraklarında, dört nala geyik sürülerini sıkıştırmaya mecbur kalarak yetişmiş, görünmeden ve sabırlı bir şekilde pusuda beklemeye, yiyeceği için, yani hayatının idamesi için gerekli, avcının bütün tuzaklarına alışmış olarak bu sahada asla erişilmez bir mevkide idi. Düşman ile sık sık karşılaşmıyordu, fakat tam tersine onu gafıl avlayarak kuşatıyor, ortadan kayboluyor, yeniden ortaya çıkıyor, onun saldırmasına müsaade etmeden kendisi saldırıyor, tırpanlıyor, yoruyor ve zorlanmış bir av hayvanı gibi çok bitkin bir vaziyette işini bitiriyordu. Bu süvarilerin baş döndürücü hareketliliği, beklenmedik anda ortaya ıkışları, engiz Han'ın iki meşhur

kumandanı, bir Cebe veya bir Sübötay'ın ellerinde bir nevi topçu sınıfı değeri oluyordu. Bunu gören Plan Carpin ile Rubrouck bu kesin teknik üstünlüğü çok iyi bir şekilde belirtmişlerdir. Makedonya veya Roma'nın siyasî teşekkülünde yer almış olan, bütün devletler gibi, doğan, yaşayan ve kaybolan teşkilatlanmış devletlerin metodlu eseri olan *Falaj* ve *Lejyon*'lar kaybolmuşlardı. Bozkırın okçu süvarisi on üç asır boyunca Avrasya'ya hâkim olmuştu, çünkü bizzat toprağın yarattığı, açlık ve sefaletin çocuğu göçebelerin, kıtlık yıllarında tamamen yok olmamak için tek çareleri bu idi. Çengiz Han'ın daha sonraları dünyayı fethetmeyi başarması, yetim olarak Kerulen çayırında terkedildiğinde, genç kardeşi Kaplan Cöçi ile birlikte, açlıktan ölmek için her gün yeterince av hayvanı yakalamayı başarmasından ileri gelmektedir.

Ortaya çıkan, ok atan ve gözden kaybolan okçu süvarisinin oku Eski ve Orta Çağlar için, topçularımızın kendi çağlarındaki aşırı atışları kadar tesirli ve moral bozucu olmuştur.

Bu üstünlük neden yok oldu? Neden XVI. asırdan itibaren göçebe yerleşiklere hâkim olamadı? Çünkü yerleşikler ona karşı topçu kuvvetini çıkarılmışlardı. Az zamanda, böylece binlerce yıllık münasebetleri ters yüz eden sunî bir üstünlük kazanmışlardır. Korkunç İvan'ın Altın Ordu'nun son vârislerini dağıtan, Çin imparatoru K'ang-hi'nin Kalmukları korkutan topçu ateşi dünya tarihinde bir dönemin sonunu işaret etmiştir. İlk defa olarak, ama artık ebediyen askerî teknik taraf değiştirmiş, medeniyet barbarlıktan daha kuvvetli olmuştur. Birkaç saat içinde göçebenin ananevi üstünlüğü inanılmaz bir geçmişe itilmiş ve Rus Çarı I. Aleksandr'ın 1807'de Napoléon'a karşı muharebe meydanında çıkarttığı Kalmuk okçuları, tarih öncesi avcılarının ortaya çıkması kadar demode gözükmiştir.

Halbuki aynı okçular daha üç asır önce dünya fâtipleri olmaktan çıkmışlardı.

R. Grousset

GİRİŞ

BOZKIR VE TARİH

Şu anda bize görüldüğü şekliyle, Yukarı Asya, yeryüzü tarihinin en muazzam jeolojik dramının izlerini taşımaktadır. Bu uçsuz bucaksız kara parçasının ortaya çıkışı ve tecrit olması, yaşları farklı iki ayrı dev dağ silsilesinin birleşen taarruzu sâyesindedir; bir tarafta Tanrı Dağları ile eski Sibirya düzlüğü Angara'nın kenarlarını çevreleyen Altay dağları, diğer tarafta da, eski "Avrasya" denizinin yerini işgal eden miosen çağının Himalaya kıvrımları bu iki dağ silsilesini teşkil eder. Kuzeybatıda Tanrı ve Altay dağlarının içbükey yayı ile buna karşı bir yay çizen güneydeki Himalaya'lar Türkistan ile Moğolistan'ı kuşatmışlar ve tecrit ederek buraları çevredeki ovaların üstünde asılı gibi bırakmışlardır. Denizlerin uzaklığı, deniz seviyesinden yükseklik bu yüksek ülkelerin yazın aşırı sıcak, kışın aşırı soğuk çok sert bir iklime sahip olmasını sağlamıştır; Moğolistan'daki Urga'da +38 ile -42 dereceler arasında değişen sıcaklık farkları görülmektedir. Yüksekliği sebebiyle neredeyse kutup bitki örtüsüne sahip olan Tiber dağları ile aynı sebeplerden Alp iklimine sahip Altay ve Tanrı dağları yarım dairesi dışında bütün Yukarı Asya, kışın dinlenen yazın kuruyan otlaklara sahip bozkırlarla kaplıdır. Sulanan bölgelerde daha canlı, çölleşme yolundaki merkezî vahalarda gitgide can çekişen otlak-bozkırlar Mançurya'dan Kırım'a, Yukarı Moğolistan'daki Urga'dan Merv ve Belh bölgesine kadar uzanıp gitmektedir; zaten orada da Kuzey'in Avrasya otlak-bozkırları, Akdeniz iklimi etkisine giren İran ve Afganistan'ın kurak subtropikal bozkırı ile devam etmektedir.

Kuzeyde Avrasya bozkırlarının uzunlamasına sürüp giden bölgesi, doğrudan doğruya Orta Rusya ve Sibirya'yı kaplıyan, Sibirya iklimli kuzey ormanları bölgesi ile Moğolistan ve Mançurya'nın kuzey kısımları ile kaynaşır. Orta kısmında hissedilmeyen bir şekilde sahralaşma yolunda olan üç merkezde çöle geçmektedir; bunlar, Kızıl-Kum ve Kara-Kum çölleri, Tarım kapalı havzasındaki Takla-Makan çölü ve nihayet güneybatı ile kuzey-doğu arasında, Gobi'nin Takla-Makan ile birleştiği yer olan Lobnor'dan, Mançurya

sınırlarında Kingan'a kadar uzanan Gobi çölüdür. Bunlar orada tarih öncesi çağlardan beri durmadan genişleyen ve otlaklı bozkırları kemiren kanserli hücreler gibidir. Gobi çölünün, Baykal ormanları Orhon ve Kerulen bozkırları ve Kuzey Moğolistan ile Alaşan, Ordos, Çakhar¹ ve Jehol bozkırlarıyla birlikte Güney Moğolistan arasına sıkışması, eski çağlardaki Hunlar'dan, orta çağlardaki Gök-Türkler'e kadar Türk-Moğol imparatorluklarının uzun süre yaşamasını daima engelleyen sebeplerden biri olmuştur. Tarım havzasına, şimdiki Çin Türkistanı'na gelince, bozkırın çöl tarafından istilâ edilmesi oraya özel bir mukadderat çizmiştir. Otlakların göçebe hayatını terk ederek (ki çoğu zaman kuzey kavimlerinin tehdidi veya kontrolü altında yaşamıştır), kervanların geçtiği vahalarda şehirci ve ticarî hayata geçmiş ve bu vaha dizileri sâyesinde Akdeniz, İran, Hint gibi Batı'nın yerleşik medeniyetlerini Uzak-Doğu'nun, Çin'in büyük yerleşik medeniyetine aktarmıştır. Kuzeyde Tuen-Huang, Hami, Turfan, Karaşahr, Kuca, Kâşgar, Fergana ve Maveraünnehir, güneyde Tuen-Huang, Hotan, Yarkand, Pamir vadileri ve Baktiriya ile devam eden yay şeklindeki bu iki yol, sık sık çöller ve dağlar ile kesintiye uğramasına rağmen Çin kitleleri ile Hint-Avrupa kitlelerinin asgarî teması sağlamasına yetmiştir. Ticaret ve dinin, Makedonyalı İskender'in haleflerinin Yunan sanatı ile Afganistan'ın atlı budist misyonerlerinin geçtiği ipek veya hac yolu işte bu yoldur. Ptolemeus tarafından bahsedilen Yunan-Roma tüccarları o yoldan Çin'in ipek balyalarına ulaşmaya çalışıyor, yine aynı yoldan ikinci Han'ların Çinli generalleri İran dünyası ve Doğu Roma ile temas imkânları arıyorlardı. Dünya ticaretinin bu büyük yolunun açık tutulmasını temin etmek, Han'lardan Kubilay'a kadar, Çin siyasetinin ezeli endişelerinden biri olmuştur.

Fakat bu dar medeniyet yolunun kuzeyinde yer alan bozkır, göçebeler için çok daha değişik karakterde, sayısız geçitlere sahip sonsuz bir yol sunuyordu. Göçebe atlı müfrezelerinin Orhon kıyıları ile Balkaş gölü arasında at koşturmalarını hiç bir şey engelleyemiyordu; üstelik Balkaş gölü civarında Büyük Altaylar ile Tanrı Dağlarının kuzey sırtları birbirlerine yaklaşır gibiyse de, Tarbagatay'da Imıl ve Çugucak taraflarında yeterli genişlikte geçit vardır; aynı şekilde, Moğolistan'dan gelen atlıların geçip uçsuz bucaksız Kırgız ve Rus bozkırlarına ayak bastıkları Yulduz, İli ve Isık-Kul (Göl) havzasının kuzey-doğusundaki geçidi de işaret etmek gerekir. Tarbagatay'ın,

¹ Bazı özel isimlerde eski Türkçe'deki kalın "h" ve "hı" sesini verebilmek için "kh" harflerini kullandık.

Ala-tav(dağ)ın ve Muzart'ın bu geçitlerinden doğu bozkırının kavimleri geçerek batı bozkırlarında bahtlarını denemişlerdir. Tarih öncesi çağlarda ters yönde bir hareket meydana geldiyse, ârî ırktan göçebelerin, yani Yunan tarihçileri tarafından İskit ve Sarmat, İran belgelerine göre Saka diye adlandırılan Hint-Avrupalıların kuzey-doğuda çok uzak yörelere, Pasırık ve Minusinsk taraflarına gittikleri, başka Hint-Avrupalıların Kâşgar'dan Kuca'ya kadar, Karaşahr, Turfan, belki de Kan-su'ya kadar Tarım havzasının vahalarını işgal ettikleri izlenimi var ise de, Milâttan hemen sonra kavimlerin hareketinin doğudan batıya yöneldiği kesindir. Fakat bu Hint-Avrupalı kavimler, Tokharca denilen Doğu İran lehçelerini geleceğin Doğu Türkistan vahalarında hâkim kılamamışlardır; halbuki Hun adındaki ilk Türk kavmi Güney Rusya ve Macaristan'da bir Türk imparatorluğu kurmuş, Hunlardan sonra Orta Asya'dan Gök-Türklerin baskısıyla kaçan Apar'lar VI'ncı asırda aynı yerlerde, yani önce Rusya'da sonra Macaristan'da yerleşmişler; VII'inci asırda Hazar Türkleri, XI'inci asırda Peçenek Türkleri, XII'incide Kuman Türkleri hep aynı yolu takip etmişler, nihayet XIII'üncü asırda Çengiz Han'ın Moğolları bozkırın sentezini yapmışlar, Pekin'den Kiev'e bozkırın yarattığı adamı meydana getirmişlerdir².

Bozkırın dahilî tarihi, en güzel otlakları ele geçirmek için itişip kakışan ve bâzı hallerde gezinmeleri asırlar süren hayvan sürülerini yaylak ve kışlaklar arasında getirip götüren Türk-Moğol kavimlerinin tarihinden ibarettir; tabiat bu kavimlere o engin bozkırlarda at sürmek için gerekli her şeyi, fizikî yapıyı ve hayat tarzını vermeyi de ihmâl etmemiştir. Sarı Nehir ile Budapeşte arasında devam eden bu sonsuz gidiş-gelişlerden, yerleşik kavimler tarafından yazılan tarih çok az şey kaydedebilmiştir, o da en son olaylardan... Yerleşik kavimler Ta-t'ong veya Silistre önlerinde, Büyük Sedlerine veya Tuna istihkâmlarına gelip çarpan büyük dalgaları kaydetmişlerdir. Fakat Türk-Moğol kavimlerinin iç kaynaşmalarından hangisi bize bir şey öğretmektedir? Karabalgasun ve Karakorum imparatorluk bölgesinde, yani Orhon nehrinin çıktığı Yukarı Moğolistan'da diğer kavimleri hâkimiyeti altına almak isteyen göçebe kavimlerin, sırasıyla Milâttan önce Hunların, MS. III'üncü asırda Sien-pi'lerin (Tabgaç), V'inci asırda Juan-juan'ların (Aparların), VI'ncı asırda Gök-Türklerin, VIII'inci asırda Uygur Türklerinin, IX'uncu asırda Kırgız Türklerinin, X'uncu asırda K'i-tan'lar, XII'nci asırda

² Beşerî coğrafya tetkiki olarak kabul edilen Türk-Moğol imparatorlukları tarihi üzerinde fikir edinmek için Owen Lattimore'un *The Geographical Journal*, (London) XCI, 1 January 1938 sayısında çıkan "The Geographical Factor in Mongol History" adlı makalesine bkz.

Naymanların, nihayet XIII'üncü asırda Çengiz-oğullarının hâkimiyet kurdukları malumdur. Diğer boylar üzerinde üstünlük sağlayan boyların kimliklerini bilmemize rağmen, başlangıçta büyük akraba grupları olan Türklerin, Moğolların ve Tunguzların mütekabil dağılımları hakkında fikir sahibi değiliz.

Şu anda Tunguz'ların Kuzey Mançurya ile Doğu Sibirya'nın büyük bir kısmını, ayrıca merkezî Sibirya, üç Tunguzka nehri üzerinde orta Yenisey'in doğu kıyılarını, Moğolların tarihî Moğolistan'ı ve Türklerin de Batı Sibirya ve iki Türkistan'ı işgal ettikleri bilinmektedir; Türklerin Türkistan'a en son gelenler olduğu, Altay'da Türkleşmenin M.S. I. asırda. Kâşgar bölgesinde IX. ve Maverâünnehir'de XI. asırda başladığı, Kâşgar'da olduğu gibi Semerkand'da da şehir halkının Türkleşmiş bir İran temeline oturduğu kayda değer bir vâkiadır. Fakat diğer taraftan tarih bize Çengiz Hanlıkların esasta Türk olan, Altay'daki Nayman'lar, Gobi'deki Kerait'ler, Çak-har'daki Ongut'lar gibi aşiretleri Moğollaştırdıklarını bildirmektedir. Bütün bu aşiretlerin Çengiz hânedânı tarafından Gök Moğollar bayrağı altında toplanmasından önce şimdiki Moğolistan'ın bir kısmı Türkler tarafından işgal ediliyordu ve şimdi dahi Sibirya'nın kuzey-doğusunda, Lena, Indıgırka ve Kolima havzalarında, Tunguzların kuzeyinde bir Türk aşireti olan Yakut'lar yaşamaktadırlar. Moğolların ve hattâ Tunguzların kuzeyinde, Kuzey Buz Denizi'nin kenarında Behring Boğazı doğrultusunda bu Türk kütesinin mevcudiyeti bizi, "ilk" Türk, Moğol ve Tunguzların itibarî durumları hakkında çok ihtiyatlı davranmaya davet etmektedir³. Bu durum karşısında, başlangıçta, Türk, Moğol ve Tunguz kütesinin kuzey-doğu'da olmaları gerektiğini, çünkü, sâdece şimdiki Kâşgar bölgesi değil, Sayansk (Minusinsk) dağlarının kuzey yamaçlarının ve Büyük Altay'ların, Güney Rusya (ortak Hint-Avrupa) kaynağından gelmiş Hint-Avrupalılar tarafından işgal edildiğini düşünme fırsatı elde etmiş oluyoruz. Böyle bir faraziye, Altay (Türk, Moğol, Tunguz) dilleri ile Ural'larda çekirdekleşmiş Fin-Ugur dilleri arasında, yeterli bir ispata kadar, menşe bakımından bir ortaklık olduğunu reddeden Pelliot ve Guillaume de

³ Yakutların Kuzey'e göçmen olarak geldikleri ve menşelerinin Baykal Gölü taraflarında aranması gerektiği sanılmaktadır. Şimdiki ülkelerinde ren geyiğinden başka bir şey kullanmamalarına rağmen törenlerinde, Moğol bozkırlarında geçirdikleri günlerin hâtırası olarak hâlâ at kafatası kullanılmaktadır. Bu zıt durum Pasırık'taki mezarlarla ortaya çıkmıştır. Bk. O. Lattimore, *Geogr. Journ.*, 1938, 1.8.

Hévéşy gibi dilcilerin görüşleri ile de uyum sağlamaktadır⁴. Diğer taraftan, ortak menşeleri olan ve ortak hâkimiyetleri döneminde (ki medeniyet terimlerinin sık ve karşılıklı alınması buradan gelmektedir) iyice kaynaşan Türk, Moğol ve Tunguz dillerinin bugün arzettiği farklılık, Kuzey-doğu Asya'nın enginliklerinde bu üç kavmin birbirlerinden yeteri kadar uzakta yaşamış olmalarını düşündürmektedir⁵.

Türk-Moğol aşiretlerinin tarihi, hayvanları için otlak aramak gayesiyle yaptıkları gezintiler ve meçhul muharebelerden ibaret olsaydı, hiç olmazsa bizi burada ilgilendirdiği kadarıyla pek basit bir şey olurdu. İnsanlık tarihinin en önemli olayı bu göçebelere Güney'deki yerleşik imparatorluklar üzerinde yaptıkları baskı olup, bu baskı birçok defalar fetihe kadar varmıştır. Göçebelere inişi bozkır şartlarının mecbur ettiği âdetâ fizikî bir kanundur⁶. Ormanlık yerlerdeki yalnızlıklarının başka işlenecek toprakların var olduğu kavramının yerleşmesine engel olduğu kapalı topluluklar olan ve kara ve göl avcılığı ile yetinen XII. asır Cürçet'leri, Çengiz Han'a kadar "orman Moğolları" gibi Baykal ve Amur civarındaki ormanlık bölgeye çakılı kalan Türk-Moğol aşiretlerinin iptidâî kalması, buldukları çevrenin dışına çıkamamalarından ileri gelmektedir. Fakat hayvancılıkla meşgul olmalarından mecburen göçebe olan ve ot arayan sürünün peşindeki adam durumundaki bozkır Türk-Moğolları için durum böyle olmamıştır. Üstelik bozkır atın da vatandır⁷.

⁴ "Tetkiklerin şu anki durumunda, Fin-Ugur ve Samoyed dilleri ile Türk, Moğol ve Tunguz dillerini içine alacak bir Ural-Altay dil ailesinden bahsetmekten akıllıca vazgeçilmiştir." (Pelliot, "Les mots a Hinitiale, aujourd'hui amuie, dans iemongol des XIIIe ve XIVE siècles", J.A., 1925, 193).

⁵ Poppe iptidâî Türkçe, Moğolca ve Tunguzca'nın kaynaklandığı bir ön Altay dilinin varlığını kabul etmektedir. Yine Poppe ile Barthold "Türk dillerinin Moğol dillerine nazaran daha ileri bir gelişme seviyesinde olduklarını, Moğol dünyasının herhangi bir yerindeki Moğolcanın bilinen en eski Türk dillerinden bile daha geri bulunduğunu, fonetik bakımdan yazılı Moğolcanın iptidâî Altay dili gelişme seviyesinde olduğunu" öğretmektedirler. Bk. N. Poppe, "Ungarische Jahrbücher", VI, 98. "Topluluk" meselesinin durumu: Jean Dany, "Langues turques, mongoles et tongouzes"; "Langues du Monde" da, Meillet et Cohen, 185.

⁶ Bunun için 39 ve 89. sayfalardaki Çin tarihçileri tarafından Hunlar'ın ve Latin tarihçileri tarafından Attila Hunları'nın fizikî tanımlarına bakınız; aynı şekilde ilerideki sayfalarda Çin, Arap ve Hıristiyan yazarlara göre Çengiz Han Moğolları'nın portreleri verilmiştir.

⁷ Sibiryaya ormanlarının ren geyiğinin yerine bozkır atının gelmesi durumu, ki Pasırık mezarlarında kurban atlarının "ren geyiği" şeklinde tebdil edilmesi (Tannu Tuva, Sibiryaya Altayı, M.Ö. 100 yılları) orman avcılığından hayvan yetiştirici göçebelige geçmekte olan bir aşireti gözlerimizin önüne sermektedir. Bk. O. Lattimore, "Geographical factor in Mongol history", *Geographical Journal*, London, Ocak 1938, 8.

Bozkır adamı doğuştan süvaridir. Bosporos Kimmerlerinin vazolarında gösterilen İskit süvarilerinin figürleri veya M.Ö. III. asırda süvarilere karşı süvari çıkartmak isteyen Çinliler'in Hunlardan öğrendiği gibi etekli elbiseyi terkederek pantolonu yerleştirmesi bozkır insanının batıda İran asıllı, doğuda Türk asıllı olarak daima süvari olduğunu ispat etmektedir. Süratli akınların süvarisi aynı zamanda düşmanı uzaktan deviren atlı bir okçu olup kaçarken ok atmakta –Partların okları aslında İskitlerin ve Hunlar'ın oklarıdır– ve ok ve kement ile av hayvanı veya kısırak kovalar gibi muharebeyi sürdürmektedir. Halbuki bu uzun kovalamacaların sonunda bozkırın bitip yeni yerleşik hayatın başladığı yerlerde hırs ve merakı birdenbire uyarılmakta, ona yeniden kuvvet vermektedir. Kendi ülkesinde dondurucu kışlar olmaktadır, o zaman bozkır Sibiryaya taygasının bir kısmı hâline gelmekte, sonra kurak yazlar başlayınca bozkır Gobi çölünün âdetâ bir devamı olmakta ve sürülerine taze ot bulmak isteyen göçebe, Kingan, Altay veya Tarbagatay dağlarının yamaçlarına tırmanmaktadır. Bozkırın rengârenk çiçeklerle bezenmiş yemyeşil bir çayır hâline gelmesi sâdece ilkbaharda gerçekleşmekte ve bu mevsim hem onun, hem de sürüleri için bayram vesilesi olmaktadır. Bunun dışında, özellikle kışın, Güney'in ılımlı topraklarına bakmakta, güney-batıda Isık-kul (Sıcak Göl), güney-doğuda Huang-ho'nun verimli toprakları onun için çekici olmaktadır. Aslında ekili toprağı o haliyle beğendiği için istilâ etmemektedir. İşgale uğrayan ekili alanlar içgüdünün etkisiyle verimsiz nadas toprağı hâline gelmekte, tarlalar, koyun ve atın istediğı otlaklı bozkırlara dönüşmektedir. Nitekim XIII. asırda bile Pekin bölgesini işgal eden Çengiz-Han darı tarlalarının otlak yapmak uğruna kaldırılmasını buyurmuştur. Ancak Kuzeyin adamı çiftçilikten anlamıyorsa (Türkistan ve Rusya Çengizogulları XIV. asrın ortasına kadar tamamen göçebe olarak kalmışlarsa, budalaca kendi şehirlerini yağmaladıysa ve çiftçilerin en ufak itirazlarında toprağı mahvetmek için sulama kanallarının yolunu değiştirdilerse) bile yağma ve gasp için şehir medeniyetinin mamûl maddelerine ve çeşitli ziynet eşyalarına değer vermektedir. Kuzeyin adamı yeni iklimlerin, yine de izafi sayılan letâfetine kapılmaktadır; meselâ Pekin'in sert iklimi Çengiz-Han'a çok gevşetici gelmiş olmalıdır ki, her seferden sonra yazı geçirmek için Baykal Gölü civarına gitmekteydi. Aynı şekilde Celâleddin'i mağlup ettikten sonra ayaklarının altında uzanıp giden Hindistan'ı daima ihmâl etmiştir, çünkü Altay'ların adamı için Hindistan cehennemın kazanıdır. Üstelik, medenî hayatın kolaylıklarından nefret etmekte haklı çıkacaktır, zira, torunlarının torunları Pekin veya Kırım saraylarında yerleşik hayata alıştıklarında derhâl dejenere olacaklardır. Fakat göçebe, göçebe ruhunu muhafaza ettiği sürece yerleştiği kendi çiftçisi, şehiri ve tarlaları kendi çiftliğı ve çiftçileri de daima baskı yapılacak

insanlar olarak görmektedir. Böylece yerleşik eski imparatorlukların sınırlarında dolaşmakta, bunların az veya çok rızasıyla muntazam vergi toplamakta, yerleşik vergiyi reddedecek kadar tedbirsiz davrandığında da anî akınlarla açık şehirleri yağmalamaktadır; tıpkı, geyik sürüleri civarında dolaşırken saldırıya geçmek veya geride kalanları, yaralıları yok etmek isteyen kurt sürüleri gibi... (zaten kurt Türklerin eski totemi değil midir?)¹. Göğün Oğulları² tarafından “hayırsever hediye” olarak süslü bir adla anılan muntazam bir vergi ödenmesine dayanan bu karşılıklı yağmalama rejimi MÖ. II. yüzyıldan M.S. XVII. yüzyıla kadar Çin ile Türklerin arasındaki ilişkilerin esas kaidesi olmuştur.

Buna rağmen, bazen göçebeler arasında yerleşik imparatorlukların saray entrikalarına vâkıf, fevkalâde zeki, kudretli bir şahsiyet ortaya çıkmaktadır. Bu adam Çin'deki taraflardan birini diğerine karşı desteklemekte, yanına bertaraf edilmiş bir saltanat meraklısını alarak bir Çin kralığı ile birlikte diğer kralıklara saldırılmaktadır. Ordusu ile birlikte imparatorluğa federe hâle geldiğini iddia etmekte ve İmparatorluğu müdafaa etme bahanesiyle sınır eyaletlerine yerleşmektedir. Bir, iki nesil sonra eşikten geçebilecek kadar Çin kültürü ile haşır neşir olan torunları zahmetsizce Göğün Oğlu'nun tahtına oturabilmektedir. Bu bakımdan XIII. asırda Kubilay'ın macerası IV. asırda Lieu Tsong'un, V. asırda Topa'ların maceralarının bir tekrarıdır başka bir şey değildir. İki veya üç nesil daha geçtikten sonra (eğer yabancıyı Çin Seddi'nin dışına çıkarmak için millî bir Çin ayaklanması olmamışsa), göçebe mizacının sertliğini muhafaza edemeden yerleşik medeniyetin sâdece gevşeklik ve kusurlarını benimseyen bu Çinlileşmiş yabancıların kendileri de bir nefret kaynağı hâline gelmekte, toprakları da, bozkırda göçebe ve muhtaç kalmış olan başka kavimlerin göz diktiği yerler olmaktadır. Ve macera yeniden başlamaktadır. Tükenmeye yüz tutmuş Hunların ve Tabgaç'ların (Siyen-pi) sırtına, V. asırda onları imha eden ve yerlerine geçen Topa Türkleri çıkmıştır. X. yüzyıldan beri Pekin'in barışçı efendileri olan, aşırı derecede Çinlileşmiş Moğollar Ki-tan'ların kuzeyinde XII. yüzyılda, büyük şehri bir kaç ay içinde ellerine geçiren Cürçet'ler dikilmiş, başlangıçta bir hayli vahşi olan bu Tunguz'lar da Çinlileşip uyumaya başlayınca, tam bir asır sonra Çengiz-Han tarafından yok edilmişlerdir.

Doğu'da gerçek olan Batı'da da gerçektir. Asya bozkırlarının devamı olan Rus bozkırlarında arka arkaya Atilla'nın Hunlarını, Bulgarları, Avar-

¹ Türk-Moğol kavimlerinin mitolojik atasının beyaz benekli kızıl kurt olduğunu hatırlatalım: *Gizli Tarih*'te Moğollar için Börte-çino, veya *Oğuznâme*'deki “boz yeledi, boz renkli erkek kurt” olan Kök-böri.

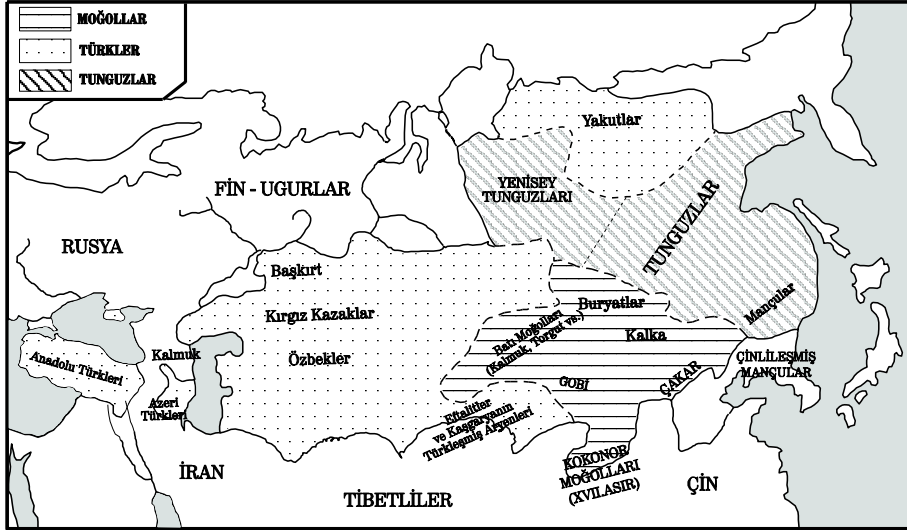
² Çin imparatorları (M.R.U.)

ları, Macarları (aslında Fin-Ugur olmalarına rağmen Hun aristokrasisi tarafından yönetiliyorlardı), Hazarları, Peçenekleri, Komanları, Çengizoğulları'nı görmekteyiz. İslâm topraklarında, Çin İmparatorluğu'nun fâtipleri Türkler, Moğollar veya Tunguzlarda görülen Çinlileşmenin tamamen benzeri, aynı şekilde İran ve Anadolu'nun fâtipleri Türklerde de İslâmlaşma ve İranlılaşma olarak görülmüştür. Çin'de Göğün Oğlu olan Han, burada sultan veya padişah olmaktadır. Ve yine orada olduğu gibi burada da yerini bozkırlardan çıkmış daha sert bir Han'a bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece İran'da birbirlerini imha eden ve arka arkaya gelen Türk Gaznevîleri, Türk Selçukluları, Türk Harzemlileri, Türk-Moğol Çengizoğulları'nı, Türk Timuroğulları'nı, Moğol Şeybanîleri'ni görmekteyiz; pek tabii İslâm topraklarının en ucuna kadar eriştikten sonra Anadolu'da can çekişmekte olan Selçukluların yerine geçen ve oradan, duyulmamış bir talihle Bizans'ı fetheden Osmanlı Türkleri'nden hiç bahsetmiyoruz.

Bu şekilde, Yukarı Asya, Jornandès'in İskandinavya'sında olduğundan daha ileri derecede, Asya'nın Germanyası gibi, eski yerleşik imparatorluklara sultanlar ve Göğün Oğullarını veren bir kavimler dolyatağı, "*vagina gentium*" olmuştur. Hanlarını zaman zaman Ç'ang-ngan, Lo-yang, K'ai-fong veya Pekin, Semerkand, İsfahan ve Kırım, Konya veya İstanbul tahtlarına oturtan bozkır kavimlerinin bu istilâsı tarihin coğrafi kanunlarından biri olmuştur. Ancak, tersine işleyen ve eski yerleşik ülkeler tarafından göçebe istilâcılarını yutan bir kanun daha vardır: bu olayın iki vechesi mevcuttur: birincisi, nüfus çokluğuna dayanan ve dağınık asilzade topluluğu hâline gelen göçebe süvarilerin yoğun insan kütleleri arasında boğulması ve kaybolması, ikincisi de, kültüre bağlı olan ve sert efendilerini sarhoş eden, uyutan, yok eden mağlup Çin veya Fars medeniyetinin mevcudiyetidir. Çoğu zaman fetihten elli yıl sonra sanki öyle bir şey olmamış gibi gözükmektedir. Çinlileşmiş veya Farslaşmış yabancı, yeni göçebe kavimlerinin saldırı dalgalarına karşı tek başına yerleşik medeniyeti korumaya başlamaktadır. V. asırda, Lo-yang'ın efendisi olan Topa Türkleri, aynı maceraya yeniden başlamak isteyen bütün Moğol aşiretlerine, Tabgaç veya Avar Türklerine karşı Çin kültür ve toprağını koruma durumuna geçmişlerdir. Yine, XII. yüzyılda, bütün Oğuz boylarına veya Aral ile İli Kara-Kıtaylarına karşı, Amuderya ve Sirderya üzerinde Selçuklu Sançar silâhlarını kuşanmıştır. Clovis ile Charlemagne'nın tarihi böylece Asya tarihinin her sayfasında tekrarlanmıştır. Sakson ve Norman Germenliğine karşı direnebilmek için Frank enerjisinde yeniden kuvvet bulan Roma medeniyeti gibi, Çin kültürü de V. asırdaki Topa'lar veya Arap-Fars İslâmı da demin bahsettiğimiz kahraman Sançar

kadar mükemmel dayanaklar bulamazdılar. Daha fazlası, eski Şehinşahlar'ın veya Göğün Oğulları'nın eserlerini bu Çinlileşmiş veya Farslaşmış Türk-Moğol kavimleri tamamlamıştır. Hiç bir Hüsrev'in, hiç bir Halife'nin başaramadığı şey olan, "basileis"lerin³ tahtına oturmanın, Aya Sofya'ya girmenin şanı ve şerefi, onların tahmin edilmeyen halefleri olan XV. yüzyıl Osmanlı Pâdişâhına nasip olmuştur. Aynı şekilde büyük Çin hânedânları Han ve T'ang'ların bütün Asya hâkimiyeti hülyası, XIII.-XIV. asırlarda Yunnan İmparatorları, Kubilây ve Temür Olcayto tarafından Pekin, Rusya'nın, Türkistan'ın, İran'ın, Anadolu'nun, Kore'nin, Tibet'in ve Hindîçin'in hâkim başşehri yapılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Türk-Moğol kavimleri, sonunda kılıcını hizmetlerine sunmak üzere, eski medeniyetleri dize getirmiştir. Kısacası, Kubilây'dan K'ang-hi ve K'ien-long'a kadar, milletlere hükmetmek için eski yerleşik medeniyetleri, töreleri ve bin yıllık ihtiraslarından yararlanarak Asya'da Çin emperyalizminin programını yerine getirmek için Çin'i idare etmiş olanlar, Sâsânîler'in ve Abbasîler'in İstanbul'un altın kubbelerine doğru olan ilerleyişini sona erdirmek için Arap-Fars dünyasına hâkim olmuşlardır.

Kumandanlık özelliğine sahip ırklar, imparatorluk kurma kabiliyetine sahip milletler pek fazla değildir. Romalıların yanında, Türk-Moğollar da bunlardandır.

2. Türk- Moğolların şimdiki dağılımı (Jean Deny'ye göre)

³ Bizans İmparatoru (M.R.U.)

1. BOZKIRLARIN ESKİ TARİHİ: İSKİTLER VE HUNLAR

Bozkır Medeniyetinin Eskiliği

Asya'dan Avrupa'ya açılan ilk yol Kuzey bozkırlarından geçmektedir. Bu yol sâyesinde paleolitik çağdan itibaren "Aurignac" kültürü Sibiryâ'da yayılmış –yukarı Angara'da İrkutsk'dan fazla uzak olmayan Malta'da bir kadın heykeli bulunmuştur– ve oradan, Teilhard de Chardin'in lös toprağı içinde gömülü olarak mevcudiyetlerini işaret ettiği Şuei-tong-ku (Kan-su eyaletinde) ve Siara-oso-göl (Şen-si'nin kuzeyinde) "Aurignac" tipi merkezleriyle Kuzey Çin'e geçmiştir. Aynı şekilde "Magdalen" çağı da hem Sibiryâ'da (Yukarı Yenisey), hem Mançurya (Dolon-nor, Mançuli, Khailar) ve hem de Ho-peî'de (Pekin yakınlarındaki Şeu-k'u-tien mağarasındaki süs eşyaları ve iskelet...) temsil edilmektedir¹.

Neolitik çağda, daha doğrusu neolitik çağın sonlarına doğru bozkırların Sibiryâ yolu, "tarak" ile yapılmış çizgili süslü seramiklerin Asya'yı istilâ etmesine de yaramıştır (Almanlar'ın "Kammkeramik"i, İngilizler'in "camb pottery"si); bu seramik çeşidi III'cü binin ilk yarısında Orta Rusya'da gelişmiş ve Sibiryâ topraklarının bir kısmına geçerek, Kan-su eyaletindeki Ts'ikia-ping ön-Çin seramiğini yavaş yavaş etkileyebilmiştir. Aynı şekilde, daha sonraki dönemde, yani II. bin yılın başlarında, Sibiryâ yolu ile Ukrayna'dan Çin'e, helezonî kurdelâ tezyinatlı zarif seramikler intikal etmiştir; bu seramiklerin Kiev civarındaki Tripolje, Bukovina'da Şipenitz, Beserabya'da Pet-

¹ Bk. Teilhard de Chardin, "Esquisse de la préhistoire chinoise", *Bulletin catholique de Pékin*, mars 1934; Tolmaçov, "Sur le paléolithique de la Mandchourie", *Eurasia septentrionalis antiqua*, IV. Helsinki, 1929. M.C. Burkitt. "Some reflexions on the Aurignacian culture and its fernalé statuettes", *Eurasia septentrionalis Anliqua*, IX, 1934, 113. Anderson, "Der Weg über die Steppen", *Bull. Museum of Far East. Antiq.*, Stockholm, 1929.

reni ve Boğdan'da Cucuteni'de ilk defa görüldükleri, daha sonra 1700'lere doğru (M.Ö.) Çin toprağı olan Ho-nan'daki Yang-şao-ts'uen'de, sonra Kansu'daki Pan-şan'da yeniden ortaya çıktıkları belirlenmiştir. Nihayet, Tallgren'e göre, Batı Sibirya'da bronz çağı 1500 yıllarında, aynı çağdaki büyük Tuna bronz çağı ile bağlantılı olarak başlamış, halbuki, Orta Sibirya'da, Minusinsk'de bronz ancak üç yüzyıl sonra ortaya çıkmıştır (1200 yıllarına doğru). Çin'de taklit edilen Batı-Sibirya baltaları ile mızrak uçları Max Loehr'ü bronz tekniğinin Sibirya'dan Çin'e o çağlarda geçtiğini düşünmeye zorlamıştır.

Bozkırın eski tarihinin en büyük olayı, göçebelerin lüksü sayılan bronz, altın veya gümüşten mamul teçhizat plâkaları veya koşum takımlarını süslemeye yarayan son derece orijinal, gittikçe belirli bir stile kavuşan bir hayvan sanatının teşekkülüdür. Bu sanat Kuban'da, Maykop mezarında, kesin şekilde Asur-Bâbil etkisi taşıyan hayvan (boğalar, aslanlar, vs...) tasvirlerini gösteren som altın veya gümüşten heykelcikler ile hafif bir alaşımdan yapılmış bir vazunun bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. Hepsi birden Orta Minoen ile çağdaş olduğundan, Tallgren'e göre, M.Ö. 1600-1500 yıllarına ait olmalıdır². Bu Asur-Bâbil etkisinin, M.Ö. VI. asra kadar meşhur Kelermes baltasında devam ettiğini ilerde göreceğiz.

Tallgren M.Ö. 1200 yıllarında Karadeniz'in kuzeyindeki Rus bozkırının, Trakya-Frigya ırkından bir kavim olduğu sanılan Kimmerler³ tarafından istilâ edilmeye başlandığını tahmin etmeye hazırdır; bu Hint-Avrupa kavmi belki Macaristan veya Romanya'dan gelmiştir, belki de, daha zayıf bir faraziye ile Romanya veya Macaristan'da da bulunmaktadır⁴. Son zamanlarda Dniepr ve Kuban bölgesinde o çağlar için yapılmış kazılarda ortaya çıkan çok sayıda eşyanın hiç olmazsa bir kısmının Kimmerlere ait olduğu meşhur Fin arkeologu Tallgren tarafından öne sürülmüştür. Sözü geçen buluntuların başlıcaları şunlardır: Borodino hazinesi (1300-1100 yılları?), bronz tırpanlar ile Şetkovo hazinesi (1400-1100?), Nikolayev bronz dökümhanesi (1100

² Maykop'un mukayeseli bir kronoloji denemesi A.V. Schmidt tarafından teklif edilmiştir, "Kurgane der Stanica Konstantinovskaia", *Eurasia septentrionalis antiqua*, IV, 1929, 18. Çeşitli tarihler ve anlaşılmasız farklar için Tallgren'e bkz. "Caucasian monuments", *ibid* (E.S.A.), V, 1930, 180.

³ Herodot tarafından İskitler üzerinde yazılan efsanelerin bir kısmında geçen Trak isimleri (E. Benveniste, *Communication a la Sociêtê Asiatique*, 7 Nisan 1938) (Rostovtzeff, "İrani-ans and Greeks", s 39).

⁴ Bk. A. M. Tallgren, "La Pontide prêschtique apês l'introduction des mêtiaux", E.S.A., II. Helsinki, 1926, s. 220.

2. ÖN ORTAÇAĞ: GÖK-TÜRKLER, UYGURLAR VE KİTAYLAR

Gök-Türk İmparatorluğu

540 yıllarına doğru Bozkır imparatorluğu üç muazzam Türk-Moğol hâkimiyeti arasında pay edilmişti. Moğol soyundan geldiği sanılan Cücen'ler (Aparlar) Mançurya sınırından Turfan'a ve hattâ Balkaş'ın en doğu ucuna kadar ve Orhon'dan Büyük Çin Seddi'ne kadar Moğolistan'a hâkimdiler. Akhunlar, şimdiki Semireçye, Rus Türkistan'ı, Soğdian, doğu İran ve Kâbil, yukarı Yulduz'dan (Karaşahr'ın kuzeyi) Merv'e, Balkaş ve Aral'dan Afganistan'ın kalbi ve Pencâb'a kadar imparatorluklarını yaymışlardı. Cücen'lerin ve Akhunların esas hâkim aşiretleri müttefik idiler. 520'ye doğru Akhun Hanı Cücen Kağanı Anakuey'in teyzesi ile evlenmişti. Zaten, esas Moğolistan'ın efendileri olarak kalan Cücenlerin, güneybatı eşliğinin efendisi olan Akhunlar üzerinde bâzı üstünlükler sağladığı sanılmaktadır. Nihayet, bir az önce gördüğümüz gibi, Azak Denizi ve Don ağzı taraflarında, batıda Kutrigur Hunlarının, doğuda Uturgur Hunlarının çekişmelerinin güçlerini sıfıra indirmesine rağmen şüphesiz Türk soyundan gelen Avrupa Hunları Rus bozkırında hüküm sürüyorlardı.

Çinlilerin belirttiğine göre, Cücenlerin tâbileri arasında, adını aynı dil ailesine mensup bütün kabilelere veren Türk soyundan "Tu-kiyu" kabilesi bulunuyordu. Pelliot, "*Çince T'u-kiyu denen isim, tam anlamı kuvvetli demek olan "türk" kelimesinin Moğolca çoğul eki ilâve edilerek elde edilen "Türküt"ten gelmedi*"¹⁶⁶ demektedir. Çin tarihlerine göre Gök-Türklerin (Tu-kiyu) totemi

¹⁶⁶ Bkz. Pelliot, "L'origine de T'ou-kiue, nom chinois des Turcs", *T'oung-pao*, 1915, 687. - V. Thomsen, "Zeitsch. deut. morgenl. Ges. LXXVIII, 1924, 122. F.W.K. Müller, "Uigurica", II, 67, 97. - Marquart, "Untersuchungen zur Geschichte von Eran", II, 252 (1905) - Barthold, art. "Türks", *Encyclopédie de l'İslam*, s. 948.

kurt'tu¹⁶⁷. Eski Hunların torunlarıydılar, bu da Pelliot'un Hunlarda gördüğü ile (proto) Türk karakterine uymaktadır. VI. yüzyılın başlarında Gök-Türklerin vatanı, metalürji ile, "demircilik mesleği" ile meşgul oldukları Altay bölgesi olmalıdır. Aparlara gelince, Doğu Apar Kağanı Anakueyi ile Batı Apar Kağanı Polomen'i karşı karşıya getiren 520'deki iç savaş yüzünden güçleri oklukça zayıflamıştı.

Sonunda tek başına Kağan olarak kalan Anakueyi Kağan (522-552) tâbi Türk kabilelerinin itaatsizlikleri ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu kabilelerden Çinlilerin Kao-kiyü dedikleri, Uygurların ataları olması ihtimali olan Tölös veya Töleş'ler Altay'ın güneyinde Urungu tarafında göçebe hayatı sürerlerken 508'de Aparları bozguna uğratmışlar, ancak 516'da başbuğları onlar tarafından öldürülünce yeniden boyun eğmek zorunda kalmışlardı: 521'de Tölös'ler Aparlar arasındaki iç savaştan yararlanarak kurtulma çarelerini boşuna aramışlardı. 546'dan biraz önce, aynı soydan olmalarına rağmen, Apar kağanı Anakueyi'yi yani meşru hükümdarlarını uyaran Gök-Türkler Tölöslerin yeni bir ayaklanmasına engel olmuşlardı. Bu hizmetinin karşılığında Gök-Türk hükümdarı, -bu hükümdarın hem Türkçe ismini. "Bumun", hem de Çince ismini, "Tûmen" bilmekteyiz- bir Apar prensesi ile evlenmek istediğini bildirmişti¹⁶⁸. Anakueyi bunu reddetmişti. O zaman Bumun Si-Wei hânedânı -Tabgaç soyundan, yani Türk olan hânedân Çin'in kuzey-batısında, Çang-ngan'da hüküm sürüyordu- ile anlaşmıştı. Tamamen Çinlileşmiş olmalarına rağmen Tabgaç'lar Türk soyundan gelen boylara karşı hissiz kalmıyorlardı. Aslında eski düşmanları Aparları arkadan vuracak olan bu ittifaktan dolayı memnun olmaları gerekirdi; hemen Bumun'a hânedânlarından bir prensesi vermişlerdi (551). Aparları böylece kuşatmış olan Bumun onları tamamen ezmiş ve Kağanları Anakueyi'nin intihar etmesine sebep olmuştu (552). Moğolistan'ı Gök-Türlere terkeden Aparlardan arta kalanlar Çin sınırına kaçmışlar ve orada Tong-Wei'lerden sonra gelen Pei-Ts'i hânedânı onları Çin'in eşiğinde muhafız olarak yerleştirmişti¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Gök-Türklerin atası bir dişi kurt tarafından emzirilmişti. Büyüdükten sonra onunla birleşmiş ve on oğlu olmuş, bunların hepsi analarının ininde doğmuştu (Stanislas Julien, *Documents sur Tou-kiue*, 326). "Gök-Türkler bayrak direklerinin tepesine altından bir dişi kurt başı dikerler, Kağanlarının adamlarına kurt adı verilir. Bir dişi kurttan dünyaya geldiklerinden, eski menşelerini unutmak istemezlerdi." (*A.g.e.*, 331).

¹⁶⁸ Bkz. Chavannes, *Documents sur les T'ou-kiue occidentaux*, 221 (Pei che, Tcheou ahou ve Leang chou'ya göre).

¹⁶⁹ Bizans tarihçisi Teofilakt Simokatta "Avar"lardan arta kalanların "Taugast" ülkesine, yani Tabgaçların torunlarının bulunduğu ülkeye kaçtıklarını söyleyerek bu olayı doğrulamaktadır. Chavannes, *Documents*, 246'da zikredilmiştir.

3. XIII. ASRA KADAR TÜRKLER VE İSLÂM

X. Asra Kadar Türk Dünyasının Önündeki İran Engeli: Sâ mânîler

751'de Talas muharebesi sonunda Mâveraünnehir'de Arap hâkimiyetinin zayıflaması bir asır sonunda İran ırkına yaramıştı. Mâveraünnehir'den gayrimüslim-Türk ve Çin tehlikesini uzaklaştıran Araplar sâdece kendi hâkimiyetleri, Halife için çalıştıklarını sanmışlardı. Fakat ertesi yüzyılın üçüncü çeyreği içinde Buhara ve Semerkand'da iktidar Arap fâtihlerinden, tarihî Soğdaklardan gelen yerli İranlılara geçmişti. Belh yakınlarında Sâ mânî'da ortaya çıkan tamamen İranlı Sâ mânîler, Buhara başkent olmak üzere 875'den 999'a kadar Mâveraünnehir'in hâkimi olmuşlardır. Bu iktidar kayması, daima saygı duyulan Halife'nin hükümranlığının dışına çıkmadan İslâm cemiyetinin içinde ihtilâlsiz ve şiddetsiz gerçekleşmişti. Sâ mânîler mütevazi Emîr rütbesiyle yetinmişler, Bağdad Halifesi'nin temsilcilerinden başka birşey olmadıklarını ifâde etmişlerdir. Aslında her şey sanki tamamen bağımsızlarmışçasına oluyordu; üstelik, eski Pers kralı Behrâm Çûbin'e bağlanma istekleri, en koyu İslâmcılık örtüsü altında millî İranlılığın ihyası demek olan gerçek karakteri ortaya koymaktadır³⁰⁴.

Sâ mânî hânedânının büyüklüğü 874-875'de Nâsr ibn Ahmed'in Halife Mu'temed'den Semerkand merkez olmak üzere Mâveraünnehir'i tımar olarak almasıyla başlamaktadır³⁰⁵. Aynı yıl Nâsr kardeşi İsmail'i Buhara valisi olarak ilân etmiştir. Mâveraünnehir'deki hânedânların ezeli kusuru olan şey yeniden tekerrür etmiş, iki kardeş arasında az zaman sonra savaş patlak vermişti (885, 886). Nâsr'ın ölümü ile (892) İsmail Mâveraünnehir'in tek hâkimi olarak kalmış ve Buhara da bundan böyle Sâ mânî başkenti olmuştu.

³⁰⁴ Mirkhond, *Histoire des Samanides*, Defrêmeri'nin tercümesi, 113.

³⁰⁵ Taberî: Barthold'da, *Turkestan...*, 210.

İsmail (İsmail ibn Ahmed) (892-907) büyük bir hükümdar olmuştur. Belh civarında ordularının 900 yılı ilkbaharında Horasan beği Saffarî Amr ibn el-Leys'e karşı kazandıkları zafer sâyesinde İran tarafında topraklarını iki misline çıkarmıştı³⁰⁶. Bu zafer sonunda Horasan'ı kendi topraklarına katmıştı. 902'de bir başka hânedândan Rey ve Kazvîn dahil olmak üzere Taberistan'ı almıştı. Kuzey-doğu tarafında 893'den itibaren Türk ülkesine. Talas yöresine seferler düzenlemişti. Hattâ Talas şehrini eline geçirmiş, orada bulunduğu bir Hıristiyan topluluğun (muhtemelen Nesturî) kiliselerini camiye döndürmüştü³⁰⁷. İranlı hükümdar Türk bozkırına yaptığı bu seferden atlar, koyunlar ve develerden meydana gelmiş muazzam bir ganimetle dönmüştü. Eski Sâsânî kıralları tarafından Amu-Derya'nın kuzey kıyılarında sürdürülen koruyucu nitelikteki eski karşı-akınlar siyasetini yeniden başlatmış olması ilgi çekicidir. Sir-Derya üzerinde yerleşmiş olan bu kuvvet şimdi, Şaman veya Nesturî Türk dünyasına karşı İran İslâmlığını temsil etmek gibi dinî bir hüviyete bürünmüştü. Sınır bölgesindeki Türkler İslâm dinine geçince durum değişecektir. Sâ mânî hânedânının bunca gayretle uğraştığı Türklerin İslâmlaşması, sonunda kendi aleyhine tecellî etmiş, zaten Türklerle İslâm cemiyetinin bütün büyük kapılarının açılmasından başka bir gayeleri olmayan Türk beğlerinin arzusu gerçekleşmişti.

Sâ mânîlerin topraklarının en geniş olduğu dönem II. Nâsr ibn Ahmed'in saltanat dönemine rastlar (914-943). Kuzeyde, Taşkent, kuzeydoğuda Fergana, güney-batıda Rey (bu şehir 928'e kadar) Sâ mânî Devleti'nin toprakları içine giriyordu. Fakat Nâsr'ın şîliğe geçmesi ağır karışıklıkların çıkmasına sebep olmuş, ve sonunda tahttan feragat etmek zorunda kalmıştı. Mâveraünnehir'deki İranlılar o çağlardan beri koyu sünnî olup, asıl Farslardan kendilerini bu şekilde ayırıyorlardı³⁰⁸.

I. Nûh ibn Nâsr (943-954) döneminde Sâ mânîlerin çöküşü başlamıştır. İranlı asker asilzadeler durmadan ayaklanmaları teşvik ediyorlardı. Güney-batıda Sâ mânîler, Batı İran'a sahip olan bir başka İranlı hânedân Büveyhîler ile savaşa girmişlerdi; Sâ mânîler sünnî, Büveyhîler şîî olduğundan bu savaş mezhep ayrılıkları sebebiyle büsbütün canlanıyordu. Savaşın asıl amacı ve bahanesi birkaç defa el değiştiren Rey şehrine kimin hâkim olacağı mesele-

³⁰⁶ Bu tarih Barthold'un eserinde tartışılmıştır, *Turkestan*, 225.

³⁰⁷ Barthold, *a.g.e.*, 224. Narşahî, Taberî ve Mes'udî'ye göre. Bu son kaynağa göre Sâ mânîler tarafından zorla döndürülen bu Nasturî Türklerinin Karluk olması gerekmektedir.

³⁰⁸ Barthold, *Turkestan*, 243.

4. VI. ASIRDAN XIII. ASRA KADAR RUS BOZKIRI

Avarlar

Güney Rusya bozkırları coğrafyacı için Asya bozkırlarının devamından başka bir şey değildir. Aynı şey tarihçi için de geçerlidir. Antik çağda bunun böyle olduğunu İskitler, Sarmatlar, Hunlar bahsinde görmüştük. Aynı şey Orta Çağ'da Avarlar'dan Çengizhanlılar'a kadar da söz konusudur.

Avarlar'ın Yukarı Asya'dan Güney Rusya'ya göçleri bize Bizans tarihçisi Teofilakt Simocatta tarafından nakledilmiştir. Simocatta gerçek Avarlar ile sahte Avarlar dediği iki ayrı topluluktan bahsetmiştir. Marquart'ın işaret ettiği üzere gerçek Avarlar olarak, Gök-Türkler tarafından 552 yılında ezilen ve bütün V. asırda Moğolistan'ın efendisi olan Moğol ırkından Cücenler'i (Juan-juan) kastetmektedir. "Sahte Avar" (Pseudavaroï) olarak da, Avar adının şöhretinden yararlanan Avrupa Orta Çağı'nın Avarları'nı nitelemektedir. Bu sonuncu Avarlar, Avar adının çıktığı Uvar (veya War) ve Hun etimolojisinden geldiği sanılan Kunni veya Huni adlarında iki ayrı boydan meydana gelmiş olmalıdırlar³⁵⁸. Uvar ve Khuni adları ayrı ayrı Avar ve Hun demek olmaktadır. Diğer taraftan, Bizanslıların "Uvarkhonitai" yaptıkları bu Uvarlar ve bu Khuni'ler, yine aynı Bizans kaynaklarına göre, iki Ogur boyu, yani bâzı Şarkiyatçıların düşündüğü şekliyle Uygur boyu olmalıdır. Ancak tarihî Uygurlar Türktürler, halbuki Avrupa Avarları'nın Moğol olduğu sanılmaktadır. Nitekim Albert Herrmann atlasının haritalarından birinde War ve Khuni'lerin Cücen'ler (yani Juan-juan) ile aynı kavim olduklarını belirtmektedir ki, Juan-juan'lar Moğoldu³⁵⁹. Aslında, Minorsky'nin de işaret ettiği gibi, "Gerçek Avar"lar ile "Pseudavar" arasındaki fark bir tek Bizans kaynağına dayandığından oldukça nâzik bir husustur³⁶⁰. Veya, Albert Herrmann'ın

³⁵⁸ Marquart'ın faraziyelerinin ("Osttürkische Dialektstudien", 1914. Pelliot tarafından tartışılması için bk "A propos des Comans", J. A., 1920, I, 141.

³⁵⁹ *Atlas of China*, 32.

³⁶⁰ Minorsky, "Hudûd al-Alam", 448 (1937).

da öne sürdüğü gibi, VI. Asrın ikinci yarısında Avrupa'ya göçen Avarlar Cücen değilse³⁶¹, bunların Ak-hun olması gerekir. V. asırda İli, Mâveraünnehir ve Baktriya'ya sahip olan Cücenler gibi Moğollar'dan gelen Akhunlar'ın, Cücenler'den bir müddet sonra, 565'e doğru, onlara karşı Sâsânî Pers'i ile ittifak yapan Gök-Türkler tarafından ezildiği hatırlanmaktadır³⁶².

Bu tartışmanın sonucu ne olursa olsun Bizans İmparatoru Jüstinyen'in (ö. 565) hâkimiyetinin son zamanlarında Avarlar'ın –Yunanca: Abares, Abaroi, Lâtince: Avari, Abares– Simocatta'nın bize anlattığına göre, önlere "Hunugur ve Sabir ve diğer Hun aşiretleri"ni katarak Avrupa'ya göç ettikleri bilinen bir şeydir. Bizanslıların Sarosios dedikleri Alan kıralı onlarla iyi geçinmesini bilmişti. Avarlar'ın görünüşü Bizanslılar'a Hunlar'ı hatırlatıyordu, şu farkla ki, Avarlar'da sırtlarına inen iki saç örgüsü vardı. Onların şaman dininden olduklarını bilmekteyiz; Simocatta büyücülerinden birini sözkonusu etmektedir (Avarlar büyücüye *bokolabras* demektedir ki, bunun Moğolca büyücü demek olan "böge"den geldiği sanılmaktadır)³⁶³. Avar elçisi Kandikh Jüstinyen'in huzuruna çıkmış, ondan toprak ve vergi istemişti (557). Jüstinyen daha sonra onlara kendi elçisi Valentinus'u (daha ileri tarihte Gök-Türkler'e giden elçi) göndermiş ve Kağanlarını³⁶⁴ Hunugur ve Sabir gibi kavimleri ezmesi için teşvik etmiş, bir müddet sonra istediği de gerçekleşmişti. Avarlar, Attila'nın kavminden inen ve Azak Denizi'nin kuzeyinde göçebelik yapan Kutrigur Hunları ile Don nehrinin ağzında yerleşmiş Uturgur Hunlarını da ezmişlerdir. Bu Hunları kendi orduları içine dahil etmişlerdi. Adı geçen Hunlar, Türk ve bizim Avarlar da Moğol sayıldığına göre, bir defa daha Türk-Moğol ırkının iki büyük temsilcisinin birinin kurduğu İmparatorluğa diğerini de dahil ettiğini böylece görmekteyiz. Avarlar, Bizans'ın hesabına, federe devlet olarak hareket ederek bu Hun kırıllıklarını yok etmişlerdi. 560'da hâkimiyet sahaları şimdiden Volga'dan Tuna'nın ağzına kadar uzanıyordu. Kağanları arabalardan meydana gelen karargâhını Tuna'nın kuzey kıyısına kurmuştu. Kuzeyde Slav kabileleri olan Ant'ları, Sloven'leri ve Vend'leri ezmiş; batıda Germanya'ya girmiş ve nihayet Thüringen'de

³⁶¹ *Atlas of China*, 30.

³⁶² Bk. Pelliot, *BEFEO*, 1903, 99; Chavannes, *Documents sur les T'ou-kiue occidentaux*, 229-233; Pelliot, "Propos des Comans", *J. A.*, 1920, I, 141. Juan-juan'ların Bizans tarihçilerinin "Kermikhion"ları olması gerekir.

³⁶³ Teofilakt Simocatta, I, 8.

³⁶⁴ Teofilakt şöyle yazmaktaydı: "Principem suum chagana, honoris causa, nominârunt". Ve Grêgoire de Tours da şöyle demektedir: "Vocabatur gaganus; omnes enim reges gentis illius hoc appellantur nomine".

1. ÇENGİZ HAN

XII. Asırda Moğolistan

XII. asrın sonunda, daha önce gördüklerimize göre Asya'nın siyasî coğrafyası şu şekli almıştı: Çin güneyde, Hang-çeu başkent olarak millî Gong imparatorluğu ile kuzeyde, Pekin başkent olarak Cürçet, Ju-çen veya Kin Tunguz İmparatorluğu arasında paylaşılmıştı. Çin'in kuzeybatı kısmında, şimdiki Ordos ve Kan-su'da, Tibet ile akrabalığı olan Si-Hia Tangut kırallığı teşekkül etmişti. Tarım'ın kuzeydoğusunda, Turfan'dan Kuça'ya uzanan bölgede, Budist ve Nesturî kültüründe, medenî ve yerleşik Türkler olan Uygur Türkleri yaşıyordu. Çu nehrinin Isık-kul bölgesi ile Kâşgarya'da, Moğol ırkından ve Çin kültüründen Kara-Kıtay'ların İmparatorluğu bulunuyordu. Mâveraünnehir ve hemen hemen bütün İran, soyca Türk, dince müslüman, kültürce Arap-Fars etkisinde olan Harzem Sultanları'na aitti. Onların arkasında müslüman Asya'nın geri kalan kısmı Bağdad'daki Abbasî Halifeleri, Suriye ve Mısır'daki Kürt ırkından, Arap kültüründen Eyyubî Sultanları ve Anadolu Türk soyundan, son derece ilerlemiş İran kültüründen Selçuklu Sultanları arasında paylaşılmıştı.

Bu yerleşik medeniyeti temsil eden Asya idi. Ötede, daha kuzeyde Sibirya-Moğolistan sınırlarında, Gobi'nin kuzeyindeki bozkırlarda, Altay, Kangay ve Kentey dağlarına yakın kısımlarda Altay ırkının Türk, Moğol ve Tunguz dallarına ait göçebe kalmış olan çok sayıda aşiret kaynaşıyordu. Bu dil ayrılığına rağmen, aynı hayatı süren, aynı iklim altında yaşayan Yukarı Asya'nın göçebelerinin büyük bir kısmında mevcut etnik akrabalık havası bütün seyahatlerin dikkatini çekmiştir. Grenard'ın onlar hakkında çizdiği portre, Ammien Marcellin'in Rubruquis'nin ve Çinli tarihçilerinininkinden hiç de farklı değildir:

“Geniş yüzleri, basık burunları, çıkık elmacık kemikleri, çekik gözleri, kalın dudakları, seyrek sakalları, sert ve siyah saçları, güneş, rüzgâr ve soğuktan pişmiş koyu renkli derileri, kısa boyları, çarpık bacakları üzerinde kaba ve ağır vücutları vardı.”

Hun veya Moğol’un bu ezeli portresi Eskimo’nun ve Fransa’daki Causes köylüsünün portresine çok yaklaşmaktadır, zira, kışın dondurucu, yazın bir kaç haftasında kavurucu rüzgâr tarafından süpürülen bu engin saha, böylesine bir tabiata karşı mücadele etmek için yeterince kuvvetli ırklara aynı biçimsiz ve cılız kudreti kabul ettirir.

Bu aşiretlerden pek çoğunun tam mevkiini tesbit etmek oldukça zordur ve ancak tahmin ile gerçeğe yakın mevkiler ileri sürülebilir.

Türk-Moğol aşiretlerinin en önemlilerinden biri olan Nayman’lar Ubsa-nor’dan, bir tarafta Kara-İrtiş ve Zaysan-nor’a, diğer taraftan yukarı Selenga’ya kadar uzanan, şimdiki Kobdo eyaletinde yaşıyor olmalıdırlar.

“İsimleri Moğolca gibi gözükmesine rağmen (*nayman* Moğolca *sekiz* demektir) soyluları Türktü ve Naymanlar Moğollaşmış Türkler olabilirler¹.”

Nesturîlik aralarında pekçok taraftar kazanmıştı. “*Cihan-güşâ*” hattâ Nesturîlerin çoğunluğu teşkil ettiğini ve özellikle XIII. asrın başında, kırallarının veliahtı meşhur Küçlüg’ün o bölgede eğitildiğini söylemektedir². Buna rağmen “*Gizli Tarih*”, harp zamanında fırtına çıkararak müdahalede bulunabildiklerini yazdığı “şaman”ların da Naymanlar arasında büyük bir nüfuzla sahip olduğunu göstermektedir. Naymanlar kültürlerinin prensiplerini, dünyedeki komşuları Uygurlar’dan alıyorlardı. XIII. asrın başında Nayman kıralının mühürdarlığını ve saray kâtipliğini T’a-t’a-t’ong-a (Çin transkriptlerine göre) adında bir Uygur aydını yapıyordu, aynı zamanda Uygur Türkçesi saray lisanı olarak kullanılıyordu. Pek tabii Çin’in (bilhassa Cürçet’lerin ve Kin’in Çin’i) onlar üzerinde büyük bir nüfuzu vardı; bunu Çengiz Han zamanında Nayman kırallarına verilen Çince “büyük kiral” anlamındaki “*ta-wang*” kelimesinden türeyen “*tayang*” unvanının mevcudiyeti ile anlıyoruz. Bir önceki nesilde, şimdi bahsettiğimiz *tayang*’ın babası İnanç-Bilge korkulan bir şöhret bırakmıştı.

Naymanlar’ın kuzeyinde, yukarı Yenisey üzerinde, başkanlarının “*inal*” unvanını taşıdığı ve 920 yılında Kıtaylar’ın bir akını sonucu Yukarı Orhon bölgesinden kovulduktan sonra tarihte hiçbir rol almamış Kırgız Türk aşiretleri yaşıyordu.

¹ Pelliot, *La Haute Asie*, 28.

² *Hist. of the Moghuls of Central Asia*’dan Denison Ross’un tercümesi.

Kerait'ler onları hâkimiyet altına almak için Naymanlar ile çekişiyorlardı³. Keraitler'in esas yerleri iyi tesbit edilememiştir⁴. Birçok şarkiyatçı onları, şimdiki Sayın-Noyan topraklarında Selenga'nın güneyinde, yukarı Orhon, Tula ve Ongkin nehirleri üzerinde yerleşmiş olarak gösterirler. Diğerleri için Naymanlar daha doğuda, Kerait sahasının başlaması gereken Karakurum bölgesine doğru kaymış durumdadır. Genellikle Keraitler Türk olarak kabul edilmektedir.

“Moğollar'ın menşesine ait efsaneler Keraitler'den hiç bahsetmemektedir ve Keraitler'in şiddetli şekilde Türk etkisi altında kalmış Moğollar mı, yoksa Moğollaşma yolu üzerinde Türkler mi olduğunu söylemek oldukça zordur; her hâl ü kârda pek çok Kerait asili Türk olup Tuğrul bir Moğol adından ziyâde Türk adıdır⁵.”

Süryânî vak'anüvis Bar Hebraeus'un naklettiğine göre Keraitler'in Nesturîliğe geçişlerinin 1000 yılından hemen sonraya tesadüf etmesi gerekmektedir. Bozkırda kaybolan Kerait Hanı⁶ Aziz Sergis'in (Sen Serj) ortaya çıkışı ile kurtulmuştu. Ülkede bulunan hıristiyan tacirlerin teşviki ile o zaman Merv'de bulunan (Horasan) Nesturî Metropolit'i Ebecesü'den ya kendisinin, ya da yollayacağı bir rahibin gelip kendisiyle birlikte kabilesini de vaftiz etmesini istemişti. 1009 yılına ait olan ve Bar Hebraeus tarafından bahsedilen Ebecesü'nün Bağdad'daki Nesturî Patriği VI. Jean'a (ö. 1011) yazdığı mektupta 200.000 Kerait Türk'ünün Hanları ile birlikte vaftiz olduğu yazılmaktadır⁷. XII. asırda Kerait kraliyet ailesinin mensupları hâlâ hıristiyan adları taşımakta devam ediyorlardı; bunun Batı'da “*Rahip-Jean*” efsanesinin kaynaklarından biri olduğunu, diğer kaynağın Habeşistan İmparatorlarına ait olduğunu söyleyebiliriz⁸. Çengiz Han'ın zamanından iki nesil önce Keraitler'in Marguz (yâni Marcus) Buyruk adını taşıyan Hanlarının, Tatarlara ve pek tabî Pekin'in Kin kırallarına karşı Doğu Gobi'nin hâkimiyetini özlediği sanılmaktadır. Fakat Tatarlara yenildikten sonra onlar tarafından Kin'lere teslim edilmiş ve tahtadan bir mengene üzerine çivilenmiştir. Dul karısı

³ P. Mostaert'in *Bulletin no. 9 of the Catholic University of Peking*, 1934, s. 52'deki “Ordo-sica”da teklif ettiği gibi “Kereit” ... “*Gizli Tarih*”in transkriptlerindeki şekil “Kereyid”dir (Mostaert, *a.g.e.*, s. 33). Şimdiki şekil: K'erit.

⁴ Pelliot, “*Chrétiens d'Asie Centralo et d'Extrême-Orient*”, *T'oung-pao*, 1914, 629.

⁵ Pelliot, *La Haute Asie*, 25.

⁶ Fakat Pelliot Kerait isminin burada Bar Hebraeus tarafından bilhassa iktibas edilip edilmediğini sormaktadır.

⁷ Bar Hebraeus, *Chron. eccles.*, III, 280-282.

⁸ Kerait krallarının Hıristiyan adları üzerine bk. Pelliot, “*Chretiens d'Asie Centrale*”, *a.g.e.*, 627.

2. ÇENGİZ HAN'IN İLK ÜÇ HALEFİ

İmparatorluğun Çengiz Han'ın Oğulları Arasında Paylaşılması

Çengiz Han'ın dört oğlu da babaları daha hayatta iken, belirli sayıda aşireti toplayan bir “ulus”a, bu aşiretlerin hayvancılık yaparak geçinmelerini sağlayacak bir bozkıra, bir tımara veya bir “yurd”a, ve yakın çevresi ile adamlarının ihtiyaçlarına göre tespit edilmiş ve Çin, Türkistan ve İran'ın ele geçirilmiş kısımlarındaki yerleşik halkın ödediği vergilerin de içinde bulunduğu bir gelire veya bir “incü”ye sahip olmuşlardı¹⁹¹. Aslında paylaşılacak olanın sâdece Türk-Moğol otlakları, göçebelerin işine yarayacak bozkırlar olduğunu işaret etmek gerekir. Pekin'in veya Semerkand'ın çevresinde işlenmiş toprak olarak fethedilen ülkeler İmparatorluk toprağı olarak kalıyordu. Çengiz Han'ın oğullarının aklına, birinin Çin imparatoru, diğerinin Türkistan Hanı, bir başkasının İran Sultanı olacak şekilde yerleşik milletlerin topraklarını paylaşmak üzere hesaplaşma çizgisine girmek gelmemiştir. 1260'dan sonraki haleflerinin akıllarına gelebilecek olan bu düşünceler onlara tamamen yabancıydı. Nitekim, düşüncelerine göre, otlakların paylaşılması Çengiz İmparatorluğu'ndan hiç bir şeyi götürmezdi. Kardeşlerin anlaşığı (“concordia fratrum”) bir rejim altında İmparatorluk devam edecekti. Barthold'un işaret ettiği üzere, göçebe hukukunda da, Kağanın mutlak hâkimiyetine rağmen, Devlet onun şahsından ziyâde bütün kiraliyet ailesine aittir.

Çengiz Han'ın büyük oğlu Cöçi¹⁹² kendisinden altı ay önce, 1227 Şubat'ında Aral'ın kuzeyindeki bozkırlarda ölmüştü. Çengiz Han onun doğumu hakkında mevcut şüpheyi hiç bir zaman açıkça belli etmediyse bile son zamanlarında ikisi arasında ayrılık iyice su yüzüne çıkmıştı. 1222-1227 yıllarında, bizzat katıldığı Urgeç'in fethinden (1221 Nisan) itibaren Cöçi, baba-

¹⁹¹ Bk. Barthold, “Cinghiz Khan”, *Enc. Isl.*, I, 882.

¹⁹² Bu ad için bk. Pelliot, “Sur quelques mots d'Asie Centrale”, *J.A.*, 1913, I, 459 (mümkün etimoloji: “coçin”, misafir).

sının tertiplelediği seferlere katılmaksızın Turgay ve Uralsk'daki topraklarında kalmıştı. Bu hazîn münzevîlik, büyük oğlunun kendisine karşı bir şeyler tertiplelediği hakkında Kağan'da bâzı endişeler uyandırmakla sonuçlanmıştı; Cöçi'nin ölümü belki ciddî bir çatışmayı önlemiştir.

Cöçi'nin oğullarından Batu, babasının topraklarının yönetimine geçmişti. Moğol tarihinde yumuşak ve bilge bir hükümdar (bu bakımdan *Sayın-Han* unvanını almıştır) ve Ruslar tarafından da zalim bir fâtih olarak takdim edilmiş, daha sonraları Çengizhanlı ailesi içinde en kıdemli Han olarak imparatorluk tahtı üzerindeki mücadelelerde çok önemli rol oynamış, bu mücadeleler içinde “*büyük-hanlar yaratıcısı*” olarak gözükmüştür¹⁹³. O an için diğerlerine nazaran yaşının küçüklüğü, babasının ölümü ve ailenin bu dalı üzerinde duyulan üstü kapalı şüphe “Cöçi hânedânına” İmparatorluğun işlerinde ancak silik bir rol oynatmıştı. Buna karşılık, büyük oğullara babalarının merkezinden en uzak toprak parçasını veren Moğol yasasına göre Cöçi'nin ailesi, Avrupa'nın karşısında Moğol İmparatorluğu'nun hareket hâlindeki kanadını teşkil ediyordu. Böylece İrtiş'in batısındaki bozkırlara, “*Moğol atlarının nalları altında çiğnenmiş kadar uzaktaki*” topraklara, yani Semipalatinsk, Akmolinsk, Turgay veya Aktiyubinsk, Uralsk, Adaj ve esas Harzem (Hiyve), ayrıca Cebe ve Sübötay tarafından başlatılmış Volga'nın batısında, Kıpçak ülkesindeki bütün fethedilen topraklara sahip olmuştu.

Çengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay¹⁹⁴ (ö. 1242), Moğol disiplininin ve yasasının uygulanmasıyla memur olup, aslında sert ve korkulan bir yargılayıcı, Çengiz yasasının dikkatli ve hattâ çok titiz bir uygulayıcısı, disiplinli bir asker ve babasının en yüksek makama küçük kardeşi Ögedey'i tercih etmesi karşısında bir tek söz söylemeyecek kadar da biraz dar kafalı idi. Çağatay'a tımar olarak eski Kara-Kıtay İmparatorluğu'nun, doğuda Uygur ülkesinden batıda Buhara ve Semerkand'a kadar uzanan bozkırları, yani esas olarak İli, Isık-kul, yukarı Çu ve Talas havzası ile ikinci derecede (çünkü buraları yerleşik toplulukların sahası idi) Kâşgarya ve Mâveraünnehir verilmişti; bu son bölgede Semerkand, Buhara, vs... gibi şehirlerin doğrudan Kağan'ın memurları tarafından idare edildiğini hatırlatmak gerekir. Ç'ang-ç'uen'in ifâdesine göre Çağatay'ın her zamanki merkezi İli'nin güneyindeydi.

¹⁹³ Bk. Barthold, “Batu-khan”, *Enc. Isl.*, I, 699.

¹⁹⁴ Çağatay veya Çağatay. Moğolca beyaz anlamına gelen “çağan”dan mı gelmektedir? Bk. Barthold, “Caghatai-khan”, *Enc. Isl.*, I, 831. Ben burada Fransa'da klâsik hâle gelen Çağatay-Türkçesindeki imlâyâ göre Çağatay'ı benimsedim.

Çengiz Han'ın üçüncü oğlu olup ilerde tekrar döneceğimiz Ögedey¹⁹⁵, Balkaş'ın doğu ve kuzey-doğusunda, Imıl ve Tarbagatay, Kara İrtiş ve Urungu bölgelerini almıştı; bu son bölge eski Nayman ülkesinin yakınındaydı. Ögedey'in otağı çoğunlukla Imıl üzerinde kuruluyordu.

Nihayet, Moğol töresine göre, Çengiz Han'ın en genç oğlu olan Tuluy¹⁹⁶ ailenin koruyucusu, "oçigin" veya daha doğrusu "otçigin" olarak, yani babadan kalan ilk toprakların mirasçısı olarak Tula, yukarı Onon ve yukarı Kerülen arasındaki topraklara sahip olmuştu. Tuluy bize son derece gözüpek bir asker, fetihten başka bir şey düşünmeyen iyi bir kumandan olarak gösterilmiştir (1232'de Ho-nan'a yaptığı seferi gayet iyi yönetecektir); bunun dışında kendisini içkiye vermiş (1232 Ekim'inde henüz kırk yaşındayken ölecektir) ve büyük fikirleri veya davranışları olmamıştır. Ancak, eski Kerait kraliyet ailesinden (son "wang-han"ın yeğeni), bütün Keraitler gibi Nesturî, son derece zekî, Soyurgaktani veya Sorğâktani adında bir prensesle evlenmiş ve bu kadın daha sonraları oğullarının İmparatorluğa sahip çıkmalarını sağlamıştı.

Çengiz Han'ın iki kardeşi Kasar ve Temüğe Oçigin'in ailelerinin de tımar-sahibi edildiğini, Kasar ailesinin Argun ve Kaylar ırmağı taraflarını, Temüğe'nin ailesinin ise Moğolistan'ın en doğu ucunu, şimdiki Girin eyaletinde eski Cürçet ülkesinin yakınındaki sahayı aldıklarını ilâve etmekte yarar vardır.

Yine Moğol töresine ve aile ocağının muhafızı sıfatıyla, Çengiz Han'ın ölümünden sonra Tuluy, yeni Kağan'ın seçimine kadar saltanat naipliği yapmakla yükümlüydü (1227-1229). Bu unvanı aldıktan sonra babasının çadırlarına, "ordus"lara ve 1227'de Moğol ordusunun mevcudu olan 129.000 kişiden 101.000'ine sahip olmuştu (geriye kalan 28.000 kişi şöyle dağıtılmıştı: dörder bin kişi Çengiz Han'ın diğer oğullarına, 5.000 Çengiz Han'ın küçük kardeşi Temüğe'ye, 3.000 Çengiz Han'ın diğer kardeşi Kaçi'un'un oğullarına, 1.000 imparatorun üçüncü kardeşi Kasar'ın oğullarına ve 3.000 annesi Ölüne-ke'nin ailesine).

Ancak 1229 ilkbaharında Kerülen ırmağı kıyılarında, Kağan'ı seçmek üzere bir kurultay toplanmıştı. Bu kurultay, Çengiz Han'ın kendi yerine geçmek üzere tespit ettiği üçüncü oğlu Ögedey'in Kağan olmasını tasdikten başka birşey yapmamıştır¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Veya Ögödey. "Moğolca, yüce anlamında "ögede"den mi?"

¹⁹⁶ Bu ad için, Pelliot, "Sur quelques mots d'Asie Centrale", J.A., 1913, I, 460 (mümkün etimoloji: "toli" ayna). Bk. Reşideddîn, Erdmann'da "Temudschin", 641.

¹⁹⁷ Bazı kaynaklara göre Ögedey'in resmen tahta çıkışı 13 Eylül 1229 tarihine rastlamaktadır. Tuluy'a gelince, Ögedey'in seçilmesinden üç yıl sonra, saltanat naipliğinde başarı kazanarak, sâdece kırk yaşındayken, 9 Ekim 1232 tarihinde ölmüştür.

6. KIPÇAK HANLIĞI

Cöçi ve Oğulları: Altın Ordu, Ak Ordu ve Şeyban Ulusu

Çengiz Han'ın, kendisinden altı ay önce, 1227 Şubat'ında, ölen oğlu Cöçi'ye İrtiş'in batısındaki ovaları, yani Semipalatinsk, Akmolinsk, Turgay, Uralsk, Adaj ve esas Harzem'i bıraktığını görmüştük. Çengiz Han ölmeden önce bu sahayı Cöçi'nin oğullarına ve özellikle onların ikincisi Batu'ya bırakmış, o da, 1236-1240 yıllarında yaptığı başarılı seferler ile bütün eski Kıpçak toprağı ile Bulgar topraklarını bu imparatorluğa katmış, Rus prenslikleri üzerinde hâkimiyet kurmuştu⁶¹³. Yeni fethedilen yerler Hanlığın Avrupa kısmı için muazzam bir saha idi: önce Karadeniz'in kuzeyindeki uzunlamasına sahadaki bozkırlar, Ural havzası, Don, Donetz, Dniyeper ve Bug nehirlerinin aşağı tarafları, Dniyester'in ağzı ile Prut nehrinin aşağı tarafı, Kuban, Kuma ve Terek havzaları boyunca uzanan Kafkasya'nın kuzeyinde devam eden bozkırlar, kısacası bütün eski Avrupa İskit ülkesi; ve Bulgar ülkesine ait olan orta Volga ile onun kolu Kama'nın suladığı tarım ve orman bölgeleri. Ancak, Herodot tarafından tarif edilen eski İskitya gibi, bu "Moğol Avrupası" uçsuz bucaksız bozkırları ile "bir boşluk"tu; Rubrouck'un orası hakkında yazdıkları bize bir fikir vermektedir: "*Yolumuz üzerinde gök ve topraktan ve bazen sağ tarafımızda deniz, ve şurada, burada iki fersah mesafeli Kuman kurganlarından başka hiç bir şey göremeden daima Doğu'ya doğru ilerliyorduk*"⁶¹⁴. Bu bozkırlarda Moğol aşiretleri, daha doğrusu Moğol unsurlarının hâkim olduğu Türk orduları göçebe hayatı yaşıyordu; zira, Reşideddîn'in bize aktardığı Çengiz Han'ın "vasiyetnamesine" göre büyük Kağan Batu'ya ancak dört bin esas Moğol veriyor, geri kalan ordular ise müttefik Türkler olan Kıpçaklar, Bulgarlar, Oğuzlar vs.'den meydana geliyordu; bu da Cöçi Hanlığının neden bu kadar Türkleştiğini açıklamaktadır⁶¹⁵.

⁶¹³ Daha önceki bahislere bkz.

⁶¹⁴ Rubrouck, Fasil XV.

⁶¹⁵ Reşideddîn, Erdmann'da, "*Temudschin*", 453.

Batu Han, ilkbaharda Kama nehri taraflarında, ticaret şehri Bulgar'ın bulunduğu eski Bulgar ülkesine çıkarak ve ağustosta, ilerde kurulacak olan başkenti Saray'ın bulunduğu nehrin ağzına inerek, Volga nehri boyunca göçebe hayatı yaşıyordu⁶¹⁶. Aşağı Volga üzerinde kurulu olan karargâhında Rubrouck, Han'ın çadırında huzura çıkarılmıştı:

“Batu Han, üç basamakla çıkılan, tamamen yaldız kaplı ve bir yatak büyüklüğünde bir taht veya büyük bir koltuk üzerinde oturuyordu. Yanında hatunlarından biri vardı. Diğer adamlar bu kadının sağında ve solunda yer almışlardı. Çadırın girişinde bir peyke üzerinde kıymetli taşlarla bezenmiş altın ve gümüş kupalar yerleştirilmişti. Batu bize dikkatle bakıyordu. Yüzü biraz kızarmıştı, vs...”⁶¹⁷

Batu'nun kardeşlerinden olan Orda, silik bir rol oynamasına rağmen, ailenin en büyüğü olmasından dolayı şimdiki Kazakistan'da bir tumar sahibi olmuştu⁶¹⁸. Toprakları içine güneyde, Kara-tağ yakınlarındaki Sıgnak şehrinde Aral gölündeki nehrin ağzına kadar Sır-Deryâ'nın güney kıyısı giriyordu, buna aynı deltanın sol kıyısı ile Amu-Deryâ deltasına kadar uzanan kıyı şeridi de dahil idi, yani gölün hemen hemen bütün doğu kıyısı oluyordu; kuzeyde ise Sarı-su havzası ile bu havzayı Turgay havzasından ayıran Uluğ-tağ sıradağları dahildi. Orda'nın son halefi olan Toktamış 1376'da, yerleşik dünya ile temas sağlayan Sıgnak ve Otrâr şehirlerini devralmıştı⁶¹⁹. Batu Han'ın Hanlığı tarihte *Kıpçak Hanlığı* ve *Altın Ordu Hanlığı* (“Altan-ordo”, “Altun-ordu”), Orda'nın Hanlığı ise *Ak-Ordu* (“Ça-gan-ordo, Ak-ordu”) *Hanlığı* olarak tanınmıştır.

Batu'nun bir diğer kardeşi olan ve 1241 Macaristan seferinde kendini gösteren Şeyban paylaşma sırasında Orda'nın kuzeyinde bulunan toprakları, yani güney Ural'ın doğu ve güney-doğusundaki ülkeyi, özellikle bu yönde, şimdiki Rus eyaleti Aktiyubinsk ve Turgay'ı almıştı. Yazın “ordu”su Ural dağları, İlek nehri (Ural nehrinin Orenburg güneyindeki kolu) ve Irgız ırmağı arasında yerleşiyor; kışın, güney tarafında Orda'nın “ulus”una yaklaşıyordu. Şeybanîler daha sonraları hâkimiyetlerini Batı Sibiryaya taraflarına doğru genişleteceklerdir⁶²⁰.

⁶¹⁶ Barthold, “Bâtû-khân”, *Enc. Isl.*, I, 698. Barthold, “Sarâi”, *Enc. Isl.*, 163.

⁶¹⁷ Rubrouck, Fasıl XXI.

⁶¹⁸ Bk. Reşideddîn, d'Ohsson'da, II, 335-336.

⁶¹⁹ Bk. *Zafernâme*, Pêtis de la Croix'nın terc., s. 278.

⁶²⁰ İlerde görüleceği gibi Şeybanîler 1480 yıllarına doğru Sibiryadaki Tiyumen veya Sibir Hanlığını ele geçirmişler, bu Hanlık 1598 Rus fütuhatına kadar onların hâkimiyetinde kalmıştır (Bk. İlerdeki kısımlar). Yine ilerde, Ak Ordu Hanı Toktamış'ın 1380'de Altın Ordu'yu fethedince Ak Ordu halkının büyük kısmının onunla birlikte nasıl Avrupa'ya

Batu ve Berke

Batu'ya gelince –ki asıl kabiliyetlisi o idi– bu Han hüküm sürdüğü 1227'den 1255 yılına kadar, Çengizogullarının büyük dalı başkanı olarak (pek tabii ağabeyi Orda'nın rızası ile) umum Moğol siyaseti üzerinde son derece önemli bir tesire sahip olmuştur⁶²¹. Buna rağmen hiç bir zaman Kağan olmak hevesine kapılmamıştır. Hattâ başlangıçta, Kağanlığı Ögedey'in ailesine bırakan atasının kararlarına saygı göstermiştir. Bu çekimserlik herhalde Cöçi'nin doğumu üzerinde duyulan şüpheden ileri gelmektedir. Çengiz Han'ın karısı, dört imparatorluk prensinin annesi Börte, Cöçi'ye hâmile kaldığı sıralarda bir Tatar reisi tarafından kaçırılmamış mıydı? Burada, bilhassa şüphe bırakılmış bir mesele varmış gibi gözükmektedir⁶²². Zaten Çengiz Han'ın büyük oğluna karşı daha az sevgi duyduğu, Urgenc kuşatmasından sonra Cöçi'nin hayatının son beş yılını, Çengiz Han'ın seferlerine katılmaksızın Turgay, Emba ve Ural'daki tımarında geçirdiğini görmüştük; sonunda baba ile oğulun anlaşmazlığı iyice su yüzüne çıkmıştı⁶²³. Bu çeşitli mülâhazalar daha işin başında Cöçi hânedânını oldukça silik bir duruma itmişti. Batu Han, 1250-1251'de Ögedey hânedânının düşürülüp- yerine Tuluy hânedânının geçirilmesini tahrik ederek intikamını almıştı. 1250'de bu konuda Alakmak'daki kesin müdahalesini ve 1251'de kardeşi Berke'yi, Tuluy'un oğlu Mongka'yı tahta çıkarmak üzere nasıl Moğolistan'a gönderdiğini görmüştük⁶²⁴. Mongka bu yüzden daima Batu'ya karşı borçlu kalmıştır. 1254'de Mongka Kağan Rubrouck'a kendisinin ve Batu'nun kudretinin güneş ışınları gibi bütün yeryüzünü kapladığını söylemişti; bu bir nevi ortak hâkimiyetin veya paylaşılmış imparatorluğun varlığını düşündürmektedir. Zaten Rubrouck da Mongka'nın topraklarında Batu'nun temsilcilerine, Batu'nun topraklarında Mongka'nın adamlarına gösterilenden çok daha fazla

geçtiğini ve Orda'nın, Sir-Deryâ'nın kuzeyindeki eski tımarının nasıl boşalarak derece derece Şeybaniler tarafından doldurulduğunu göreceğiz. 1428'de, Tura vilâyetinde saltanat sürmeye başlamış olan Şeybanî Hanı Ebu'l Hayır, Batı Sibirya'dan, Sir-Deryâ üzerinde Sıgnak merkez olmak üzere Balkaş'dan Ural'a kadar uzanan topraklara hükmetmiştir. Torunu meşhur Muhammed Şeybanî, 1500'de Buhara ve Semerkand'da, ilerde bahsedeceğimiz Özbek İmparatorluğunu kurmuştur.

⁶²¹ Plan Carpin Orda'nın Çengizogullarının en kıdemlisi olduğunu kesin şekilde belirtmiştir. "Tatarların en eski kumandanı ve dükü Orda" (F.V.)

⁶²² Daha önceki kısımlara bkz.

⁶²³ Daha önceki kısımlara bkz.

⁶²⁴ Daha önceki kısımlara bkz.

hürmet gösterildiğine dikkati çekmektedir⁶²⁵. Kısacası, Barthold'un teşhis ettiği gibi, 1251 ile 1255 arasında Moğol dünyası pratikçe Mongka Kağan ile "ağabey" Batu Han arasında paylaşılmıştı; iki hâkimiyet sahası arasındaki sınır ise Çu ve Talas ırmakları içindeki bozkırlardan geçiyordu⁶²⁶. O zamanlar Batu Han Çengizogullarının diğer üyeleri arasında yüce hakem ve *hükümdar yapıcı* durumundan yararlanıyordu. Kendi şahsına gelince çok değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Moğollar ona "*Sayın-Han*" iyi hükümdar diyorlar ve babacan haliyle cömertliğini övüyorlardı. Hıristiyanlık için, tam tersine, 1237-1241 Rusya, Polonya ve Macaristan seferlerinin duyulmamış vahşetini yapan insandı. Plan Carpin bu değişik görüşleri, onu "*kendi insanlarına karşı yumuşak, sevimli ve lûtuşkâr, fakat savaşlarda oldukça zalim*" diye tarif ederek özetlemiştir⁶²⁷.

1237-1241 yıllarında Slav Rusya, Polonya, Silezya, Moravya, Macaristan ve Romanya'ya yapılan ve Çengizogullarının bütün dallarının iştirak ettikleri bu sefer, neticede Batu Han için yapılmıştı. Hiç olmazsa resmen kendisi bu seferin önderiydi (stratejik yönetim onun adı altında Sübötay'e verilmişti). Ve bu seferden tek kazançlı çıkan o olmuştur. Sadece son Kıpçak Türkleri ezilmekle kalmamış, Ryazan, Suzdalya, Tver, Kiev ve Galiçya Rus prenslikleri de boyunduruk altına alınmıştı. İki asırdan fazla bu prenslikler Altın Ordu Hanlığının hâkimiyetinde kalmışlardır. XV. asrın sonlarında bu bağlılık oldukça sıkılaşıyor, Hanlar keyiflerince Rus prenslerini değiştirecekler, istendiğinde Rus prensleri Han'ın aşağı Volga üzerindeki ordugâhına gelecek önünde secdeye kapanacaklardır. Bu hürmet-kârane bağımlılık siyaseti 1243'de Batu Han'a gelerek hürmetlerini bildiren ve onun tarafından "Rus prenslerinin en kıdemlisi" olarak tesbit edilen Büyük-prens Vladimir Yaroslav tarafından başlatılmıştı⁶²⁸. 1250'de Galiçya prensi Daniel (1255'de kiralıyet unvanını alacaktır) de huzura gelerek bağımlılığını göstermiş ve taziz edilmesini istemişti. Yaroslav'ın oğlu ve halefi Aleksandır Nevski (1252-1263), Baltık tarafında Rusya'nın düşmanlarına karşı başarıya ulaşmak için sıkı Moğol himayesinden gayet iyi yararlanmıştı. Bu şekilde kabul edilmiş kölelik, ülkenin o korkunç yılları geçiştirebilmesinde seçebileceği tek davra-

⁶²⁵ Rubrouck, Fasil XXV ve XLVI.

⁶²⁶ Barthold, "Bâtû-khân", *Enc. Isl.*, I, 699.

⁶²⁷ Plan Carpin, Fasil III.

⁶²⁸ Moğol hükümdarlara teslim olma, en gözde Rus prensleri için bile tehlikesiz olmuyordu. Plan Carpin (Fasil XIII), Moğolistan'a gidip hürmetlerini bildirdikten (1246'da Güyük Kağan'ın seçilmesine katılmıştı) hattâ ana-kiralıçe Töregene'nin "bizzat elinden" yemek yedikten sonra ülkesine dönen Yaroslav'ın hasta olduğunu ve vücudunda çıkan şüpheli lekelerden sonra yedi gün içinde öldüğünü anlatmaktadır.

7. AKSAK TİMUR

Timur'un Moğolların Elinden Aldığı Türkistan Hanlığı

Aksak Timur 8 Nisan 1336 tarihinde, Semerkand'ın güneyinde, şimdiki Şehr-i Sebz olan Keş şehrinde dünyaya gelmişti. Timur devrinin tarihçileri onu Çengiz Han'ın bir silâh arkadaşının sülâlesinden, hattâ doğrudan Çengiz soyundan gelmiş gibi göstermişlerdir. Aslında kendisinin Moğollukla hiç bir alâkası yoktu, çünkü Türk'tü. Mâveraünnehir'de Keş civarına hâkim olan soylu Barlas aşiretinden geliyordu.

Barlas'ların bağlı olduğu Çağatay Hanlığının o sıralardaki durumunu daha önce açıklamıştık. Emîr Kazgan'ın enerjik davranışı ile, nazariyede Moğol Hanlığı, gerçekte bir Türk konfederasyonu olan ülkenin Orta Asya'da belirli bir öneme kavuştuğunu görmüştük. Ancak Emîr Kazgan'ın katli yeneden anarşiyi davet etmişti (1357). Müteveffa'nın oğlu Mirza Abdullah, Timur'un amcası, Keş beği Hacı Barlas ve bir başka mahallî Türk beği Bayan tarafından kovulmuştu (1358). Bu iki adamdan hiç birinde Türkistan Türk soylularına hâkim olacak yeterli kabiliyet mevcut değildi. Ayrıca Kazgan'ın bir torunu, Mir Hüseyin, Afganistan'da, Kabul, Belh, Kunduz ve Badahşan'ı içine alan önemli bir beğliğin hükümdarı olmuştu. Bu, ülkenin feodal bir şekilde parçalanması demekti. İli'deki Çağatay Hanı Tuğluk Timur'un, Türkistan'ı işgal etmek, boyunduruk altına almak ve böylece kendi emri altında eski Çağatay "ulus"unu ihya etmek üzere bu durumdan yararlandığını görmüştük (*Zafernâme*'ye göre 1360 Martı)⁶⁸¹. Timur'un amcası Hacı Barlas sonu iyi görünmeyen mücadeleden vaz geçerek Keş'den Horasan'a kaçmıştır.

Timur çok daha akıllı çıkmıştı. Yirmi beş yaşındaki bu genç adam ortaya çıkmak için fırsatın çok uygun olduğunu anlamıştı. İli Moğollarının geri dönüşüne karşı Türkistan Türk direnişinin ümitsiz önderi olarak kendisini

⁶⁸¹ *Zafer-nâme*, Denison Ross'un terc., *Tarih-i Râşidî* tercümesinde, 15.

ortaya atmamıştı. Tam tersine, ülkesinde süregelen olaylar içinde amcası Hacı Barlas'ın aşiretine ve Keş'teki beğliğine meşru bir şekilde sahip çıkacak bir çare görmüştü; bunun için tam sırasında ve kesin şekilde işgalci Han Tuğluk Timur'a bağlılığını bildirmiştir. Şerefeddîn'in kahramanın ağzından bu vesileyle verdiği nutuk küçük bir nezaket dolu ikiyüzlülük harikasıdır: Kaçışıyla ailesinin zor durumlara düşmesine sebep olan amcasının yerine geçerek Han'a bağlanması kendisine neye mâl olursa olsun, kendisini umumî menfaatlere adayacaktı⁶⁸². Böylesine işe yarar bir bağlılıktan memnun olan Tuğluk Timur, Timur'u mükâfatlandırmış ve Keş'e sahip çıkmasını tasdik etmişti. Bu arada, Çağatay birliklerinin kısa bir süre uzaklaşmasından istifade eden Hacı Barlas tekrar Keş'e gelmişti. Faziletli Timur ona taarruz etmekte tereddüt etmemiş, ancak başarılı geçen ilk muharebeden sonra askerleri tarafından terkedilince Hacı Barlas'a gidip af dilemekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştır; amcası da onu atfetmiştir⁶⁸³. Tuğluk Timur Han'ın İli'den Türkistan'a geri dönmesi Aksak Timur'un işlerini düzeltecektir (1361)⁶⁸⁴. Han'ın gelişi üzerine bütün Türkistan beğleri, Hocent emîri Mîr Bâyezid, Bayan Selduz, Aksak Timur, hattâ Hacı Barlas bu defa bağlılıklarını bildirmek üzere huzura çıkmışlardır. Ancak Moğol hükümdarı, çok gürültücü olan bu Türk soylularını bir ders vererek tesir altına almak istiyordu. Görünürde bir sebep olmaksızın Mîr Bâyezid'i idam ettirmişti⁶⁸⁵. Bunun üzerine Hacı Barlas'ı bir korku sarmış ve çekip gitmeyi uygun bulmuştu. Bir defa talihi kötüye gitmeye başlamıştı: Horasan'a geldiğinde, Sebzevâr civarında öldürülmüştü. Timur katilleri cezalandırmak üzere derhâl harekete geçmiştir. Aslında tesadüfen bir rakipten kurtulmuş oluyor ve kesin şekilde Keş beği ve Barlas aşiretinin reisi oluyordu. Vaktinden önce gösterdiği bilgeliği ile gözüne girmeyi becerdiği Tuğluk Timur, İli'ye dönmeden önce Türkistan umumî valiliğine getirdiği oğlu İlyas Hoca'ya Timur'u müşavir tâyin etmiştir⁶⁸⁶.

Timur o zamana kadar Çağataylılara bağlılık yolunda ilerlemişti. Herhalde Çağatay yönetiminde birinci derecede bir mevki bekliyor olmalıydı. Halbuki o şimdi ikinci mevkiye gelmişti; Han, oğlu İlyas Hoca'nın yanına Begcik adında bir başka emîri birinci derecede müşavir olarak getirmişti. Bu

⁶⁸² *Zafer-nâme*, Pêtis de la Croix'nın tercümesi, I, 28.

⁶⁸³ *Zafer-nâme*, 36-38.

⁶⁸⁴ *Zafer-nâme*, Denison Ross'un terc., a.g.e., 18.

⁶⁸⁵ Bir müddet sonra da Bayan Selduz'u da idam ettirmiştir.

⁶⁸⁶ *Zafer-nâme*, Denison Ross'un terc., a.g.e., s. 22.

defa Timur, Han'ın temsilcileri ile münasebetlerini kesmiştir. Badahşan'ı almasına yardım ettiği ve zaten kayınbiraderi olduğu Belh, Kunduz ve Kabil hükümdarı Mîr Hüseyin'in yanına gitmişti. Her ikisi İran'a geçerek, maceraperest hayatlarını sürdürmüşler bu arada kılıçlarını Seistan'daki bir hükümdarın hizmetine koymuşlar, daha sonra Mîr Hüseyin'in topraklarında, Kunduz taraflarında kuvvetlerini birleştirerek yenilemişler ve Türkistan'a girmişlerdir⁶⁸⁷. Bir Çağatay ordusu onları Vaks nehrinin Taş Köprüsünde ("pul-i sengî") durdurmaya teşebbüs etmişti⁶⁸⁸. Timur kullandığı bir savaş hilesi ile nehri aşmış, düşmanı yenmiş ve Demir Kapılardan geçerek şehri Keş'i kurtarmıştır.

Çağatay prensi İlyas Hoca son bir teşebbüste daha bulunmuştur. *Zafer-nâme*'nin Taş Arığı ve Kaba-matan veya mitan arasında (Keş ve Semerkand yakınında) olduğunu söylediği bir yerde yapılan büyük bir muharebede Timur tarafından mağlup edilmiş, düşmekten zor kurtulmuş ve aceleyle İli'ye kaçmak zorunda kalmıştır⁶⁸⁹. Timur ile Mîr Hüseyin onu Hocent'ten öteye kadar koalamışlar ve Taşkent'te durmuşlardır. Türkistan Moğollardan kurtulmuştu (1363). Taş Köprü ve Kabamatan muharebeleri arasında İlyas Hoca babası Tuğluk Timur'un İli'de meydana gelen ölümünü öğrenmişti.

Dediğimiz gibi Türkistan Moğollardan kurtulmuş, Çağataylıların otoritesini kırmıştı. Fakat ne Timur, ne Mîr Hüseyin, ne de diğer Türk beğleri bir Çağatay hükümdarından vaz geçmek gibi bir düşünceye kapılmamışlardır. Çengizogullarına bağlılık öylesine tartışılmaz bir konu idi ki galipler kendilerine paravana vazifesi görececek bir Çağataylı vasıtasıyla zaferlerini tasdik etmeyi gerekli görmüşlerdir. Derviş kılığında gizlenen Kâbil-şah adında, Duva'nın oğlunun torununu bulup çıkartmışlardır. Bu, onlara lâzım olan insandı.

"Onu tahta yerleştirdiler, kendisine hükümdarlık kupasını verdiler ve bütün beğler önünde dokuz defa diz vurdular", ondan sonra artık hiç kimse onun ile ilgilenmemiş, ancak Türkistan Hanlığı başındaki mevcudiyeti Çengiz yasasına göre meşrulaştırmış ve tasdik ettirmiştir⁶⁹⁰. İli'deki Çağataylı İlyas Hoca, Buhara ve Semerkand'da gerçek bir Çağataylı bulunduğundan Türkistan işlerine karışacak bir durum göremiyordu; ilâhî hakka dayanarak saltanat süren bu Han'ın arkasında Timur ile

⁶⁸⁷ *Zafer-nâme*, Pêtis'nin terc., I, 45. 54.

⁶⁸⁸ *Zafer-nâme*, Pêtis'nin terc., 68-74. Denison Ross, a.g.e, 27-29.

⁶⁸⁹ *Zafer-nâme*, Pêtis'nin terc., 75.

⁶⁹⁰ *Zafer-nâme*, Pêtis, I, 76-78. Denison Ross'un terc., 29-31.

1. RUSYA MOĞOLLARI

Altın Ordu Devleti'nin Sonu

Moğol kuvveti birdenbire ortadan kaybolmamıştır. Çengizoğulları Timuroğulları üzerindeki son intikamı misalinde olduğu gibi uzun müddet dönem dönem hayatiyet kazanmış, âni sıçramalar yapmış, bu sâyede çağdaşlarını hayrete düşürmüştü ve hattâ bazen Çengiz Han'ın günlerinin geldiğine inandırmıştır. XVI. asırda Türkleşmiş bir Çengiz hânedânını Timur'un tahtına oturtan dirilişten çok sonra, XVII. asrın ikinci yarısında ve XVIII. asrın ortalarına kadar Doğu Moğollarının Çin İmparatorluğu aleyhine Çengiz Han'ın macerasına teşebbüs ettiklerini göreceğiz. Orta Çağın büyük destanlarının son kısmı olan bu Moğol teşebbüslerini, kitabımızı bitirmek için burada kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

Rusya'da, Timur'un son müdahalelerinin neticesinde Altın Ordu veya Kıpçak Hanlığı başındaki Toktamış Han'ın yerine, aynı onun gibi Ak Ordu veya Orda kolundan gelen rakibi Timur Kutluk'un geçtiğini görmüştük¹. Timur Kutluk, eski Han Toktamış'ın teşviki ile Hanlığın işlerine müdahale etmeye yeltenen Litvanya kiralı Without'u 13 Ağustos 1399 tarihinde, Dniyeper'in kolu Worskla üzerinde yenerek Rusya'da Moğol hâkimiyetini kuvvetlendirmişti. Doğu bozkırları, Timur'un himayesindeki Koyricak adında Ak Ordu'dan gelen bir hükümdarın eline geçerken Toktamış'ın yerine esas

¹ Timur Kutluk, Timur Melik'in oğlu ve Timur'un rakibi Ak Ordu'nun meşhur Hanı Urus'un torunudur.

Kıpçak'a hükmeden Şâdi-beğ (1400-1407)² geçmişti. Şâdi-beğ döneminde Altın Ordu Ryazan Rus prensliğinin sınır boylarına akınlar yapmıştı. Aynı şekilde Pulad (Moğolca Bolod) Han'ın döneminde Timur Kutluk'un oğlu ve Şâdi-beğ'in yeğeni (1407-1412), İdiku'nun komutasındaki Altın Ordu ordusu 1408 Aralığında Moskova prensliği üzerine yürümüş, Nijni Novgorod ile Gorodets'i yakmış ve Moskova'yı kuşatmıştı; fakat ağır bir harp vergisi vaadi karşısında geri çekilmiştir.

Şâdi-beğ ve Pulad'ın dönemlerinde asıl iktidar, İbn Arabşâh'ın bize gerçek bir "saray kâhyası" olarak tanıttığı, Nogay veya Mangit³ aşiretinin reisi İdiku'ya aitti. Aynı tarihçi, Timur adında yeni bir Han'ın (1412-1415) İdiku'nun diktatörlüğüne karşı çıkmasıyla iç savaşın başladığını ilâve etmektedir. Sonunda Timur Han galip gelmiş ve İdiku'yu öldürtmüştür⁴.

Küçük Muhammed Han'ın uzun saltanat döneminde (1423 ile 1459 arasında), ilerde göreceğimiz üzere, Altın Ordu Hanlığı Kazan ve Kırım Hanlığının kurulmasıyla parçalanacaktır. Bu sıralarda benzer aile kavgalarının Büyük Prens II. Kör Vasili zamanında (1425-1462) Moskof prensliğini de sarstığını ilâve edelim. Daha sonraki saltanat dönemlerinde, Küçük Muhammed'in oğlu ve halefi Ahmed Han ile (1460-1481) Rus Büyük Prensi III. Büyük İvan (1462-1505) arasında nihai bir kuvvet denemesi yapılmıştır. Altın Ordu'nun boyunduruğundan çıkmak isteyen III. İvan Kırım'ın muhalif Hanı Mengli Girey'in⁵ dostluğunu aramış ve hattâ Kazan sarayından yakınlık görmüştür. 1476'da Venedikli Marco Ruffo'yu, Saray Hanına karşı Batı İran hükümdarı Uzun Hasan ile üçüncü bir ittifak yapmak üzere aracı olarak yollamıştı. Bu şekilde, az çok Altın Ordu'yu tecrit ettikten veya kuşattıktan sonra yıllık vergisini ödemeyi ihmâl etmeye başlamıştı. 1474 yılında Ahmed Han vergisini ödemesini istemiş ve bu maksatla kendisine elçi Karakuçum'u göndermiştir. 1476'da yeni bir elçi III. İvan'a Saray'a gelip hesap vermesini emretmiştir. İvan bunu reddetmişti. Moskof Prensliğini, Lehistan kralı IV. Kazimir ile anlaşarak kuşatmayı deneyen Ahmed Han nihayet Moskova üzerine yürümüştü. Yolunu kesmek isteyen İvan Oka ırmağı üzerinde vaziyet almış, sonra, Moğollar batıya doğru dönünce Ugra ırmağı üzerine yerleşmiş-

² İbn Arabşâh'ın "Raşadibeg" dediği kimse ("Vie de Tamerlan", Sanders'in terc, 1936, s. 86).

³ Bk Barthold, "Mangit", *Enc. Isl.*, 259.

⁴ İbn Arabşâh, s. 86-87. – İdiku, Rus kaynaklarının Yedigey'idir.

⁵ Mengli Girey, 1469'dan 1475'e ve 1478'den 1515'e kadar Kırım Hanıdır.

2. ŞEYBANİLER (ŐİBİN OĞULLARI)

Şeyban'dan Ebu'l-Hayr'a

İran, Çin, Türkistan ve Güney Rusya'da yerleşmiş Çengizoğlu hânedânları yıpranıp kaybolurlarken, kuzey bozkırında geride kalmış ve unutulmuş aynı ailenin diğer dalları onların yerini almaya ve tarihî imparatorluklardan kendilerine düşen payları istemeye başlamışlardı. Şeybanîler de bunlardan biriydi¹¹.

Daha önce gördüğümüz üzere, Şeybanî hânedânı, Kıpçak Hanları Batu ve Berke'nin kardeşi Şeyban (Őibin) adında Çengiz Han'ın bir torunundan iniyordu. Şeyban 1241'de Macaristan'a yapılan seferde dikkati çekmişti, hattâ, Reşideddîn'e inanmak gerekirse, bu ülke Moğolların elinde kalsaydı oranın umumî valisi olacaktı. Çengiz Han'ın ölümü üzerine Şeyban'a güney Uralların doğu ve güneydoğusundaki topraklar, özellikle şimdiki Aktiyubinsk ve Turgay eyaletlerinin büyük bir kısmı kalmıştı. Burası şimdi Kırgız'ların Orta Boyunun (cüz) (batıda Tobol kaynakları ve Semipalatinsk bölgesi ile doğuda yukarı İrtiş arası) ve Küçük Boyunun (cüz) (Ural ve Sarı-su arası) birlikte işgal ettiği sahadır. Şeyban'ın ve haleflerinin "ordu"sunun yazın Ural dağı, İlek ırmağı (Orenburg'un güneyinde Ural'ın kolu) ve İrgiz ırmağı arasında karargâh kurduğu sanılmaktadır; kışları Sarı-su'ya doğru yaklaşmış olmaları gerekir. XIV. asrın sonuna kadar Şeybanî ulusunun bu taraflarda tek başına bulunmadığı bilinmektedir, zira, gördüğümüz gibi, Sarı-su bozkırında ve Ulu-tağ'larda göçebe hayatı yaşayan Ak Ordu'nun komşusuydu. Fakat Toktamış'tan sonra Ak Ordu başkanları Altın Ordu Hanları olunca, 1380'de, Ak Ordu'nun hemen hemen tamamen Güney Rusya'ya göç ettiği sanılmaktadır; Timur'un 1391'de bozkırda yaptığı seferin hikâyesi açıkça böyle bir izlenim vermektedir¹². Bütün bu Sarı-su ve Ulu-tağ bölgeleri ile Turgay bölgesi de Şeybanîler tarafından istilâ edilmiş olmalıdır. Bundan sonra, Őeybanîlere tâbi olan aşiretler XIV. asrın ortalarına doğru Özbek adını almışlar ve menşei hâlâ tartışılan bu isimle tarihte anılmışlardır.

¹¹ Bk. Barthold, "Shaibânides", *Enc. Isl.*, 283.

¹² *Zafer-nâme*, II, 70-93.

Özbeklerin esas kurucusu çok maceralı bir hayatı olan Şeybanî prensi Ebul-Hayr'dır¹³. On yedi yaşındayken, 1428'de, Sibiryâ'da, şimdiki Tobolsk'un batısında Tura ırmağı üzerinde ulusunun Hanı ilân edilmiştir. Hemen diğer Cöçi uluslarından, Ural ırmağının doğusunda ve Sir-Deryâ'nın kuzeyinde kalan toprakları almıştır. 1430-1431'de Harzem bölgesini de almış ve Urgenc'i yağmalamıştı. 1447'den önce Timuroğullarının elinden Sir-Deryâ hattındaki, Sıgnak'tan Uz Kent'e kadar müstahkem şehirleri ele geçirmişti. Barthold'un tahminine göre Sıgnak başkenti olmuştu. Buna karşılık şimdiki Türkistan şehri olan Yesi, Timuroğullarının elinde kalmış, Ebul-Hayr Timur'un torunları arasındaki mücadeleden yararlanarak Türkistan'ın iç işlerine karışma fırsatı bulmuştur. Bu şekilde Timuroğlu Ebu Said'in Semerkand tahtına çıkmasına yardım etmiştir (1451).

Ebul-Hayr'ın kudreti zirvesine çıkmıştı; imparatorluğu Sir-Deryâ'da Tobolsk civarına kadar uzanırken, 1456-1457 yıllarında Oyrat veya Kalmukların, yani Doğu Moğollarının istilâsı ile karşılaşmıştır. İlerde görüleceği üzere Oyratlar Tarbagatay ve Çungarya'dan Büyük Altay ve Kangay dağlarını içine alan ve Kara İrtiş, Urungu, Kobdo, Ulyasutay, Selenga kaynakları ve Kosogol bölgeleri de dahil olmak üzere Baykal gölünün güneybatı kıyılarına kadar muazzam bir sahaya hükmediyorlardı. O sıralarda tam bir yayılma içinde olduklarından akıncıları Pekin civarına olduğu kadar Doğu Türkistan'a da akınlar tertipliyordu. Büyük bir muharebe sonunda onlara mağlup olan Ebul-Hayr Sıgnak'a kaçmış ve orta Sir-Deryâ'nın bütün kuzey kıyısının yağmalanmasına göz yummak zorunda kalmıştı (1456-1457).

Bu felâket Ebul-Hayr'ın otoritesini büyük ölçüde sarsmıştı. Onun gibi Cöçi ailesinden gelen iki tâbi reis, Karay ve Cânibeg onu terkederek Çağatay Hanı II. Esenbuğa'ya¹⁴ gitmişler ve kendisinden toprak istemişlerdi; o da onları Moğolistan'ın basamaklarına yerleştirmişti. Daha sonraki yıllarda, 1465-1466 yıllarına doğru, o zamana kadar Ebul-Hayr'a bağlı olan çok sayıda göçebe aşiret Karay ve Cânibeg'e katılmak ve bağımsız bir hayat yaşamak üzere onu terk etmişlerdir. Artık Özbek Hanlığından ayrılan bu aşiretler Kazak ("maceraperestler", "âsiler") adıyla anılmışlar veya bizim bundan sonra kullanacağımız gibi Kırgız-Kazak adını almışlardır¹⁵. Bunların ayrılma-

¹³ Bk. Barthold. "Abu'l Khair", *Enc. Isl.*, I, 98. Howorth, II, 687. *Târih-i Râşidî*, Denison Ross'un terc, 82.

¹⁴ II. Esen-buga, 1462 yılında ölmüştür.

¹⁵ Bk. Barthold, "Kazak", *Enc. Isl.*, II, 886. Barthold, "Kirghiz", *Enc. Isl.*, II, 1084. *Târih-i Râşidî*, 272-273.

Muhammed Şeybanî ve Türkistan Şeybanî Hanlığı

Ebul-Hayr'ın oğlu Şah Budak onunla aynı yıl ölmüştü (1468). Özbeklere karşı Kırgız-Kazaklara yardım etmek üzere gelmiş olan Moğolistan Çağatay Hanı Yunus, Taşkent ile Türkistan şehri arasında Kara Sengir Tugay'da onu gafil avlamış ve öldürmüştü¹⁹. Şah Budak'ın oğlu, henüz on yedi yaşındayken bir maceraperest olarak mücadeleye atılmıştı²⁰. Her şeyini kaybetmiş olduğundan, Taşkent'te bulunan Batı Moğolistan Çağatay Hanı Mahmûd Han'ın hizmetine girmişti. Hizmetinden memnun kulan Mahmûd-Han kendisine tımar olarak Türkistan şehrini vermiştir (1487 ve 1493 arası). Yine hep Mahmûd Han'ın yardımıyla –ki *Târih-i Râşidî* koynunda yılan besledi diye bu Han'ı acı bir şekilde tenkit etmektedir– Muhammed Şeybanî'nin gücü oldukça artarak Türkistan'ın iç işlerine karışacak duruma gelmiştir; tam o sıralarda da Türkistan, daha önce gördüğümüz gibi son Timuroğullarının mücadeleleri yüzünden istilâya hazır bir hâle gelmişti. Ansızın harekete geçerek, 1500 yazında Buhara'ya girmiş, mahallî savaşılar kendisine hiç bir engel çıkarmadığından rahatça Semerkand önüne kadar ilerlemiştir. Orada, Timuroğlu Ali kendisiyle müzakere yapma hatâsını işlemişti. Şeybanî onu öldürtmüş, Timuroğulları hânedânının tahttan indirildiğini ilân etmiş ve Türkistan tahtına oturmuştur (1600).

Muhammed Şeybanî çok geçmeden Türkistan'a, Horasan'ın Timuroğlu hükümdarı Hüseyin Baykara'ya tâbi Harzem'i veya Hiyve ülkesini katmıştır. 1505-1506'da Hüseyin Sûfî adında bir komutanın savunduğu Hiyve şehrini kuşatmıştır. Şehir on aylık bir kuşatmadan sonra düşürülmüştür. Sonra sıra, ölen Hüseyin Baykara'nın yerine geçen beceriksiz son İran Timuroğullarından Bediüzzaman'ın hükümdarı olduğu Horasan'a veya Herat kırallığına gelmiştir. Muhammed Şeybanî kuşatıp teslim aldığı Belh şehri ile Horasan'ın fethine başlamıştır (1506-1507). Timuroğullarının elindeki son başkent olan Herat da üç gün direndikten sonra teslim olmuştur (27 Mayıs 1507). Muhammed Şeybanî Herat halkına karşı iyi davranmıştır. Bâbü ve *Târih-i Râşidî*'nin bize yarı-barbar bir maceracı tip olarak tanıttığı bu hükümdar, tam tersine oldukça dikkate değer bir düşünce sahibi, soyunun büyüklüğüne inanmış, kendi şahsında zafere ulaşan Çengiz zihniyetinin

¹⁹ *Târih-i Râşidî*, 92-93.

²⁰ Bk. Bouvat. "Shaibânî-khân", *Enc. Isl.*, 281 ve Bouvat, *Mongols*, 191 – Howorth, II, 652-739. - Vambéry. II, 35-98. - Ebül Gazi Bahadır Han, *Histoire des Mongols et des Tartares*, Desmaison'un terc. (1871-1874) VII. kitap.

önemini kavramış bir hükümdar olarak gözükmiştir; ve zaten onun döneminde, Semerkand ve Herat'ta başlamış olan Türk-Fars rönesansı destek ve cesaret bulacaktır. Grenard onun için şöyle demektedir:

“Ne kadar Özbek olursa olsun Şeybanî Farsça ve Arapça dillerini bilen, Türkçe oldukça iyi şiir yazan, şairlere ve sanatkârlara iyi muamele eden yüksek kültürlü bir aydındır.”²¹

O sıralarda Taşkent'te bulunan Mahmûd Han'ın başında olduğu diğer Çengizoglu hânedânı olan Moğolistan (İli ve Taşkent) Çağatay Hanlığı, görüldüğü üzere Muhammed Şeybanî'nin yükselmesine destek olmuştur. Fakat bir defa Türkistan'a hâkim olan Muhammed Şeybanî Taşkent'teki Çağatay Hanının vesayetine daha fazla tahammül edememiş ve ona saldırmıştır. Mahmûd Han, Aksu ve Uyguristan'da saltanat süren kardeşi Ahmed Han'ı (1487-1503) yardımına çağırmıştır. Fakat her iki Han da, Muhammed Şeybanî tarafından, Andicân'ın kuzey-batısında, Hokand'ın kuzeydoğusundaki Fergana'nın Aksu muharebesinde mağlup edilmişlerdir (1503 Haziranı). Muhammed Şeybanî Mahmûd Han ile Ahmed Han'ı tutsak etmiştir. Üstelik onlara gayet nazikâne davranmış ve yükselmesini borçlu olduğu hatâlarından dolayı onlara teşekkür etmek için serbest bırakmıştır; fakat Taşkent ile Sayrâm'ı kendisinde muhafaza etmiştir. Ayrıca oğlu için Mahmûd Han'ın kızını istemiştir: böylece kendi neslinde o çağa kadar yaşamış olan iki Çengizoglu kolunu, Cöçi'leri ve Çağatay'lıları hukuken de birleştirmiş oluyordu. 1508-1509 yıllarında Mahmûd Han yeniden Muhammed Şeybanî'nin eline düştüğünde, Şeybanî, bir siyasetçinin bir defa affettiğini, fakat yeniden suç işleme istidadı gösterenin ancak bir budala olduğunu söyleyerek²² Mahmûd Han'ı Hocent yakınlarında idam ettirmiştir.

Batı Türkistan'ın, Mâveraünnehir'in, Fergana ve Horasan'ın tek efendisi olarak Özbek İmparatorluğunu Orta Asya'nın en güçlü devleti hâline getiren Muhammed Şeybanî İran ile karşı karşıya kalmıştı.

Dört buçuk asırdır bunca Türk ve Moğol hâkimiyetinden sonra (1055-1502) İran nihayet bağımsızlığına kavuşmuştu. Ak Koyunlu Türkmen hânedânını devirerek tahta çıkan millî hânedân Safevîler²³ (1502-1736) Özbeklerden Horasan'ı alarak İran'ın birliğini sağlamaya çalışıyorlardı. Safevîler ve Özbekler zaten her sahada birbirlerinin zıttıydılar. Safevîler İranlı, Özbekler Türk-Moğol, Safevîler ateşli şiî, Özbekler inançlı sünî idi. Çoğu

²¹ Grenard, “Baber”, 75. Bkz. Vambéry, II, 64.

²² *Târih-i Râşidî*, 120.

²³ Yazarın millî Fars hânedânı dediği Safevîler, bilindiği üzere, Türk asıllıdır (R.U.).

3. SON ÇAĞATAYLILAR

Timur'dan Sonra Moğolistan'ın Yükselişi: Veys-Han ve Esen-buğa

Çağatay Hanlığının –Türk ve Fars tarihçilerinin Moğolistan Hanlığı– Aksak Timur zamanında tamamen çöküntüye uğradıktan sonra XV. asırda beklenmedik bir dirilişten istifade ettiğini görmüştük. Hatırlanacağı üzere bu Hanlık sınırları içinde esas Moğolistan'ın bir kısmı yani Tokmak ve Karakul civarındaki Isık-kul (göl) bölgesi, İli havzası ile İli ırmağının kolları Tekes ye Kunges, Karatal havzası, Ebi-nor ve Manas havzaları bulunuyordu; diğer taraftan Uyguristan veya eski Uygur ülkesi, yani Kuça, Karaşahr ve Turfan veya Karahoca bölgesi de bu Hanlığa dahildi. Bu bütün içine, Çağataylılar gibi Moğol ırkından gelen ve en az onlar kadar o bölgede güçlü olan Duglat emîrlerinin esas topraklarını teşkil eden Kâşgar, Yarkand ve Hotan şehirleri ile Kâşgarya veya Altı-şahr'ı da ilâve etmek gerekir.

“*Târih-i Râşidî*”nin bölük pörçük malûmatından çıkarıldığı kadarıyla XV. asırdaki Çağatay Hanlarının oldukça ilgi çekici bir şahsiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. İçlerinden biri olan Veys-han (1418-1428) Turfan veya Karahoco vahasının sulama kanallarının açılmasında gayret sarfetmiş olarak gösterilmektedir³². İyi bir müslüman olarak Oyrat veya Kalmuklara, yani “kâfir” olan Batı Moğollarına karşı savaşmış ve Kalmukların Hanı Togon'un oğlu Esen-tayci (Çince Ye-sien)(taiçi)ye esir düşmüştür. Tamamen Moğol ırkından olmalarına rağmen Oyrat Hanları Çengiz'in soyundan gelmiyorlardı; “*Târih-i Râşidî*”nin belirttiğine göre Esen, Veys-han'a büyük bir saygı göstermiş ve hürriyetini iade etmiştir³³. İli bölgesinde Esen ile yaptığı ikinci muharebeyi de kaybeden Vays-han³⁴ atından düşmüş, Duglat hânedânının

³² *Târih-i Râşidî*, 67.

³³ *Aynı eser*, 65. Esen'in Veys'i esir ettiği muharebenin yerini yazar, Ming-lâk diye adlandırdığı bir mevkide göstermiştir.

³⁴ *Târih-i Râşidî* (s. 65), bu ikinci muharebeyi “Moğolistan sınırlarında, Aylah ırmağından

başkanı ve Kâşgar beği olan tâbi'i Seyyid Ali'nin fedakârlığı sâyesinde kurtulmuştur; kendisine atını ve eyerini veren Seyid Ali sâyesinde düşmanın eline düşmediği için bir hayli memnun olmuştur³⁵. Turfan yakınlarında Oy-ratlar ile yaptığı üçüncü muharebede de bozguna uğrayan Veys-han yeniden onlara esir düşmüştü. Bu defa kızkardeşinin Esen-tayci'nin ailesine girmesine müsaade etmesiyle kurtulabilmiştir. Türkistan bahsinde gördüğümüz gibi ikinci derecedeki bütün aşiret başkanları Çengiz soyundan gelen prensesler ile evlenerek nesillerinin asaletini arttırmak istiyorlardı.

Veys-han'ın ölümünden sonra (1429) iki oğlu Yunus ile II. Esen-buğa tahtı çekişmişlerdi, daha doğrusu, o sıralarda on üç yaşında olan büyük oğul Yunus'un taraftarları ile Esen-buğa'nın taraftarları onların adına mücadele vermişlerdir. Buna rağmen küçük oğul II. Esen-buğa galip gelmiş, bu arada Yunus Semerkand'a, Timuroğlu Uluğ-beğ'in yanına sığınmıştı³⁶.

Gençliğine rağmen II. Esen-buğa Moğolistan'ın tamamı üzerinde hâkimiyet kurmuştur (1429-1462). Onun tahta çıkmasına sebep olan Duglat emîri Seyid Ali³⁷ hiç bir zaman bu kadar nüfuzlu olmamıştı. O çağda Duglat'ların elinde, Çağatay Hanının metbuluğu altında, Aksu, Bay ve Kuça bulunuyordu, fakat Kâşgar, Mâveraünnehir ve Horasan Timuroğulları Şahruh ve oğul Uluğ-beğ³⁸ tarafından geçici bir süre için de olsa alınmıştı. 1433-1434 yıllarında Seyid Ali Kâşgar'ı Uluğ-beğ'in temsilcilerinden geri almıştır³⁹. "*Târih-i Râşidî*" onun Kâşgar'daki yapıcı idaresini ve ziraat ile hayvancılığa verdiği önemi övmektedir.

Daha önce gördüğümüz gibi II. Esen-buğa Türkistan'ın Timuroğlu hükümdarı Ebu-Said'e karşı savaşmıştı. 1451'de Sayrâm'a, Türkistan şehrine ve Taşkent'e karşı, Timuroğlu Hanlığının kuzey sınırında bir yağma seferini yönetmişti. Ebu Said onun peşinden Talas'a kadar girmişti⁴⁰. Esen-buğa Timuroğlu Hanlığına Andicân taraflarında yine tecavüz edince Ebu Said Çağatay hânedânının gücünü ikiye bölmeye karar vermişti. Sürgünde bu-

pek uzak olmayan Kabâka'da göstermektedir: Aylah ırmağının, *Hudûd al-Alâm*'ın (Minorsky. 71) İllâ'sı ile aynı şey olan İli ırmağı olması gerekmektedir.

³⁵ *Târih-i Râşidî*, 65-66. Seyid Ali, Seyid Ahmed Mirza'nın oğlu ve meşhur Hudâyâd'ın torunudur (*aynı eser*, 61).

³⁶ Yunus'un taraftarlarının yaptığı budalalıklara rağmen Uluğ-beğ ile Şahruh'un ona karşı gösterdikleri sevgi dolu kabul hakkında bkz. *Târih-i Râşidî*, 74 ve 84.

³⁷ 1457-1458'de ölmüştür.

³⁸ *Târih-i Râşidî*, 75.

³⁹ *Târih-i Râşidî*, 76.

⁴⁰ *Târih-i Râşidî*, 79-80.

4. XV. ASIRDAN XVIII. ASRA KADAR MOĞOLİSTAN'IN SON İMPARATORLUKLARI

1370'den Sonra Moğolistan'daki Kargaşa

Çin'de Moğol Kağanı Kubılay tarafından kurulmuş olan imparatorluk 1368'deki Çin ihtilâli ile devrilmiş ve Kubılay'ın haleflerinden olan ve Pekin'den Çinliler tarafından kovulan Togon Temür, Şara-müren ırmağı üzerinde Ying-çang veya K'ai-lu'da, 23 Mayıs 1370 tarihinde bu felâketin büyüklüğü karşısında ağlayarak can vermişti. Çengizoğullarını millî sınırların dışına süren Çin hânedânı Ming'ler (1368-1644) intikamlarını Moğol topraklarına kadar götürmekte gecikmemişlerdi.

Togon Temür'ün oğlu Ayurşiridara babasının ölümünü öğrendikten sonra Karakurum'da Kağan unvanını almıştı. Orada 1370'den 1378'e kadar, bir gün Çin tahtına yeniden oturma hülyası içinde hüküm sürmüştü. Tam tersine, kendisini Moğolistan'ın içinde takip etmekten çekinmeyen Çinlilerin taarruzu ile karşılaşmıştı. 1372'de Çin'in en iyi komutanlarından Siü Ta Karakurum yönünde ilerlemiş, fakat Tula üzerinde mağlup olmuştu. Ayurşiridara'nın ölümünden sonra oğlu Tokuz Temür, ata ülkesinin sınırlarına düşmüş olan bu Moğol imparatorluğunda Karakurum'da tahta geçmişti (1378-1388). 1388'de 100.000 kişilik bir Çin ordusu yeniden Moğolistan'a girmiş ve Tokuz Temür'ün kuvvetlerini, Kara-göl ve Kerulen ırmağı arasında Buyır-nor'un güneyindeki büyük bir muharebede bozguna uğratmıştı. Bu felâketten sonra Tokuz Temür akrabalarından biri tarafından katledilmiştir.

Cephedeki bütün bu kayıplardan sonra, Kubılay hânedânı o kadar itibarından kaybetmiştir ki Moğol aşiretlerinden pek çoğu muhtariyetlerini kazanmışlardır. O zamanlar itibarı düşmüş Kubılayoğullarına karşı baş kaldıran önemli aşiret reislerinden Ügeçi veya Ökeçi, *Sanang Seçen*'e göre Kergüd'lerin, yani Moğolca'da Kırgız'ların, reisi idi; Kırgızlar o sırada yukarı Yenisey boyunca, Kosogöl'e kadar uzanan topraklarda oturuyorlardı⁷⁹. Ügeçi,

⁷⁹ Maurice Courant, (*L'Asie Centrale aux XVII et XVIII siècles*, s. 11). Ügeçi'yi Kergüd'lerin değil, dört Oyrat aşiretinden Törgüd veya Torgut'ların reisi olarak göstermektedir. Bütün bunlar için *Sanang Seçen*, 143-155.

Kubılayoğlu Kağan Elbek'in metbuluğunu reddetmiş, onu mağlup etmiş, öldürmüştü (1399) ve aşiretler üzerinde kendi hâkimiyetini kurmuştur.

Ming'lerin üçüncü ve en şayan-ı dikkat hükümdarlarından Çin İmparatoru Yong-lo bu yeni Moğol hükümdarlarından son derece memnun olmuştu, zira, böylece Moğolların iç durumu biraz daha karışmış oluyor ve Moğolistan'dan Kubılay hânedânını silerek kendisini bir Çengizoğlu intikamı kâbusundan kurtarmış oluyordu. Bu şekilde Ügeçi'yi tanımakta gecikmemiş, fakat, *Ming-şe'*ye göre daha sonra Ügeçi, ayaklanmış olan iki kabile reisi, Asod'ların reisi Aruktay (Çince A-lu-tay) ve Oyrat'ların reisi Ma-ha-mu tarafından mağlup edilmişti⁸⁰. Asod, Alan veya Ases'lerin Moğolca adıydı. Aryen ırkından ve özellikle İskit-Sarmat ırkından gelen bu Kafkas (Kuban ve Terek) menşeli kavmin XIII. asır boyunca Çin'deki Moğol ordusuna önemli katkılarda bulunduğunu bilmekteyiz; Alan'lardan meydana gelen alayların Çen-cao'da Çinliler tarafından katledildiğini (1275) ve Kubılay'ın hânedânının hizmetinde bulunan başka Alan gruplarının 1336'da Pekin'den Papa'ya bir mektup da gönderdiğini görmüştük⁸¹. 1400 yılının Asod'ları herhalde Alanların o kabilelerinden biri olup Kubılayoğullarını Çin'den Moğolistan'a kadar takip etmişler ve artık Moğollarla kaynaşarak onların arasında yükseleşmişlerdir. Oyrat veya Oyrad'lara gelince, bunlar, hatırlanacağı üzere, ormanlık yerlerde yaşayan Moğolların güçlü bir kabilesi olup Çengiz Han döneminde Baykal'ın batı kıyısına yerleşmişlerdi. XVII. asırda dört oymak hâlinde bize gözükmektedirler: Çoros'lar, Turbet, Dörböd veya Dörböt'ler, Koşot'lar ve Törgüt veya Torgut'lar; en azından o asırda kraliyet ailesi Çoros oymağına mensuptu.

Diğer Moğol reislerine karşı tam bağımsızlıklarını göstermek maksadıyla, Aruktay ile Ma-ha-mu Pekin sarayına doğrudan saygılarını bildirmeyi uygun bulmuşlardı; bu protokola ait davranış ile hem kendilerini hükümdar

⁸⁰ Pelliot ile birlikte, Moğol tarihçisi Sanang Seçen'in Aruktay'ının "*Ming-şe'*"nin A-lu-t'ai'na fonetik bakımdan tamamen tekabül ettiğini kabul etmekteyiz. Sanang Seçen'in Aruktay'ı mahpus olarak gösterdiği bir sırada "*Ming-şe'*"nin A-lu-t'ai'yi birinci derecede önemli bir durumda göstermesi de vâkidir. Howorth (I, 353) buna dayanarak Çinlilerin A-lu-t'ai'yını, Asod'ların reisi Aruktay olarak değil Korçin'lerin reisi Aday olarak göstermektedir. Böyle bir kaynaştırma fonetik bakımdan mümkün değildir. "*Ming-şe'*"nin o kısmında bazı karıştırmalar olduğu sanılmaktadır. - Sanang Seçen ile "*Ming-şe'*" arasında, Oyrat reisi Ma-ha-mu hakkında da benzer anlaşmazlıklar mevcuttur. Sanang Seçen için XV. asrın ilk yıllarında hüküm süren Oyrat reisinin adı Batula'dır. Kendisinden sonra "Togon lâkabına" sahip oğlu Bakamu geçmiştir (1415, 1418). Tersine "*Ming-şe'*" için Batula'ya tekabül eden şahıs Ma-ha-mu olup, oğlunun adı Togon'du.

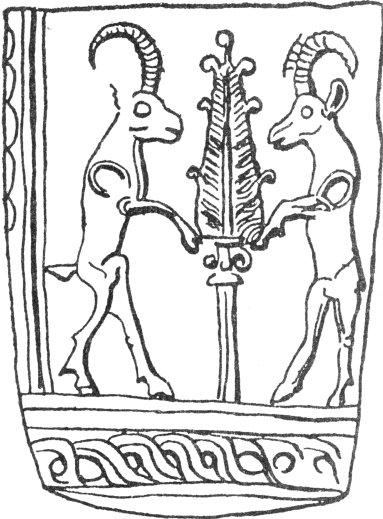
⁸¹ Pelliot, *T'oung-pao*, 1914, 641. Moule, *Christians in China*, 260, 264.

BOZKIR SANATI

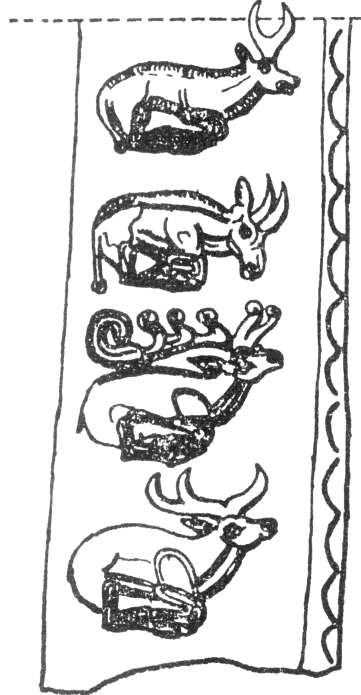
Şekiller Ecole du Louvre öğrencisi
Jacques Hornung tarafından çizilmiştir

Şekil 1. Kurtbaşı, Elizavetinskaya. İskit sanatı.
Ordos'da da aynı figür vardır.

Şekil 2. Dağ keçileri ve hayat ağacı. Kelermes
(Kurban) M.Ö. VI. asra ait, Mezopotamya etkisinde
İskit sanatı.

Şekil 3. Kelermes (Kurban) baltası.
M.Ö. VI. asra ait İskit sanatı.

İNDEKS

A

- Abaka Han (İran Hanı, Hülegü'nün oğlu): 332, 341, 343, 371, 372, 373, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 416, 417, 418, 420, 421, 439
Abbasî Halifeleri/Halifelîği: 176, 217, 278, 391
Abbasî hânedânı: 392
Abbasî İmparatorluğu: 187
Abbasî ordusu: 279
Abbasî Sarayı: 188
Abbasîler: 26
Abd el-Melik II (Sâmânî hükümdarı): 172, 173, 174
Abdullah ibni Kazgan: 383
Abdullâtif (Uluğ-beğ'in oğlu): 500
Abdurrahmân (Törenege'nin Maliye Nazırı): 304, 307
Abdurrezzak (Serbedarî beği): 429
Abeskûn: 273
Abiş-hatun (Salgurî prensesi): 405
Abramovka bronz tırpanları: 31
Acanta: 81, 126
Aclûn: 401
Açena Çöl (Çin generali): 128, 129, 130, 131
Açena Hien: 142, 143
A-çu (Uryangkato'y'un oğlu ve Sübötay'ın torunu): 322, 323
Adaj: 289, 432
Adana: 408
Adriyatik: 302, 303
Aenos: 211
Aetius: 106
Afgan kırallığı: 428
Afgan meseleleri: 377
Afgan Surî aşireti: 196
Afgan-Gurî hânedânı: 377
Afganistan: 5, 17, 18, 58, 62, 75, 78, 79, 80, 81, 109, 125, 127, 128, 172, 173, 176, 178, 189, 196, 197, 198, 269, 270, 273, 274, 277, 281, 295, 372, 377, 384, 390, 421, 426, 449, 452, 454, 459, 469, 486, 495, 496
Afganlı Kert hânedânı: 467
Afganlılar: 424, 429, 467, 470
Ağrı Dağı: 397
Ahd-i Âtik: 177, 209
Ahemenid/ler: 36, 41, 57
Ahmed (Karahanlı): 183
Ahmed (Türkistan Hanı): 503
Ahmed Celâyir ibn Uveys (Arap-Fars sultanı): 428, 469, 470, 473, 474, 475, 477, 487, 491, 498
Ahmed Fenâketî (Kublay'ın nazırı): 333
Aix-la-Chapelle: 203
Ak Koyunlu aşireti: 501
Ak Koyunlu/lar: 190, 430, 499
Ak Ordu bozkırları: 475, 478, 479
Ak Ordu Hanlığı: 446
Ak Ordu tahtı: 476
Ak Ordu toprakları: 447
Ak Ordu: 433, 443, 446, 447, 448, 461, 479
akbabalar: 44
Akdeniz: 17, 18, 176, 343, 427
Akhtanizova: 43
Akhun istilâcıları: 100
Akhun ordusu: 97
Ak-hun/lar: 5, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 109, 111, 112, 114, 200, 201, 221, 247, 457
Akkâ baronları: 402
Akkâ Frankları: 402
Akkâ: 386, 412
Akmolinsk: 289, 432
Akrabalık bağı: 452
Aksaray: 388, 397
Aksu kalesi: 465
Aksu kırılları: 76
Aksu şehri: 142
Aksu: 69, 73, 75, 125, 129, 382, 383, 408, 439, 461, 465, 500, 501
Akşehir: 420
Akşunwâr, Akşunwâz: 97
Aktiyubinsk: 289, 433, 481, 500
Aktuba: 483
A-ku-ta (Kin kırıllı): 164, 165
Ala-dağ: 462
Alâeddîn (Karaman Emîri): 493
Alâeddin Hılcî: 377, 484
Alâeddîn Keykübâd I (Selçuklu hükümdarı): 187, 296
Alâeddin Muhammed (Takaş'ın oğlu): 196
Alağay-beki: 260, 339
Alaka: 442
Alakmak: 308, 309, 434
Alakuş-tegin: 243, 338
Alamut: 392, 405
Alan kırıllı: 200
Alan Togay: 342
Alan ülkesi: 317
Alan: 107, 342
Alanlar: 58, 102, 103, 104, 105, 279, 300, 342, 443, 482
Alaşan: 18, 84, 63, 162, 258, 280
Ala-tav (dağ): 19, 308
Al'atun-beki, Altun-beki (Çegiz Han'ın kızı): 266, 367
Alay dağı: 70

- Alba Julia: 303
 Albert Hermann: 49, 63, 70, 71, 199
 Alcigidey: 275
 Alçı Tatar: 237
 Alçıday: 246
 Aleksandır Nevski: 435
 Aleksandr I (Rus Çarı): 15
 Aleksandropol: 38, 43
 Aleksi Komnen: 211, 212
 Alfred Salmony: 55
 Algu, Alugu (Çağatay Hanı): 7, 322, 369, 370, 372, 375, 437, 460
 Alıncak: 474
 Ali (Hz.): 488
 Ali Beğ (Tüs hükümdarı): 468
 Ali Müeyyed: 467, 468
 Ali Şir Nevai: 504
 Ali-tegin (Karahan hükümdarı): 175, 178
 Alkui-bula'a: 236
 Almalığ: 266, 268, 271, 277, 328, 342, 350, 357, 364, 369, 379, 380, 391, 440, 464
 Alman haçlılar: 301
 Alman/lar: 29, 155
 Almanya istilâsı: 207
 Almanya: 305
 Almatu: 462
 Alp Arslan: 176, 181, 182, 211, 212
 Alp iklimi: 17
 Alp Tegin (Horasan valisi): 172
 Alpler: 207
 Altan Han: 227, 231, 232, 237, 239, 240, 241
 Altan-Oçigin: 230
 Altay bölgesi: 110
 Altay dağları: 17, 23, 96
 Altay demircileri: 42
 Altay kaynakları: 47
 Altay kültürü: 46
 Altay sanatı: 68
 Altay/lar: 12, 20, 42, 71, 81, 110, 123, 141, 155, 217, 234, 238, 243, 244, 254, 315, 465
 Altay-su: 244
 Altı Hânedân: 54
 Altın Aile: 129
 Altın Ordu Devleti: 300
 Altın Ordu Hanlığı: 435, 436, 476
 Altın Ordu: 8, 9, 15, 432, 433, 436, 438, 441, 443, 445, 446, 447, 448, 458, 459, 476, 481, 482, 483, 493
 altın: 26, 30, 31, 32, 44, 99, 106, 122, 138, 165, 248, 256, 260, 262, 273, 277, 315, 348, 388, 407, 433, 440, 455, 473, 480, 482, 486, 496
 Altı-Şahr (Kâşgarya): 382, 462
 Amânkoh: 424, 467
 Amaterasu: 164
 Ambagay (Çengiz Han'ın amcası): 227, 228, 260
 Âmid: 299, 473
 Ammien Marcellin: 104, 217
 Amol: 470, 472
 Amroha: 377
 Amu-Deryâ: 6, 25, 59, 60, 97, 113, 171, 174, 175, 176, 188, 192, 194, 196, 272, 273, 277, 318, 369, 371, 372, 378, 379, 380, 381, 383, 391, 404, 433, 452, 454, 458, 460, 478
 Amur nehri: 21, 220
 Anadolu Moğol Sultanlığı: 427
 Anadolu Selçuklu Sultanlığı: 307, 343, 350, 388, 391, 408
 Anadolu Selçukluları: 187, 385
 Anadolu yaylası: 185, 192
 Anadolu: 25, 26, 35, 38, 182, 183, 184, 185, 187, 190, 192, 202, 208, 212, 217, 273, 296, 298, 299, 305, 337, 387, 409, 415, 420, 423, 424, 427, 428, 429, 471, 473, 489, 490, 491, 493
 Anagay (Uturgur Hunları hükümdarı): 114, 201
 Anakargu: 479
 Anakuay Kağan (Cücen Kağanı): 109, 110
 Ananda: 331, 337, 359
 Ananino medeniyeti: 41, 42
 Anankast: 113
 Anapa: 43
 Anchialos: 202
 Andalo de Savignano (Cenevizli): 351
 Andereb: 382
 Andersson, J.G.: 40
 Andhkoy: 381
 Andican: 197, 463, 466, 503
 Andkhui: 196
 André de Longjumeau (Dominiken rahibi): 308, 387
 André de Pérouse: 352, 353
 André: 342, 353, 387
 Androfaj: 38
 Andronik II (Bizans imparatoru): 412, 423
 Andronovo kültürü: 31
 Angara: 17, 29
 Anju: 412
 Ankara: 462, 491, 492
 Ankialos: 205
 Annam kiralığı: 320, 326
 Annamlılar: 326
 Antakya prensliği: 397, 400
 Antakya: 70, 185, 386
 Antep: 487
 Antiochus VII (Selevkos kralı): 60
 Ant'lar: 200
 Antonio Grillo (Ceneviz elçisi): 445
 A-pao-ki (Kitay Hanı): 157, 158
 A-pao-ki aşireti: 157
 Apar kültürü: 96
 Aparlar: 19, 90, 91, 92, 93, 95, 109, 110, 111, 114
 Ap-ili: 463
 Aquileia: 106
 Arabşâh: 471
 Aragon filoları: 412
 Aral bozkırı: 67, 210
 Aral Gölü: 43, 155, 210, 212, 433, 460
 Aral: 25, 84, 96, 101, 103, 109, 111, 115, 185, 193, 194, 288, 374

- Aral-Hazar bozkırları: 280, 377
 Arap coğrafyacılar: 206
 Arap fütûhatı: 80
 Arap hâkimiyeti: 170
 Arap Halifeliği: 188
 Arap halkı/dünyası: 387, 487
 Arap imparatorluğu: 181
 Arap kültürü: 217
 Arap lejyonları: 149
 Arap yazısı: 336
 Arap/lar: 6, 144, 145, 146, 150, 170, 184, 187, 208, 209, 212, 349, 351
 Arapça: 354, 417, 419
 Arap-Fars dünyası: 26, 180
 Arap-Fars ırkı: 466
 Arap-Fars İmparatorluğu: 182
 Arap-Fars İslâmı: 25
 Arap-Fars kültürü: 180, 193, 365
 Arap-Fars medeniyeti: 276
 Arap-Fars tarihçileri: 97, 438
 Arap-Fars transkriptleri: 164
 Araplaşmak: 184
 Aras nehri: 296, 297, 386
 Aras: 385, 502
 Ardaşir Togaçi: 499
 Argun Han (İran Hanı): 236, 241, 305, 317, 332, 341, 347, 352, 365, 388, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 421, 422
 Argun nehri: 220, 290
 Arık-böge: 315, 316, 321, 322, 324, 328, 369, 370, 401, 428, 437, 494
 Arık-kaya: 322, 323
 Arkadiopolis (Lüleburgaz): 106
 Arlad: 222
 arma sanatı: 40
 Armavir: 43, 103
 Arne, T. J. (İsveçli arkeolog): 52
 Arnulf (Germanya kralı): 207
 Arpa nehri: 463
 Arpad: 206, 207
 Arpagon: 428
 Arpakavan: 428
 Arran ovası: 296
 Arran: 298, 385, 386, 391, 397
 Arsakî Part imparatorluğu: 76
 Arslan (Atsız'ın halefi Harzem şahı): 194, 195
 Arslan (Karluk kralı): 266
 Arslan Han (Karahanlı beyi): 176, 189
 Arslan İleg Nâsr, Karahanlı: 173, 174
 Arslan-Şah: 188
 Arşal Atar: 463
 Artaban II (Part kralı): 60
 Arts loncası: 348
 Arulat: 222, 255
 Ascelin: 386, 387
 Ases'ler: 300, 443, 482
 Asiano: 58
 Asio: 59
 Asparuh Han (Kubrat'ın oğlu): 205
 Astrahan: 482, 483
 astronomi: 146, 341, 500
 Asur İmparatorluğu: 36, 38
 Asur medeniyeti: 33
 Asur-Ahamenid: 39, 41, 42
 Asur-Bâbil: 30, 39, 40
 Asurlular: 33, 36, 41
 Asya: Pek çok yerde
 Aşa-Gambu (Tangut soylusu): 280
 Aşağı Volga: 342
 Aşağı Yang-tseu: 329, 348
 Aşiret beğleri: 184
 at maskeleri: 45
 Atabeg: 198
 Atabeg'ler: 197, 269
 Atakarogay: 479
 Atbaşı vadisi: 463
 Atelkuzu ovası: 206
 Atelkuzu: 206, 210, 211
 atlar: 41, 44, 45, 51, 64, 71, 123, 138, 171, 256, 281, 356
 Atrek-kul: 465
 Atsız (Harzem Şahı): 189, 190, 194
 Attigny: 207
 Attila: 5, 11, 21, 68, 83, 84, 87, 100, 101, 105, 106, 107, 123, 200, 201, 207, 214, 281, 303, 455
 Aubais (Fransa): 10
 Augsburg: 207
 Aurel Stein: 58, 77, 82, 125
 Aurelien (İmparator): 103
 Aurignac kültürü: 29
 Avak (Tiftis rahibi): 396
 Avar Kağanlığı: 203
 Avar sanatı: 204
 Avar tahtı: 201, 202
 Avar Türkleri: 25
 Avar ülkesi: 203
 Avar/lar: 25, 108, 111, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 212, 457
 Avignon: 342, 357
 Avrasya bozkırları: 17
 Avrasya: 12, 15, 17, 22
 Avrupa Avarları: 199
 Avrupa Hunları: 109
 Avrupa: 5, 6, 7, 12, 13, 14, 29, 30, 35, 36, 42, 44, 47, 50, 68, 69, 72, 83, 96, 101, 103, 121, 125, 126, 127, 199, 200, 205, 207, 208, 211, 212, 213, 221, 281, 289, 299, 303, 304, 308, 311, 347, 350, 356, 357, 422, 432, 433, 436, 439, 483, 487, 490
 Avrupalılar: 350
 Avusturya: 32, 201, 207
 Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge: 151
 Aya Sofya: 26, 412
 Ayamış (Temür Kağan kızı): 339
 Ayaş: 343
 Ay-buka: 339, 340
 Aydın: 489, 491
 Aydınlıklar Kırallığı: 115
 aylar: 46
 Ayn-Câlûd muharebesi: 438, 487
 Ayn-Câlûd: 403

Ayurparibhadra: 378
 Ayurşiridhara: 362
 Azak Denizi: 42, 43, 108, 109, 200, 201, 205, 206, 210, 211, 279, 448, 476
 Azerbaycan beğleri: 181
 Azerbaycan: 35, 185, 188, 198, 208, 273, 278, 295, 296, 297, 298, 347, 353, 372, 377, 396, 397, 399, 403, 404, 406, 407, 416, 427, 428, 438, 439, 446, 469, 470, 477, 495, 498, 499, 501, 502
 Aziz Kiril: 209
 Aziz Sergis (Kerait Hanı): 219

B

Baalbek: 488
 Ba'arin kabilesi: 230, 249
 Ba'arin Naya: 255
 Ba'arin: 222
 Bâbil medeniyeti: 33
 Bâbilliler: 36
 Bâbü: 457, 503
 Babür-Mirzâ (Timuroğlu): 500
 Baçman (Kıpçak önderlerinden): 300
 Badahşan: 94, 99, 100, 343, 350, 377, 378, 384, 449, 451, 454
 Bagraç gölü: 75, 464
 Bagrat V (Gürcü kralı): 470
 Bağa Tarkan: 143
 Bağan Kağan: 112
 Bağdat Halifesi: 170, 296, 305, 318, 351, 387, 392
 Bağdat Meliki: 405
 Bağdat: 176, 180, 181, 188, 197, 217, 219, 278, 279, 317, 340, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 399, 401, 405, 407, 428, 438, 459, 466, 469, 470, 473, 474, 475, 491, 498, 499, 502
 Bahaeddîn Merginânî: 367
 baharat: 347, 348, 349, 351
 Bailey, H. W.: 59
 Baktriya halkı: 60
 Baktriya: 18, 56, 58, 59, 60, 61, 79, 96, 98, 99, 100, 112, 114, 123, 124, 144, 146, 200
 Bâlâditya (Gupta hükümdarı): 100
 Balaklava: 446
 Balamber: 103
 Balamir: 68, 103
 Balasagun: 172, 173, 174, 176, 193, 265, 266, 267, 268, 350
 Balcuna: 241, 242, 455
 Balkanlar: 203, 204, 212, 213, 490
 Balkaş gölü: 18, 141, 271, 315, 463, 465
 Balkaş: 84, 96, 101, 109, 124, 142, 143, 266, 290, 305, 311, 364, 374
 Baltistan: 148
 Bâmiyân freskleri: 80, 127
 Bâmiyân kuşatması: 307
 Bâmiyân: 79, 196, 274, 366, 372
 Banugupta: 100
 Bar Hebraeus (Süryanî rahip, tarihçi): 219, 400, 406, 416, 437
 Barak Han (Çağataylı, Türkistan Hanı): 328, 365, 370, 371, 372, 408, 441
 Barbarlar: 132, 357
 Barçuk (Uygur kralı): 367
 Bardhaa: 477
 Bargu ülkesi: 237
 Bargaçın ülkesi: 234
 Barkul: 71, 76, 77, 84, 155
 Barlas aşireti: 449, 450
 Barlas/lar: 222, 449
 Baroghil boğazı: 148
 Bartan Bağatur: 227
 Bartatuva (Iskit hükümdarı): 36
 Barthold: 140, 155, 173, 183, 194, 208, 210, 223, 226, 227, 230, 254, 271, 272, 288, 308, 309, 315, 371, 379, 416, 435, 437, 440, 447, 460, 480, 483
 Basamaklar: 74
 Basamakların Adanı: 131
 Basileus II (Bizans imparatoru): 210
 Basilisa İren: 208
 Basmillar: 139, 141, 155
 Basra: 347, 353, 498
 Bastarn'lar: 103
 Başkır'lar: 443
 Başpiskopos: 355, 380
 Batı Anadolu: 492, 493
 Batı Asya: 187
 Batı Germenleri: 104
 Batı Gök-Türk Kağanları: 364
 Batı Gök-Türk Kağanlığı: 111, 112, 119, 121, 124, 210
 Batı Gök-Türkler: 112, 113, 114, 115, 117, 119, 123, 129, 131, 138, 142, 149
 Batı Hunları: 68, 101, 103
 Batı İran: 498, 502
 Batı Kansu: 56
 Batı Karahanlılar: 194
 Batı Mezopotamya: 398
 Batı Moğolistan: 329, 502
 Batı Sibirya Sarmat sanatı: 41, 45
 Batı Sibirya: 20, 30, 42, 44, 69
 Batı Türkistan: 96, 120
 Batı Türkleri: 208
 Batı Wei'leri: 95
 Batı Yen (Si Yen) hânedânı: 89
 Batu Han: 289, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 317, 342, 388, 433, 434, 435, 436, 437, 440, 441, 446, 447, 448
 Bayan (Türk beği): 449
 Bayan Han: 374, 443
 Bayan Kağan: 201, 202
 Bayan Selduz: 382, 383, 384, 450
 Bayan Şirki: 328
 Bayan: 201, 202, 205, 323, 328, 329, 330
 Baya'ut: 222
 Baybars (Memlük Sultanı): 402, 404, 408, 409, 438
 Baycu: 298, 299, 307, 317, 385, 386, 387, 388, 393, 396, 397, 399
 Baydar (Çağatay'ın oğlu): 299, 301, 402
 Bâyezid (Osmanlı Sultanı): 475, 489, 490, 491, 492, 493
 Bayın-Sokta: 134

- Bayırku'lar: 137
 Baykal gölü: 23, 52, 66, 220, 237
 Baykal: 18, 21, 40, 52, 141, 234
 Baykara (Ömer Şeyh'in oğlu): 495, 496, 497
 Bayram Hoca (Kara Koyunlu başkanı): 429
 Baysungur: 503
 Bazaklık: 81
 Bediüzzaman (Hüseyn Baykara'nın oğlu): 505
 Bedreddin Lulu (Musul Atabeki): 299, 397, 404
 Behar: 100
 Behrâm Çûbin (Pers kralı): 114, 170
 Behrâm Gûr (Pers imparatoru): 96
 Behrâm-Şah (Gazneli): 189
 Behring Boğazı: 20
 Bekter: 228, 229
 Bela IV (Macar kralı): 302, 303
 Belgrad: 106
 Belgütey: 228, 329
 Belh halkı: 454
 Belh: 17, 96, 97, 98, 112, 114, 144, 146, 170, 171, 172, 174, 182, 195, 196, 273, 276, 343, 350, 378, 384, 449, 451, 452, 454, 455, 471, 496, 500, 501
 Belisarius: 108
 Belkâ: 401
 Benaket: 271, 376
 Bengal: 100, 485
 Benoit XII (Papa): 342, 357, 380, 445
 Benveniste: 38
 Berdibek: 446
 Berke Han (Kıpçak Hanı): 299, 300, 310, 342, 370, 401, 404, 407, 408, 408, 434, 437, 438, 439, 440, 441, 446, 447, 448, 460, 477
 Berkecar (Prens): 371, 441
 Berkıyaruk (Melik-Şah'ın oğlu): 184, 188
 Berkûk (Memlûk Sultanı): 473, 474, 482, 487
 Berlin Müzesi: 80, 128
 Berry: 207
 Besarabya: 29, 36, 202
 Beşâsirî (Abbâsî kumandanı): 181
 Beşbalıt: 152, 154, 173, 193, 225, 265, 308, 318, 342, 343, 350, 364, 365, 367, 368, 369, 374, 389, 440
 Beşbalıt-Kuça Uygur Hanlığı: 154
 Beth Garmay manastırı: 407
 Beyaz Hun: 96
 Beyt Abe: 395
 Bezeklik: 126, 127
 Bhamo geçidi: 327, 346
 Bhanagupta: 100
 Bhatnir kalesi: 485
 bıçak: 45
 Bihzâd (İranlı ressam): 504
 Bilge Börte (Çengiz Han'ın karısı): 249
 Bilge Kağan: 6, 134, 137, 138, 139, 140, 142, 150
 Binh-dinh: 326, 347
 Birkeh-i Guryan: 462
 Birman İmparatorluğu: 326
 Birman-Tibet ırkı: 326
 Birmanya: 327
 Bistâm: 429, 468
 Bitlis: 297
 Bizans filosu: 203
 Bizans İmparatorluğu: 92, 112, 113, 183, 202, 211, 212, 299, 412, 441
 Bizans piskoposluğu: 209
 Bizans tarihçileri: 96, 213
 Bizans toprakları: 192
 Bizanslılar: 25, 92, 104, 112, 113, 114, 119, 177, 183, 199, 200, 201, 202, 205, 208, 209, 210, 212, 213, 300, 427, 439, 442
 Bizanslı tarihçiler: 177
 Bleda (Muncuk'un oğlu): 105
 Bodhisattva: 81
 Bodunçar: 221
 Bogdo-han (Tuşetu-han): 82
 Boğazıcı: 202
 Boğazlar: 347
 Boğdan: 30, 32, 210, 303
 Boğdo-ula dağları: 124
 Bohan (Göktürk komutanı): 114
 Bohémond (Trablusşam prensi): 397, 399, 400, 401, 402
 Bohemya: 204
 Bokhan (Gök-Türk komutanı): 201
 Boleslas IV (Polonyalı prens): 301
 Bolgar şehri: 441
 Bolgari: 482
 Bolgay (Kerait, mühürdar): 312, 321, 322
 Bolod Ağa: 417
 Bolod Temür: 362
 Bolod: 362, 369
 Bolor: 344
 Bombay: 353
 Bo'orçu, Boğorçu (Arulat şefinin oğlu): 229, 235, 240, 255
 Borak Hacib: 391
 Borakçin (Batu Han'ın eşi): 437
 Borçigin aşireti/kabileleri: 222, 228, 237, 247
 Bordei-Herastrau: 32
 Bordeaux: 413
 Boris Han: 205
 Borodino hazinesi: 30
 Borokul: 240
 Borotola ırmağı: 132
 Borovka: 42, 44
 Bosporos Kimmer/Leri: 23, 46, 53
 Bosporos: 114, 201
 Boucher, Guillaume: 315, 316
 Bourgogne Frank krallığı: 207
 Bozkır Adamı: 105
 bozkır aristokrasisi: 254
 Bozkır bölgesi: 47
 Bozkır imparatorluğu: 247
 Bozkır sanatı: 38, 41, 42, 47, 52, 53, 54, 79
 Bozkır tarihi: 95
 Bögü (Kapağan Kağan'ın oğlu): 137
 Bôri: 299, 301, 311
 Börte (Kongirat şefinin kızı): 229, 230, 250, 252, 434
 Brahman: 326

- Brienne, Jean: 279
 bronz çağı: 30, 39
 bronz delikli baltalar: 31, 32
 bronz tekniği: 30
 bronz: 30, 32, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 51, 54, 66, 82, 204
 Bucay (Danişmend'in oğlu): 424
 Buçin (Abaka'nın kardeşi, Horasan valisi): 372
 Buda Sâkyamuni: 346
 Buda: 77, 78, 334, 346, 365
 Budagupta: 100
 Budapeşte: 12, 19
 Budist ahkâm: 336
 Budist filozoflar: 316
 Budist hacılar: 125
 Budist metinleri: 125
 budist misyonerleri: 18, 78
 Budist rahipleri: 336, 417
 Budist töreleri: 286
 Budist/ler: 154, 173, 217, 326, 334, 336, 354, 368, 393, 396, 405, 410, 411
 Budist-nesturî Uygur kültürü: 365
 Budizm, Buda dini, Budist dini: 77, 78, 79, 88, 89, 94, 99, 125, 154, 193, 194, 258, 312, 326, 333, 334, 335, 336, 337, 421, 494
 Buerova Mogila: 43
 Bug: 31, 38, 432
 Bugur: 382
 Buğra-Han (Karahanlı hükümdarı): 172, 176
 Buğura: 230
 Buhara: 125, 144, 145, 146, 149, 170, 172, 175, 176, 197, 271, 272, 276, 277, 289, 342, 364, 365, 366, 370, 371, 372, 373, 374, 383, 451, 453, 478, 504
 Buharalılar: 144
 Buir-nor Tatarları: 233
 Buir-nor: 220, 227, 240
 Buka Timur: 393
 Bukovina: 29
 Bulacı: 382
 Bulgar aşiretleri: 205
 Bulgar toprakları/ülkesi: 432, 433
 Bulgar Türk Hanlığı: 204
 Bulgar Türkleri: 205
 Bulgaristan: 204, 205, 207, 212, 303, 442, 443, 489, 490
 Bulgarlar: 6, 24, 202, 203, 205, 207, 213, 432, 442
 Bumin Kağan: 110, 111, 115
 Burak Hacıb: 295
 Burgaz: 205
 Burgond/ler: 84, 90
 Burgonya: 207
 Burhaneddin: 430
 Buri: 175, 176
 Buri-bökö: 233
 Burkan Kaldun dağı: 250
 Burkan Kaldun: 228, 281
 Bursa: 459, 492
 Buscarel de Gisolf (Cenevizli): 414
 Buşang kalesi: 467
 Buyan Şiban (Çengiz Han'ın oğlu): 339
 Buyan Temür (Moğol kumandanı): 362
 Buyan-kulu Han: 381
 Buyantu (Ayurpari-bhadra): 359, 378
 Buyruk: 234, 238, 245
 Buyur gölü: 235
 Buzar (Kulca kıratı): 268
 Büveyhî hânedân: 180, 392
 Büveyhî/ler: 171, 181, 392
 Büyük Altaylar: 18, 20, 45, 112, 266
 Büyük Han: 247, 249, 355
 Büyük İstilâ/ler: 45, 46, 104
 Büyük Kirus: 36
 Büyük Moravya: 204, 207
 Büyük Sedler: 19
 Büyük Selçuklular: 270
 Büyük Tabgaç Kırallığı: 92
 Büyük Yüe-çi'ler: 57
 Bythom: 439
- C**
- Cacirat/ler: 222, 236, 243
 Cagambu (Wang-han'ın kardeşi): 234, 236, 242
 Cahen, G.: 442
 Cahun: 256, 280
 Caman Ak-göl: 479
 camb pottery: 29
 Cambay körfezi: 347
 Câmî (İran şairi): 504
 Câmî'u't-Tevârih: 420
 Cammu Racası: 486
 Campus Mauriacus: 106
 Camuka (Cacirat beği): 230, 231, 232, 236, 238, 241, 243, 244, 245, 246
 Cang-ngan: 265
 Cang-şa: 320
 Cang-tö'yü: 265
 Cani-beğ (Kıpçak Hanı): 428
 Canibek Han (Özbek Han'ın oğlu, halefi): 445, 446
 Carcassone, Jean: 308, 387
 Carl, Jean: 80
 Carnantum: 203
 Casrat: 485
 Cattaro: 303
 Caunpur kırallığı: 485
 Causses köylüsü: 218
 Caylak: 442
 Cebe (Çengiz Han'ın generali): 7, 15, 237, 244, 261, 268, 273, 277, 278, 279, 280, 289, 295
 Cebe Liu-ko: 260
 Cece'er Undur: 242
 Celâleddin kırallığı: 385
 Celâleddin Mengüberti (Harzem imparatoru): 23, 270, 274, 275, 295, 296, 385, 389, 391, 458
 Celâyir kabilesi: 230
 Celâyir Mukali: 231, 255
 Celâyir/liler: 222, 226, 428, 429, 446, 459, 466, 473
 Cemâl Kureyşî: 370
 Cend: 177, 271
 Ceneviz kolonisi: 445, 446, 482, 483, 493

- Ceneviz ticaret acenteleri: 280
 Ceneviz: 350, 445
 Cenevizli tacirler: 482
 Cenevizliler: 413, 443, 445, 448
 Cenkçi Han (Duva'nın torunu): 379, 380
 Cenova: 413
 Cen-ting: 262
 Cernigov: 300
 Cernuschi Müzesi (Paris): 10
 Champagne: 207
 Charlemagne: 25, 112, 187, 203
 Charles d'Anjou: 440
 Charles-Quint: 457
 Charpentier, Jarl: 58, 59
 Chartres: 93
 Chavannes: 71
 Cılançık ırmağı: 479
 Cihan Suz (Gurî beği): 196
 Cihân Şah (Kara Koyunlu hükümdarı): 501, 502
 Cihanşir (Timur'un oğlu): 461, 462, 463, 495
 Clavijo: 494
 Clement Montecorvino: 352
 Clément V (Papa): 352, 423
 Clovis: 25
 collection Coiffard: 54
 collection Loo: 54
 concordia fratrum: 288
 Cöci (Çengiz Han'ın oğlu): 227, 230, 238, 261, 271, 272, 280, 288, 289, 300, 303, 308, 309, 389, 432, 434, 436, 437, 438, 446, 448, 475, 476, 481
 Cöci ailesi/hânedânı: 289, 377, 434, 441, 446, 481
 Cöci Hanlığı: 432
 Crémone Guichard: 386
 Csongrad: 204
 Csuny: 204
 Cucuteni: 30
 Cuirat: 222
 Cumna ırmağı: 485
 Curcân: 504
 Curçat'lar: 95
 Curçe: 164
 Cuveynî, Alâeddîn (İranlı tarihçi): 197, 268, 272, 302, 310, 364, 367, 389, 405, 437
 Cuzcânî: 228, 437
 Cücenler: 90, 95, 96, 109, 199, 200, 201, 204, 221, 247, 263, 457
 Cürçân: 468
 Cürçedey Noyan (Uru'ud kabilesi beyi): 239
 Cürçet halkı: 169, 292
 Cürçet hükümdarları: 226
 Cürçet kiralığı/ülkesi: 168, 290
 Cürçet Tunguz'ları: 158
 Cürçet'ler: 6, 21, 24, 159, 163, 164, 165, 192, 217, 218, 224, 260, 261, 263, 324
 Czanad: 302
 Czeks: 302
- Ç
- Çagan (Argun Han'ın elçisi): 414
 Çagan (genç bir Tangut): 255
 Çagan Tatar: 237
 Çagan Temür (Moğol prensi): 361, 362
 Çagatay beğliği: 378
 Çagatay Han (Çengiz Han'ın oğlu): 261, 271, 272, 274, 289, 301, 304, 307, 309, 310, 311, 331, 365, 364, 366, 369, 380, 456
 Çagatay hânedânı/sülâlesi: 341, 365, 367, 382, 462, 464
 Çagatay Hanları: 343, 424, 484, 494, 500, 503
 Çagatay Hanlığı: 357, 364, 367, 369, 370, 375, 378, 380, 383, 384, 437, 449, 460, 494, 499
 Çagatay Moğolları: 453, 484
 Çagatay ordusu: 379
 Çagatay tahtı: 382
 Çagatay Türk edebiyatı: 504
 Çagatay Türkçesi: 365
 Çagatay Türkiştânı: 458
 Çagatay ulusu: 331, 343, 367, 369
 Çagatay ülkesi: 445
 Çagataylı Barak: 328
 Çagataylılar: 328, 329, 364, 365, 367, 369, 376, 377, 378, 381, 408, 421, 426, 450, 459, 499, 501
 Çağrı Beğ: 180
 Çaiton tacirleri: 349
 Çaiton: 349
 Çaka (Nogay'ın oğlu): 442, 443
 Çakar, Çakhar: 18, 20, 54, 192, 321
 Çaltı: 464
 Çampa gerillaları: 326
 Çampa kiralığı: 326
 Çampa: 326, 354
 Çandrapida: 148
 Çandraprabha kiralığı: 80
 Çang Hiao-song (Çin generali): 67, 145
 Çang K'ien (Çin elçisi): 59, 62, 63
 Çang Kue: 323, 336
 Çang Şe-ç'eng: 361
 Çang Şuen: 323
 Çang-çeu: 323
 Ç'ang-ç'uen: 289
 Çang-ngan (Çin başşehri): 25, 62, 67, 70, 84, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 110, 112, 119, 120, 129, 130, 137, 141, 149, 155, 156
 Çang-ngan ordular: 146
 Çang-ngan sarayı: 138
 Çang-ping: 135
 Çang-şa: 323
 Çang-ti (Han imparatoru): 71, 73
 Çang-tö: 88, 94, 95, 159, 166
 Çang-ye: 64, 70
 Çao Hong: 228
 Çao kiralığı: 48
 Çao Mong-fu: 255
 Çao Pao: 83
 Çao Pao-ki: 162
 Çao Sseu-wen: 158
 Çao Tö-ming: 163
 Çao Yüan-hao: 163
 Çao: 48, 64
 Çao-çeu: 137

- Çarev: 440, 483
 Çaritsin: 280
 Çarklık: 344
 Çatışma Kangay: 244
 Çe Çan Şe-ka0 (misyoner): 78
 Çe Kien: 78
 Çe-çe yün-tu: 242
 Çekoslovakya: 207
 Çelgü: 212
 Çelme: 237, 244
 Çen Mu (Umum vali): 73, 75
 Ç'en Yeu-leang: 361
 Çenâb ırmağı: 486
 Çen-ç'ao: 342
 Çeng Ki (Çin generali): 67
 Çeng Tang (General): 67
 Çengiz Han destanı: 227, 403
 Çengiz Han dönemi: 223
 Çengiz Han imparatorluğu: 250, 286, 288, 332, 393, 457
 Çengiz Han Tarihi: 234
 Çengiz Han: Pek çok yerde
 Çengiz hânedâmı/ailesi: 214, 338
 Çengiz Ordusu: 270
 Çengiz ulusları: 423
 Çengizhan tahtı: 320
 Çengizhanlı hukuku: 321
 Çengizhanlı Moğollar: 192
 Çengizhanlı prensesler: 356
 Çengizhanlı sarayı: 355
 Çengizhanlılar-Çengizoğulları: 20, 23, 25, 33, 49, 54, 111, 113, 114, 116, 141, 154, 155, 159, 199, 205, 230, 299, 309, 328, 337, 341, 345, 358, 361, 367, 371, 390, 404, 434, 435, 437, 438, 445, 448, 451, 489, 494, 503
 Çengizoğlu Hanları: 124
 Çengizoğlu prensleri: 309
 Çeng-Ki: 67
 Çengli ku-tu şan-yu (Çinde hükümdar ünvanı): 48
 Çeng-siang Bolod (Moğol elçisi): 341, 420
 Ç'eng-siang Togaçı: 378
 Çeng-ting: 137
 Ç'eng-tu fu: 345
 Çeng-tu: 318
 Ç'eng-tu'yu: 294
 Çen-kiang şehri: 167, 169, 340
 Çen-kin (Kubılay'ın oğlu): 358
 Çen-şeu: 162
 Çen-ting tepeleri: 159
 Çen-tsong (Song İmparatoru): 162
 Çeper, Çapar (Kaydu'nun oğlu, halefi): 331, 374, 375, 376, 423
 Çerçen: 344
 Çerkesler: 279
 Çerkezistan: 415, 482
 Çernigov prensleri: 279
 Çernigov: 38
 Çerniyakov: 103
 Çertomlık: 33, 34, 38
 Çeu Takuan: 327
 Çırcık vadisi: 277
 Çi-çi (Hun yabgusu): 67, 84, 101
 Çigirin: 42
 Çıla: 235
 Çıla'un: 229, 235
 Çimbay: 229
 Çin ayaklanması: 24
 Çin coğrafyacıları: 58
 Çin Denizi: 346
 Çin emperyalizmi: 26, 117
 Çin garnizonu: 71, 76
 Çin gemileri: 349
 Çin generalleri: 18, 77
 Çin hacıları: 101
 Çin imparatorluğu: 25, 88, 168, 294, 320, 363
 Çin ipeği: 47
 Çin kırallığı: 24
 Çin kolonisi: 71, 77
 Çin kopçaları: 54
 Çin kültürü: 24, 25
 Çin lejyonları: 73, 83, 120
 Çin medeniyeti: 25, 193, 319, 337
 Çin Moğollar: 378
 Çin ordusu: 66, 101, 121, 136, 310, 363
 Çin paraları: 47, 52, 96
 Çin pazarı: 348, 349
 Çin postaları: 76, 120
 Çin sanatı: 41, 51, 52
 Çin sarayı: 73, 136, 154, 155, 164, 165
 Çin Seddi, Büyük Sedd: 24, 55, 62, 66, 84, 86, 87, 91, 109, 115, 160, 259, 338, 362
 Çin seramiği: 29
 Çin soyluları: 159
 Çin tarihleri/tarihçileri: 11, 48, 56, 57, 70, 82, 88, 95, 96, 105, 156, 157, 345
 Çin transkriptleri: 51, 124, 126, 129, 130, 137, 140, 141, 143, 341
 Çin Türkistanı: 18, 370
 Çin Venediki: 349
 Çin: Pek çok yerde
 Çinaz: 452
 Çince: 345, 417
 Çin-Juçen kaynakları: 226
 Çinkay (Kadak ve Kerait mühürdarı): 292, 304, 306, 307, 310, 389
 Çinli aydınlar: 336
 Çinli şairler: 55
 Çinli/ler: Pek çok yerde
 Çinleşmiş Moğollar: 24
 Çintimur (Moğol kumandanı): 388, 389
 Çin-Tunguz kırallıkları: 221
 Çita mezarları: 52, 66
 Çolğ-buka: 339
 Çong (Kaşğâr hânedânı): 73
 Çong (Kaşğar kıralı): 74
 Çong-hei (Kin kıralı): 169, 259
 Çong-hing: 259
 Çong-şan: 89, 90
 Çopan (Moğol beği): 423, 426, 427
 Çopanoğlu Eşref: 446

- Çormağan: 8, 296, 297, 298, 385, 386, 388, 389, 396
 Cö-kiang: 152, 166, 323, 346, 361
 Çu bozkır: 96, 172, 277, 364, 437
 Çu nehri: 172, 217, 233, 265, 315
 Çu Şo-fo Şe-kao (misyoner): 78
 Çu Wen: 156
 Çu Yüan-çang: 361, 362
 Çu: 111, 174, 194, 268, 289, 382, 435, 464
 Çubukova: 491
 Çu-çeu: 346
 Çufutkale: 442
 Çugucak: 18
 Çuguçak bölgesi: 124
 Çuguçak: 193
 Çu-lo: 120
 Çu-mi: 129
 Çu-mu-kuen: 143
 Çungarya: 111, 119, 132, 142
 Çur Bağa Kağan: 119
 Çu-yü: 129
 Ç'u-yü: 155
- D**
- dağ keçisi: 45
 Dağıstan: 207, 209, 210
 Dak'lar: 103
 Dakûka: 278
 Dakya: 103
 Dalay-nor: 83, 240
 Dalmaçya: 303
 Damgan: 273, 468, 501
 Dandanakan zaferi: 176
 Dandanakan: 176, 178
 Dandan-uyluk: 126
 Dandânülük: 81
 Daniel (Galiçya prensi): 435
 Daniel (Rus prensi): 439
 Danişmend Bahadır (Olcaytay'nun kumandanı): 424
 Dânişmend emîrleri: 183
 Danyel: 301
 Dao-tu Ki (Kubıtay'ın elçisi): 326
 Dârâ (Darius) Büyük: 36, 38, 51
 Darıtay Oçıgın: 230, 241, 249
 Darıtay-noyan (Çengiz Han'ın dayısı): 237, 243
 David Laşa: 305, 307, 388
 David Narin (Kraliçe Rusudan'ın oğlu): 305, 307, 388
 Davud-Hoca (Afganistan beği): 353, 378, 426
 Dayır Usun: 245
 Day-Seçen (Kongirat şefi): 229
 Dekhan, Dekkan: 98, 347, 350, 485
 Delhi Camii: 486
 Delhi imparatorluğu: 377
 Delhi kapıları: 377
 Delhi Sultanları: 457, 486
 Delhi Sultanlığı: 459, 484, 485
 Delhi Türk Sultanlığı: 484
 Delhi: 295, 377, 378, 379, 459, 462, 484, 485, 486, 490
 Deli Petro: 40
 Deli Petro'nun Hazinesi: 44
 Delta: 326
 Demir Kapı: 115, 122, 380, 451
 Denev: 38
 Dengizih (Attila'nın oğlu): 107
 Denha: 341
 Denison Ross: 463
 Derbend geçidi: 317, 408, 415, 438, 439, 482
 Derbend: 36, 279, 408, 482, 483
 Derestuisik mezarları: 66
 Desna: 38
 Deylem kıralları: 393
 Dış Moğolistan: 62, 75, 84
 Dicle: 393, 395, 473
 Dilşâd Aga: 463
 Dimitri Donskoy (Moskova Dukası): 446, 747
 Dimyat: 278, 412
 Diyarbekir dağları: 296
 Diyarbekir: 296, 297, 398, 473, 495, 499, 501
 Dizfûl: 472
 Dnieper, Dniyepet: 30, 31, 38, 103, 104, 206, 210, 211, 279, 432, 443, 483
 Dniester, Dniyester: 102, 103, 303, 432, 448, 476
 Doab: 98, 484, 485
 Dobruca: 108
 Doğu Afganistan: 377, 378
 Doğu Anadolu: 182, 297, 298, 470, 490
 Doğu Çağatay Hanlığı: 461, 463
 Doğu Çakar: 324
 Doğu Çin: 346
 Doğu Germenleri: 103
 Doğu Gobi: 232
 Doğu Gök-Türk İmparatorluğu/Kağanlığı: 112, 121, 122, 132, 134, 141
 Doğu Gök-Türkler: 112, 115, 117, 119, 120, 123, 136, 138, 140, 141, 150
 Doğu Gürcistan: 474
 Doğu Hıristiyanları: 394
 Doğu Ho-pei: 323
 Doğu Horasan: 467
 Doğu Hunları: 68, 84
 Doğu İran: 19, 173, 176, 180, 190, 194, 275, 276, 281, 282, 353, 381, 418, 421, 459, 466, 496, 498
 Doğu Karadeniz: 36
 Doğu Moğolistan: 84
 Doğu Roma imparatorluğu: 18, 105, 108
 Doğu Tsin'leri: 87
 Doğu Türkistan: 192, 193, 266, 268, 371, 464
 Doğu Wei'ler: 94
 D'Ohsson: 246, 308, 376
 Dohtar-i Noşirvan freskleri: 80
 Dokuz Oğuz aşiretleri: 155
 Dokuz Oğuz boyu: 173
 Dokuz Oğuzlar: 134, 138, 142
 Dokuz Tatar: 220
 Dokuz-hatun (Hülegü'nün hanımı) : 394, 395, 396, 406, 411, 422
 Dolon-nor: 29, 54, 321, 324, 363
 Dominiken Ascelin: 386
 Dominiken manastırı: 386

Dominiken rahibi: 386
 Don nehri: 43, 200, 350
 Don: 68, 102, 103, 108, 109, 206, 209, 210, 211, 432, 442, 443, 445, 482
 Donetz: 432, 442
 Dost Muhammed Han: 501, 502
 Dörben/ler: 222, 235, 236, 238, 243
 Dristra (Silistre): 212
 Dubun-mergen: 221
 Duglat ailesi: 499, 501
 Duglat emîrleri: 494, 502
 Duglat kabilesi: 382
 Duglat/lar: 382, 383, 465
 Dunapentele: 204
 Durbelci: 54
 Duva (Çağataylı, Barak'ın oğlu): 330, 331, 372, 374, 375, 376, 377, 381, 421, 423, 443, 451
 Duva-Timur (Kebek'in kardeşi): 379
 Dülün-Boldak bölgesi: 228
 Dürükün'ler: 222
 Dzimsa: 154

E

Ebecesü (Nesturî Metropolit): 219
 Ebinor: 132, 369, 382
 Ebû Bekir (Mes'ud Yalavaç'ın oğlu): 374
 Ebû Bekir (Timur'un torunu): 475, 492, 495, 498
 Ebu Said (Mirân-şah'ın torunu): 426, 427, 436, 500, 501, 502, 504
 Ebu-Bekir oğlu Sa'd (Fars Atabeki): 397
 Ebül Gazi: 244, 286
 Ebül Hayır (Özbek Hanı): 500
 Ebüskün Hatun: 366
 Ecole des Langues Orientales: 10
 Eçine Mi-çö: 132
 Eçin-göl: 66
 Edeco: 107
 Edirne: 202, 212
 Edward I (İngiltere kralı): 409, 413, 414
 Edward II (İngiltere kralı): 423
 Efes: 493
 Eflâk ovası: 105
 Eflâk: 32, 202, 203, 204, 212, 303
 Ekabatan (Hamadan): 70
 Ekatarinenburg: 38
 Ekaterinoslav: 43
 el-Aziz (Nasır Yusuf'un oğlu): 398
 el-Baydâ (=Beyaz Şehir): 208
 el-Bîre: 399
 Elbistan: 409
 Elcigidey (Kebek'in kardeşi): 8, 307, 379, 385, 386, 387, 379
 el-Eşref Musa (Eyyubî): 296, 400
 Elias: 462, 463
 Elizavetovskaya: 40, 42
 el-Kaim (Abbasî Halifesi): 181
 el-Kâmil Muhammed (Eyyubî prensi): 398
 Ellak (Attila'nın oğlu): 107
 el-Musta'sim (Halife): 392
 Elya: 341

Emba bölgesi: 177, 210, 434
 Emevîler: 145, 489
 Emîr el-umerâ ünvanı: 180
 Emîr Hüseyin: 455
 Emîr Nevrûz: 414, 416, 417, 418, 419
 Emîr Valî (Mâzenderân hükümdarı): 468, 469
 Emîr Yasavul: 424
 Emnedzar: 108
 Endonezya: 348, 349, 351
 enflâsyon: 333
 Eran kitabesi: 100
 Eran: 100
 Erbil hıristiyanları: 422
 Erbil kalesi: 418, 422
 Erbil: 297, 407
 Erciş: 297
 Erdebil: 279
 Erdel dağları: 207
 Erdel: 201
 Ergenekon Dağları: 221
 Ergenekon: 221
 Erginul, Ergiuul: 344
 Erke-kara: 233
 Ermanarik (Ostrogotların kralı): 104
 Ermenek: 423
 Ermeni birlikleri: 398, 491
 Ermeni toplulukları: 298, 353
 Ermeni vakayinamesi: 317
 Ermenice: 69
 Ermeni/ler: 284, 298, 299, 395, 396, 299, 400, 403, 406, 409, 410
 Ermeni-Moğol haçlı seferi: 399
 Ermenistan: 305, 317
 Ernak: 108
 Ertenaoğlu aşireti: 430
 Erzincan: 296, 317, 420, 490, 491
 Erzurum: 298, 470, 491
 Esen (Yesen) Temür (Ügençi'nin oğlu): 346
 Esen-buka/buga (Çağatay Hanı): 7, 353, 375, 377, 378, 382, 426, 500, 501
 Esferâyin: 468
 Eskimo: 218
 Eskişehir: 424
 Esterâbâd: 468, 504
 Eşref (Küçük Hasan'ın kardeşi): 428
 Etnograflar: 224
 Etsin-göl: 242
 Etzina: 163
 Euphrosyne: 440
 Evkratides (Yunan-Baktriya kralı): 58
 Eyyubî hânedânı: 398
 Eyyubî Sultanları: 217, 296, 393
 Eyyubîler: 397, 398

F

Fags-pa alfabetesi: 335
 Fags-pa: 335
 Fahreddin Kert (Rüknettin'in oğlu): 418, 424
 Falaj: 15
 Fanagorya: 209

Fan-çeng: 323
 Fang Kuo-çen: 361
 Fars Atabekleri: 295, 305
 Fars edebiyatı: 472, 487, 496, 500
 Fars Emîrlîği: 181
 Fars eyaletleri: 471
 Fars medeniyeti: 25
 Fars Salgurî Atabekleri: 391
 Fars Sâsânî Devleti: 187
 Fars: 296, 349, 421, 429, 499, 501
 Farsça: 78, 187, 345, 417, 504
 Farslar: 429, 470
 Fatimî toprakları: 184
 Fenek buluntusu: 204
 Feng-yüan fu: 345
 Ferec (Memlûk Sultanı): 487, 488
 Fergana: 18, 33, 35, 57, 58, 63, 64, 69, 72, 77, 145, 171, 173, 174, 194, 197, 266, 366, 382, 463, 466, 478, 479, 503
 Fırat: 70, 331, 399, 403, 410, 423, 487
 Filipinler: 348, 349, 351
 Filipopolis: 105
 Filistin: 401, 407
 Fin-Ugur dilleri: 20, 205
 Fin-Ugur ırkı: 38
 Fin-Ugur Macarlar: 206
 Fin-Uguruları: 25, 38, 41, 103, 206
 Firdevsî: 276
 Firûz (Sâsânî İmparatoru): 97
 Flandres: 348
 Floransa: 348
 Florence, Pierre: 352
 Foça: 493
 Fokuru: 35
 Fondukistan: 80
 Fong Fong-şe (Çin generali): 67
 Fong-çeu: 135
 Fong-siang: 293
 Fouché: 455
 Fraate II (Part kralı): 60
 Francesco de Podio (Papalık elçisi): 357
 François d'Alexandrie: 380
 Frank kolonileri: 413
 Frankça: 417
 Franklar: 84, 90, 92, 93, 202, 203, 397, 400, 402, 403, 409, 410
 Frank-Moğol haçlı seferi: 399
 Fransa: 218, 347, 353, 409, 413
 Fransız Karolenj hânedânı: 187
 Fransisken manastırı: 354
 Fransiskenler: 354, 442
 Franz Hancar: 39
 Frederic II.: 256
 Frere Odoric: 355
 Frère Pierre: 380
 Frigya: 35
 Friul Dükü Eric: 203
 Friul şehri: 202
 Fu Ngan (Çe Çao): 494
 Fu Ngan (Hong-wu elçisi): 494, 499

Fu-çeu: 265, 343
 Fujju: 349
 Fu-kien: 89, 324, 336, 342, 346, 349, 361
 Fu-mong Ling-ça (Çin generali): 143
 Fu-şö Sin (Hotan kralı): 130

G

Galiç Rus prensliği: 301
 Galiçya: 32, 35, 104, 301, 435
 Galile: 403
 Galya: 12, 104, 106
 Gandâra tegin: 100
 Gandâra: 99, 101
 Gandhar stili: 77
 Gandhara: 78, 93, 94, 98
 Ganj: 98, 100, 175, 196, 459
 Gaykatu (İran Hamı): 347, 415, 416
 Gazan Han: 347, 365, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 436
 Gâzâniye: 422
 Gazarya (Hazarya): 443
 Gazne halkı: 275
 Gazne: 172, 189, 196, 274, 377, 421, 427, 471
 Gazneli Arslan-Şah: 189
 Gazneli hânedânı: 196
 Gazneli Mahmûd: 172, 174, 175, 178, 180
 Gazneli Mes'ud: 175
 Gazneli prensleri: 189
 Gazneli Sultanları: 173, 196
 Gazneli Türkleri: 172
 Gazneliler: 172, 174, 175, 176, 178, 189, 196
 Gazze: 400
 Gence: 298
 Gence-Karabağ Kafkas kültürü: 31
 General Şigi Kutuku: 263
 Georges: 341
 Gepidler: 105, 107, 201
 Gérard (metropolit): 352
 Gerdizî: 206, 213
 Germany: 25, 200
 Germen istilâsı: 90
 Germen kabilesi: 84
 Germen krallıkları: 88
 Germen: 90, 104, 201
 Germenler: 12, 43, 106, 201
 Germiyan: 489, 491
 Gestes des Chiprois: 399
 geyik: 14, 24, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 51, 52, 54, 105, 257
 Ghor dağları: 196
 Gıyaseddîn (Guri beği): 196
 Gıyaseddîn Kert (Herat emîri): 426, 427, 428
 Gıyaseddîn Pîr Ali (Herat emîri): 466, 467
 Gıyaseddîn: 295
 Gilgit: 148
 Gilotto: 380
 Giorgi III, Laşa: 278, 295
 Giorgi VI (kral): 474
 Girin bölgesi: 290, 304
 Girines: 302

Gizli Tarih: 24, 218, 219, 220, 222, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 262, 266, 269, 280, 284, 296, 321, 338, 364, 455
 Gobi: 17, 20, 23, 49, 51, 57, 62, 63, 68, 91, 92, 93, 122, 126, 131, 154, 162, 163, 168, 217, 219, 224, 233, 240, 242, 266, 322, 356, 395, 459, 464
 Godan: 294
 Gong imparatorluğu: 217
 Gor: 197, 421, 467
 Got/lar: 84, 103, 104
 Gotik heykeltraşçılığı: 93
 Göğün Oğlu: 24, 25, 26, 67, 138, 324, 328, 332, 358, 364
 Gök Tengri: 232, 260
 Gökçe Gölü: 386, 470
 Göktürk alfabesi: 140
 Gök-Türk İmparatorluğu: 116, 140, 141
 Gök-Türk Kağanlığı: 111
 Gök-Türk komutanları: 121
 Gök-Türk ülkeleri: 174
 Gök-Türkler: 6, 18, 19, 34, 50, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 124, 128, 129, 132, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 155, 157, 199, 200, 201, 221, 225, 247, 256, 263, 291, 457, 479
 Görgüz: 339
 Gran (Strigonia): 303
 Greenwich: 228
 Grégoire de Tours: 202
 Grégoire X (Papa): 345, 409
 Grek Roma Kırımı: 68
 Grek-Buda: 126, 128
 Grek-İskit vazoları: 33
 Grenard, Fernand: 217, 222, 255
 Griaznov: 45
 Gucerat: 61, 98, 485
 Guimer Müzesi (Paris): 10, 81, 128
 Gupta hânedânı: 100
 Gupta imparatorları: 98
 Gurcaralar: 101
 Gurek (Semerkand kıralı): 145, 146
 Gurgen: 429
 Gurgenc: 272
 Gur-han imparatorluğu: 265
 Gur-han: 193, 194, 195, 196, 197, 220, 227, 236, 265, 266, 267, 268
 Gurî İmparatorluğu: 196
 Gurî Muhammed: 196, 197
 Gurîler: 196, 197, 269
 Guz Türkleri: 177
 gümüş: 30, 44
 Güney Çin: 318, 343
 Güney Hun Hakanlığı: 68
 Güney Hun yabgusu: 76
 Güney Hunları: 69, 76, 83, 84, 86
 Güney Moğolistan: 18, 84
 Güney Rusya bozkırları: 199, 300
 Güney Rusya Hanları: 436
 Güney Rusya: 19, 20, 36, 44, 45, 51, 58, 103, 177, 273, 292, 300, 342, 396, 474, 476

Güney Tsin'leri: 87
 Güneydoğu Anadolu: 399
 Gürbesü (Tayang'ın annesi): 242, 244
 Gürcistan: 31, 278, 279, 295, 298, 387, 416, 470, 474, 491, 498
 Gürcü derebeyleri: 298
 Gürcü hristiyanlar: 396
 Gürcü ordusu/birlikleri: 278, 296, 398
 Gürcü şövalyeleri: 279
 Gürcü tahtı: 305
 Gürcü/ler: 213, 279, 295, 299, 396, 403, 409, 470, 474
 Güyük Kağan: 248, 299, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 339, 341, 366, 375385, 386, 387, 388, 390, 435
 Gwalior, Gvalyor: 100, 175

H

Habaş Amîd (Kara-Hülegü taraftarı, vezir): 367
 Habeşistan İmparatorları: 219
 hac yolu: 18
 Hacı Barlas (Keş beği): 382, 383, 449, 450
 Hacı-tarkan: 483
 Hackin: 70, 79, 80, 126
 Haçlı ordusu/seferi: 207, 412, 413, 414, 489
 Haçlılar: 10, 278, 412, 487
 Hadda kabartmaları: 128
 Hadda: 81
 Haham Şisday: 209
 Hakozaki koyu: 325
 Halaçar: 162
 Halep: 182, 184, 185, 386, 398, 399, 400, 402, 403, 409, 412, 420, 438, 487, 488
 Halifeler: 188
 Halil (Semerkand emîri): 495, 496
 Hallong-oso: 54
 Hallstatt demir medeniyetleri: 32, 39
 Hallstatt stili: 32
 Hallstatt tipi Kimmer bronz kültürü: 38
 Hama: 400, 488
 Ha-mi, Ha-mi vahası: 18, 71, 84, 93, 112, 115, 120, 194, 350, 440, 494
 Hamsin (Pentecote) yortusu: 316
 Han hânedânı: 55, 83, 84, 86
 Han havzası: 168, 293
 Han İmparatorluğu: 71
 Han nehri: 318, 323
 Han Wu-ti: 131
 Han Yen-hueyi (Çinli vezir): 159
 Hanbalığ: 340
 hançer: 32, 45, 116
 Han-çeu: 294, 318, 320
 Han-çong: 88, 293
 Hang-çeu: 166, 167, 168, 217, 323, 340, 343, 346, 354
 Hanoy: 320, 326
 Harbin: 158, 165, 166, 168
 Hari Puşa ordusu: 129
 Hari Puşa: 129
 Harran: 399

- Harsa Silâditya (Hint imparatoru): 101
Hârûn er-Reşîd: 209, 274
Harzem İmparatorluğu/kırallığı: 196, 198, 259, 269, 270, 271, 296, 385
Harzem ordusu: 271
Harzem Sultanları: 217, 296
Harzem Şahı: 367
Harzem tahtı: 195
Harzem Türkleri: 188
Harzem ülkesi/toprakları: 195, 460
Harzem: 144, 187, 194, 342, 370, 373, 388, 432, 459, 460, 461
Harzemliler: 196, 197, 198, 266, 267, 270, 280, 392
Harzemşahlar: 192, 195, 265, 392
Hasan Ali: 502
Hasan Broş (Ermeni-Gürcü prensi): 394, 398
Hasan Celâyir: 428
Hasan Tegin: 189
Hattinsum: 54
Havarî Kiril Hazarlar: 209
Hayât-helit: 96
Hâyırhâne: 79
Hayton (Ermeni tarihçi, rahip): 317, 399, 401, 410, 411
hayvan sanatı: 43
Hazar Büyük Türk İmparatorluğu: 206
Hazar Denizi: 34, 43, 103, 123, 212, 273, 277, 286, 297, 429, 440
Hazar Devleti: 205, 208
Hazar İmparatorluğu/Hanlığı: 207, 209, 210
Hazar Kağanı/Hanı: 206, 208
Hazar Türkleri: 19, 436, 443
Hazar ülkesi: 209
Hazarlar: 6, 25, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211
Heftalit Hunları: 96
Hei-seu: 341
Hekatompylos: 70
Helenizmin: 99
Heliokles (Yunan kralı): 59
Hellen, Hellen kaynakları: 39, 126
Helsinki Müzesi: 95
Hemedân: 185, 188, 196, 273, 279, 393, 466, 471, 495
Henri I (Kıbrıs kralı): 307
Henri III (Kastilya kralı): 494
Henri, Silezyalı (Kumandan): 301
Hephta: 96
Hephtalites: 96
Heraklyus (Bizans İmparatoru): 202, 208, 212
Herat emîrliği: 426
Herat kapıları: 378
Herat Meliki: 408
Herat: 97, 114, 144, 196, 197, 274, 275, 372, 381, 389, 390, 408, 418, 424, 428, 466, 467, 471, 486, 496, 498, 499, 500, 501, 504, 505
Herodot (tarihçi): 30, 33, 35, 36, 38, 42, 45, 50, 51, 57, 281, 432
Herodyen: 113
Herzfeld: 79
Hetum I (Kilikya Ermeni Kralı): 299, 305, 306, 317, 318, 398, 399, 400, 401, 409
Hetum II: 421
Hetum III: 418
Heu Kiün-tsi: 128
Heu-Çeu/lar: 160
Heu-Han hânedânı: 160
Heu-Han Şu: 59, 60, 61
Heu-Leang hânedânı: 156
Heu-T'ang hânedâmı: 156, 158, 159
Heu-tsin hânedânı: 156, 159
Heves: 35
Hévésy, Guillaume: 21
Hezârasp: 189, 196
Hılât: 296, 299
Hristiyan kitabeleri: 194
Hristiyan medeniyeti: 214
Hristiyan törenleri: 337
Hristiyanlar: 21, 105, 171, 194, 209, 219, 307, 317, 337, 395, 398, 402, 406, 412, 422, 439, 446, 492
Hristiyanlık: 151, 203, 306, 308, 314, 341, 387, 395, 416, 423, 435
Hırvatistan: 303
Hıyve: 195, 373
Hızır Hoca: 462, 464, 465
Hia kırallığı: 91
Hie-li (Göktürk kağanı Kara Kağan): 120
Hien (Hotan kralı): 72
Hien-yang: 64
Hien-Yun: 48
Hieropolis: 70
Hieu-çu'lar: 63
Hilla'lı İsmail: 323
Himalaya: 17
Hin-çeu: 135
Hindiçini: 26, 325, 326
Hindistan Sultanlığı: 485
Hindistan: 8, 10, 12, 14, 23, 61, 75, 78, 80, 81, 82, 93, 94, 98, 100, 125, 126, 128, 148, 174, 175, 176, 196, 206, 270, 281, 295, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 357, 377, 379, 458, 460, 484, 486, 487, 491, 503
Hindu aristokrasisi: 101
Hindu Racaları: 196
Hindu tebası: 484
Hindukuş dağları: 98, 123, 274
Hindukuş: 99, 100, 115, 277, 382, 384
Hint dinleri: 80
Hint edebiyatı/sanatı: 77, 79
Hint Hunları: 101
Hint kültürü: 326
Hint Okyanusu: 350, 351
Hint Sultanlığı: 459
Hint: 18, 79, 80, 81, 125, 126, 275, 326, 349, 458
Hint-Avrupa dilleri: 34, 57, 69, 125, 126
Hint-Avrupa ırkı: 80
Hint-Avrupa istilâsı: 69
Hint-Avrupa kavimleri: 57
Hint-Avrupa kırallıkları: 71
Hint-Avrupa vahaları: 81, 83, 122

- Hint-Avrupa: 18, 20, 130, 144, 154
 Hint-Avrupalılar: 19, 20, 36
 Hintçe: 417
 Hint-Ganj: 126
 Hint-İran hayat tarzları: 34
 Hint-İran imparatorluğu: 174
 Hint-İran ülkeleri: 79
 Hint-İskit kralı: 74
 Hint-İskit: 56, 61, 74, 75, 78, 111
 Hint-İslâm İmparatorluğu: 486
 Hintli misyonerler: 77, 78
 Hintliler: 33, 48, 70, 98
 Hirado adası: 325
 Hisar: 503
Histoire de l'Asie (Asya Tarihi): 10
Histoire de l'Extrême-Orient (Uzak-Doğu tarihi: 1929): 10
Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem (Haçlılar ve Kudüs Frank Kırallığı Tarihi: 1933-1936): 10
 Hitit: 69
 Hiun-Yu: 48
 Hiü K'ang-tsong (Çin elçisi): 164
 Hiyong-Nu: 48
 Hiyüan-tsang (Çin hacısı): 99, 100, 114, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 144, 354
 Hiyüan-tsang dönemi: 145
 Hiyüan-tsang: 146, 149
 Hiyve: 36, 269, 272, 460
 Hizen eyaleti: 325
 Ho K'ü-ping: 63
 Hocent: 145, 194, 271, 366, 370, 384, 451, 459, 463, 479
 Ho-çeu: 320
 Ho-çong (Pu-çeu): 166, 265, 292, 293
 Hojo Takimune: 325
 Ho-kien fu: 159, 262, 346
 Ho-kien: 166
 Ho-li Pu-şe-pi: 129
 Ho-lien'ler: 91
 Ho-lo-ma (Kin kralı): 168, 169
 Holvân: 197, 393
 Ho-nan: 30, 87, 89, 91, 94, 166, 168, 259, 264, 265, 290, 292, 293, 294, 319, 320, 323, 361
 Hondmir: 504
 Hongrois: 206
 Hong-wu: 361, 494
 Honorius IV (Papa): 412
 Ho-pei: 29, 48, 52, 83, 87, 88, 89, 90, 94, 135, 137, 157, 158, 162, 165, 166, 168, 192, 261, 262, 264, 320, 323, 361, 362
 Horasan: 97, 117, 144, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 182, 185, 189, 190, 195, 196, 219, 269, 273, 274, 276, 295, 296, 343, 347, 372, 378, 383, 384, 388, 389, 390, 391, 405, 406, 408, 410, 414, 415, 416, 418, 419, 426, 427, 428, 429, 449, 450, 453, 455, 457, 467, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 504, 505
 Hormuz: 250
 horozlar: 45
 Hotan imamları: 268
 Hotan: 18, 58, 69, 70, 72, 73, 77, 81, 83, 94, 125, 126, 130, 132, 135, 143, 149, 176, 193, 268, 341, 344, 350, 365, 369, 371, 374, 464, 465
 Ho-ti (Han imparatoru): 71
 Howorth: 202, 479
 Hu (Topa kraliçesi): 94
 Huai-ho havzası/nehri: 88, 89, 93, 166, 169, 346
 Huai-ngan: 346
 Huang çeu: 155, 156, 166
 Huang-ho: 23, 259
 Hu-çu-siuan Yabgu: 86
 Hudâyâd (Duğlat Emîri): 462, 465, 499
Hudûd ül-Âlem: 177, 206
 Huei-çong: 62
 Huei-ning: 168
 Huei-tsong: 164, 165
 Hue-le-hien: 135
 Hu-han-ye: 67
 Hu-kiye: 67
 Hulm: 452
 Hums muharebesi: 417
 Hums: 400, 403, 409, 420, 488
 Hun aşiretleri: 34, 101, 108, 200
 Hun bronzları: 54
 Hun hânedânı: 88
 Hun imparatorluğu/hakanlığı: 69, 83, 87
 Hun ordusu: 86
 Hun sanatı/sanatkârları: 41, 68
 Hun tegini: 53
 Hun Yabguları: 68, 141
 Hun: Pek çok yerde
 Hunlar: 5, 18, 19, 21, 23, 24, 34, 40, 42, 48, 49, 50, 51, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 84, 87, 88, 91, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 116, 199, 200, 208, 256, 263, 318, 457, 479
 Hunugur: 200
 Hu-pei: 152, 294
 Hu-şa-hu (Kin generali): 226
 Huvişka: 61
 Hu-yen: 71, 76, 77
 Hüan-tsong (T'ang hükümdarı): 138, 139, 141, 157
 Hüleğü Han (İran Hanı): 317, 318, 321, 332, 342, 369, 371, 385, 387, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 411, 412, 416, 417, 420, 421, 427, 428, 438, 458, 466
 Hüleğü hânedânı: 364, 377, 415, 438, 446
 Hüleğü Hanlığı: 429, 466
 Hüleğü ordusu: 438
 Hüseyin Baykara: 276, 457, 504, 505
 Hüseyin Celâyir (Ahmed Celâyir'in ağabeyi): 428, 469
 Hüseyin Sufî (Kongrat aşiretinden): 460
 Hüsrev Anûşirvân (Şâsânî hükümdarı): 111, 112, 113
 Hüsrev Fîrûz (Büveyhî hükümdarı): 180, 181
 Hüsrev II, Pervîz: 80, 114, 202
 Hüsrev'ler dönemi: 80
 Hyacinthe: 239

I

Ibaka-beki: 242
 Ilka, Nilka (Wang-han'ın oğlu): 238
 İmil: 18, 290, 305, 308, 310, 315, 322, 328 329,
 331, 350, 370, 371, 387
 İndıgırka: 20
 İndravarman IV (Çampa maharacası): 326
 Irak-ı Acem : 180, 188, 190, 196, 180, 269, 273,
 295, 296, 388, 390, 391, 410, 419, 422, 428, 469,
 473, 495, 496, 498, 499, 501, 502
 Irak-ı Arab (Bağdat): 188, 197, 279, 353, 392, 459,
 474, 495, 498, 501
 İsfahan: 14, 180, 429, 477
 İsk-kul (Sıcak Göl): 23, 123, 124, 131, 142, 143,
 173, 178, 189, 193, 194, 265, 268, 289, 308, 309,
 350, 364, 378, 379, 380, 382, 462, 463, 464, 499,
 501
 İsk-kul bölgesi/havzası: 18, 57, 112, 148, 176
 İsk-kul ülkesi: 163
 İssedon Scythica: 70
 İvan: 445
 İvaylo, Lakanas (Bulgar çarı): 442

İ

İbn Arabşâh: 456, 471, 475, 483, 489, 492
 İbn Batûta: 349
 İbn Hacer Askalânî: 483
 İbn ül-Esîr: 178, 188, 189, 194, 195, 196, 197, 213,
 271, 278, 295, 297, 298
 İbn-Fadlân: 209
 İbni Sina: 276
 İbrahim ibn İnal: 180, 181
 İç Moğolistan: 84
 İdiku (Çöçi hânedânından): 481, 483
 İdikut Barçuk (Uygur imparatoru): 266, 271, 374
 İdikut-şehri: 152
 İdrisî (Arap coğrafyacı): 213
 İgor (Rus prensi): 211
 İhşîd Gurek: 144
 İkires/Ler: 222, 236
 İkişima adası: 325
 İlâhî çiçek: 129
 İlâhî Gök: 114
 İlanjuk ırmağı: 479
 İlbilge Hatun: 134
 İldegiz: 188
 İlek Nâsr: 174, 175
 İlek nehri: 433
 İli bölgesi/havzası: 148, 268, 364, 380, 464
 İli ırmağı: 135, 265, 364
 İli Kara-Kitayları: 25
 İli Karluk Türkleri: 193
 İli: 18, 58, 59, 63, 70, 74, 82, 111, 120, 142, 143,
 145, 149, 172, 173, 174, 176, 265, 266, 268, 289,
 305, 308, 315, 322, 328, 350, 365, 369, 371, 376,
 379, 380, 383, 449, 450, 451, 452, 453, 457, 459,
 461, 462, 463, 464, 465, 499, 500, 501, 502
 İlibatlg: 494
 İlke Alık: 54
 İltəriş Kağan: 132, 134

İltutmuş: 295
 İlyâs (Menteşe emiri): 493
 İlyas Hoca (Çağatay prensi): 450, 451, 452, 453, 462
 İmeretya: 307
 İmil şehri: 67, 193
 İmil ülkesi: 111
 İnalçık, Kadir-han (Harzem valisi): 271
 İnanç-bilge, (Nayman hükümdarı): 233, 234, 244
 İncil: 395
 İndus nehri: 378
 İngiliz: 155
 İngiltere: 347, 409
 İnnocent IV (Papa): 248, 305, 386, 387
 İpek pazarı/ticareti: 113, 354
 İpek Yolu: 5, 18, 67, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 80,
 82, 125, 344, 351
 İpekli kumaşlar: 348, 349, 351
 İran halkları: 192, 269
 İran Hanları: 321, 343, 350, 377, 378, 404, 407,
 408, 438
 İran Hanlığı/Kırallığı: 173, 184, 351, 371, 404, 408,
 410, 411, 412, 421, 423, 426, 440, 458
 İran hıristiyanları: 386
 İran medeniyeti: 472
 İran minyatürleri: 350, 405
 İran Moğol Hanlığı/Hanları: 341, 343, 350, 353, 377,
 384, 410, 427, 457
 İran Moğol sarayı: 427
 İran Moğolları: 395, 420, 424, 438
 İran ordusu: 379
 İran sarayı: 420, 427
 İran seferleri: 459
 İran Şiîliği: 421
 İran yaylası: 469
 İran zerdüştlüğü: 113
 İran: Pek çok yerde
 İran-buda medeniyeti: 82, 126
 İrancin (Kerait asıllı Moğol emiri): 422
 İranlı aydınlar: 389, 405
 İranlı kâtipler: 291
 İranlı tarihçiler: 11, 221
 İranlı/lar: 11, 14, 43, 57, 58, 59, 64, 127, 170, 171,
 174, 178, 180, 182, 185, 187, 192, 257, 269, 272,
 276, 302, 381, 389, 390, 416, 429, 439, 467, 478,
 504
 İran-Türk kırallığı: 144
 İrauaadi: 327, 346
 İrkutsk: 29
 İrtiş: 91, 149, 245, 271, 289, 432
 İsa (Aydın emiri): 493
 İsa (Hz): 413
 İsedon/lar: 38
 İsfahan surları: 471
 İsfahan: 13, 25, 180, 183, 188, 295, 296, 389, 429,
 471, 472, 473, 495, 496, 499, 501, 502
 İsfendiyârroğlu hânedânı: 493
 İskandinavya: 25
 İskender (Kara Yusuf'un oğlu): 498, 499
 İskender (Makedonyalı): 18, 58, 62, 70, 287
 İskender (Ömer Şeyh'in oğlu): 495, 496

İskenderiye: 349, 438
 İskenderun: 185
 İskit istilâsı/akınları: 37, 38
 İskit ordusu: 36
 İskit sanatı: 37, 39, 40, 41, 42, 44, 52
 İskit sanatkârları: 41
 İskit ülkesi: 314
 İskit yayılması: 38
 İskit/ler: 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 47, 50, 51, 58, 102, 158, 199
 İskitlik: 38
 İskit-Saka kavimleri: 35
 İskit-Sarmat: 40, 47, 58, 69
 İskitya: 432
 İslâm vakıfları: 411
 İslâm: 6, 25, 146, 149, 154, 169, 170, 171, 172, 174, 180, 181, 182, 189, 193, 196, 209, 252, 269, 270, 277, 296, 297, 299, 316, 317, 337, 338, 350, 353, 376, 383, 392, 397, 404, 408, 411, 416, 418, 419, 421, 436, 441, 444, 445, 453, 464, 472, 484, 486, 488, 490, 492
 İslâmiyet: 336, 351, 366, 379, 383, 404, 417, 418, 420, 455
 İslâmlaşma: 25, 173, 194, 365, 417, 436, 437, 445
 İsmail ibn Ahmed: 171
 İsmailî Devleti: 391
 İsmâilî mezhebi: 472
 İsmâilîler: 392, 405
 İspanya: 104
 İsrail peygamberleri: 36
 İstahrî: 210
 İstanbul sarayı: 114
 İstanbul surları: 202
 İstanbul: 4, 10, 25, 85, 87, 107, 108, 113, 119, 202, 205, 211, 312, 342, 347, 357, 412, 439, 441, 490, 494
 İstemi Kağan (Bumun'un kardeşi): 111, 112, 113, 114, 115
 İşbara (Doğu Kağanı): 119
 İşkalca kalesi: 467
 İşpakay (İskit kralı): 36
 İtalya: 106, 201, 202, 207, 386, 409, 412
 İtalyan tüccarlar: 444
 İtalyanlar: 445
 İtil: 208, 209
 İvan III: 436
 İvane (Gürcü kumandanı): 298, 299
 İzmir: 212, 459, 492, 493
 İzmit: 212
 İznik: 183, 212, 388, 423, 492
 İzzet Tanju: 10

J

Jagellon (Lehistan kralı): 481
 Japonya: 7, 10, 325
 Java/Cava: 325, 327, 354
 Jean rahip: 344, 356
 Jean Sans-peur (Burgonya veliahtı): 489
 Jean VI (Nesturî Patriği): 219
 Jean XXII (Papa): 444

Jehol: 18, 54, 83, 136, 139, 156, 159, 165, 168, 192, 193, 259, 321
 Jérôme: 352
 Joinville: 286
 Jornandès (Got tarihçisi): 25, 103, 104, 106
Journal Asiatique: 10, 35, 111
 Juan-juan'lar (Cücenler): 19, 90
 Ju-çen: 164, 217
 Jurkin kabilesi: 230
 Jüstinyen II (Bizans imparatoru): 113, 200, 201, 205, 208

K

Kabadyan: 380
 Kabamatan muharebesi: 451
 Kabamatan: 451
 Kabar kabilesi: 207
 Kabar Türk aşireti: 206
 Kâbe: 411
 Kâbil kalesi: 454
 Kâbil vadisi: 148
 Kâbil: 61, 62, 79, 80, 97, 98, 99, 100, 109, 148, 172, 274, 377, 378, 384, 449, 451, 452, 466, 496
 Kâbil-Belh yolu: 79
 Kâbil-şâh Han: 451, 456
 Kabul Kağan: 226, 227, 230, 233
 Kaçen'li Sevata (Ermeni prensi): 398
 Kaçi (Çengiz Han'ın kardeşi): 290
 Kaçi'un: 228, 249, 329
 Kada'an (Moğol kumandanı): 299, 301, 303, 310, 329
 Kadagin: 222
 Kadak: 310
 Kadfises I (Kuşan imparatoru): 61, 75
 Kadfises II (Kuşan imparatoru): 61
 Kadı Burhaneddin: 489
 Kadıköy: 202
 Kadirhan ormanı: 115
 Kadir-Han Cebrail (Karahanlı Hanı): 189
 Kadir-han Yusuf (Kâşgar hükümdarı): 175, 176
 Kadisiye muharebesi: 144
 kafatası kupası: 50
 Kafkas hayvan sanatı: 31
 Kafkasya demir medeniyetleri: 32
 Kafkasya: 32, 36, 38, 39, 113, 202, 205, 208, 210, 273, 279, 296, 298, 342, 401, 404, 414, 415, 437, 438, 474, 477, 482, 502
 Kağan Temür: 443
 Kağanlar: 203, 370, 441
 Kahire: 279, 427, 487, 488
 Kai Kia-yün (Çinli general): 143
 K'ai Yüan: 312
 K'ai-fong: 159, 160, 162, 165, 166, 168, 292, 333, 361
 Kai-fong: 87, 162
 K'ai-fong-fu (Kin başkenti): 259, 262, 264, 293
 K'ai-ping: 321, 324
 Kai-syeng (Kore başkenti): 294
 Kakheth: 474
 Kakrak: 79

- Kal'a-i Sefid: 472
 Kalakalcit-elet: 241
 Kalavûn (Memlûk Sultanı): 409
 K'al-fong: 156
 Kalgan: 54, 262
 Kalka: 279, 447, 476
 Kalmius: 279
 Kalmuk okçuları: 15
 Kalmuklar: 15
 Kaluga grubu: 103
 Kama Bulgarları: 206, 280, 299
 Kama nehri: 433
 Kama: 205, 299
 Kamboçya İmparatorluğu: 326
 Kamboçya: 327
 Kamereddîn Han (Bulacı'nın kardeşi): 382, 462, 463, 464, 465
 Kammkeramik: 29
 Kan Ying: 76
 Kan-çeu: 57, 63, 64, 91, 139, 154, 163, 166, 322, 339, 344, 356
 Kanda: 59
 Kandahar: 60, 61, 98, 172, 378, 469, 495, 496
 Kandıkh (Avar elçisi): 200
 Kandırsa: 480
 Kaneu: 76
 Kangay dağları: 49, 330, 374
 Kangay: 131, 217, 330, 359
 K'ang-hi (Çin imparatoru): 15, 26
 Kang-hua adası: 294, 325
 Kanişka: 61
 Kanklı Türkleri: 193, 280
 Kan-su: 19, 29, 30, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 73, 77, 82, 83, 89, 90, 91, 95, 120, 125, 139, 146, 147, 151, 154, 157, 163, 166, 217, 258, 280, 284, 285, 306, 319, 322, 331, 335, 339, 341, 344, 350, 356, 363, 374,
 Kanton bölgesi: 348, 361
 Kanton: 326, 343, 361
 Kao Hing: 327
 Kao Sien-çe: 143, 148, 149
 Kao-kiyü: 91
 Kao-leang-ho nehri: 160
 Kao'ti (Han hânedanı kurucusu): 55
 Kao-tsong: 131, 132, 135, 166, 167, 168
 Kapadokya: 35, 183, 185, 187
 Kapağan Kağan: 132, 136, 137, 138, 144, 157
 Kapisa: 99, 148
 Kaplan Cöçi: 15
 kaplanlar: 44
 Kara İrtiş: 111, 290, 350, 376, 463, 465
 Kara Kağan (Doğu Kağanı): 120, 121, 122
 Kara Kitaylar: 189, 192, 194, 197, 213
 Kara Koyunlu toprakları: 501
 Kara Koyunlu Türkmenleri: 429, 498, 499
 Kara Koyunlular: 190, 429, 498, 501
 Kara Mehmed Durmuş: 471
 Kara Yusuf (Kara Koyun Türkmen Beği): 429, 474, 475, 490, 498
 Karabağ: 470, 477, 491, 502
 Kara-Balgasun kitabesi: 151
 Kara-Balgasun: 19, 151, 153, 154, 157, 291
 karabiber: 348, 349, 350
 Karadeniz Rusyası: 79
 Karadeniz: 30, 31, 34, 35, 42, 46, 50, 102, 103, 108, 206, 210, 303, 312, 350, 412, 432, 445, 490
 Karahan Hanı Tuğhan: 163
 Karahanlı Ali-tegin: 175
 Karahanlı Arslan Ahmed Han: 193
 Karahanlı Arslan İlek Nâsr: 174
 Karahanlı hânedânı: 173, 197
 Karahanlı İmparatorluğu: 173
 Karahanlı Türkleri: 172, 173
 Karahanlılar: 6, 163, 173, 174, 175, 176, 178, 194
 Karahisar: 493
 Kara-Hoca: 154, 266, 342, 364, 464, 465
 Kara-Hülegü (Çağatayın torunu): 307, 311, 366, 367, 370, 389
 Kara-Hülegü ülkesi: 367
 Kara-İrtiş: 218
 Kara-khoto: 163
 Kara-Kitay bölgesi: 266, 269
 Kara-Kitay hükümdarları: 265
 Kara-Kitay İmparatorluğu/devleti: 193, 194, 195, 217, 245, 267, 268, 265, 267, 289, 364
 Kara-Kitay ordusu: 195, 267
 Kara-Kitay toprakları: 266
 Kara-Kitay/lar: 189, 194, 195, 196, 197, 233, 265, 266, 267, 269, 305, 364
 Karakol kurganı: 46
 Kara-Koyunlu Türkmen beğliği: 471
 Kara-Kum: 17, 136
 Kara-kurum bölgesi: 219
 Kara-kurum sarayı: 315, 367, 388
 Kara-kurum: 19, 49, 62, 112, 140, 141, 154, 244, 291, 294, 304, 305, 308, 310, 312, 316, 317, 321, 322, 324, 328, 329, 330, 331, 350, 364, 374, 376
 Karaman emîrleri/beğleri: 423, 430
 Karaman hânedânı: 420
 Karaman: 190, 489
 karanfil: 349
 Karasu: 244, 415
 Karasuk kültürü: 31
 Karaşahr kabartmaları: 128
 Karaşahr krallığı: 128
 Karaşahr: 18, 19, 56, 57, 67, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 89, 91, 92, 96, 109, 112, 113, 125, 128, 129, 131, 132, 135, 142, 143, 152, 154, 173, 265, 459, 464
 Karaşahlılar: 75
 Kara-tağ: 433
 Karatal: 464, 476
 Kara-Turgay ırmağı: 479
 Kara-Yusuf (Kara Koyunlulardan): 473
 Karlgren (İsveçli Sinolog): 52
 Karluk hükümdarı: 271
 Karluk Türkleri: 142, 149
 Karluk/lar: 124, 138, 141, 143, 149, 173, 210, 265, 365
 Karnat racaları: 349

- Karni: 295
 Karolenj İmparatorluğu: 90
 Karpat dağları: 204
 Karpat geçitleri: 301
 Karpatlar: 103, 105, 206
 Kars: 470
 Karşı: 381, 452, 478
 Kasar (Çengiz Han'ın kardeşi): 228, 229, 244, 249, 262, 290, 329, 429
 Kastamonu Emîri: 493
 Kastamonu: 489
 Kastek: 463
 Kastilya kıralları: 347
 Kâşân: 343
 Kâşgar hânedânı: 73
 Kâşgar krallığı: 130
 Kâşgar: 18, 19, 20, 33, 35, 57, 58, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 81, 125, 130, 132, 135, 142, 143, 145, 163, 173, 174, 175, 176, 178, 189, 193, 194, 267, 268, 341, 344, 350, 364, 365, 369, 374, 383, 463, 464, 465, 499, 501, 502
 Kâşgarî yazıtı: 130
 Kâşgarî: 213, 315
 Kâşgarya bölgesi: 194
 Kâşgarya: 6, 9, 163, 172, 173, 174, 175, 176, 217, 265, 267, 268, 269, 289, 328, 329, 341, 376, 382, 406, 461, 462, 465, 489
 Katakın: 222, 243
 Katakınler: 222, 235, 236, 238
 Katalonya: 104
 Katanda kurganı: 46
 Katanda: 47
 Katay: 347
 Kâth: 460
 katolik: 356
 Katvân bozkırı: 371
 Kau-çeu: 63
 Kaverîpatam (Çin ticaret filosu): 349
 Kavurd (Melik-Şah'ın amcası): 182
 Kayal (Çin ticaret filosu): 349
 Kayalığı: 271, 308, 315
 Kaydu Han (Moğol Hanı): 7, 222, 226, 228, 299, 301, 310, 322, 328, 329, 330, 331, 332, 341, 343, 347, 359, 370, 371, 372, 374, 375, 415, 441, 443
 Kaydu hânedânı: 376
 Kaylar ırmağı: 290
 Kayseri: 183, 299, 309, 317, 387, 409, 427, 429, 489, 491
 Kayşan: 331, 336, 359, 376
 Kazakistan: 31
 Kazan bölgesi: 482
 Kâzân Han (Yasavur'un oğlu): 380
 Kazan: 41, 103, 205
 Kazgan (Mâverâünnehr emiri): 380, 381, 449, 466
 Kazinskoye: 43
 Kâzrûn: 405
 Kazvîn: 171, 273, 278, 350, 410, 498
 kebabe: 349
 Kebek Han (Çağatay Hanı): 331, 375, 376, 377, 378, 379, 426
 Kebek Han II: 502
 Kediri: 327
 Kefe limanı: 357
 Kefe: 380, 443, 444, 445, 448
 Kelat: 468
 Kelermes altın baltası: 39
 Kelermes: 30, 42
 Keltler: 12
 Kelt-Tuna bölgesi: 39
 Keng Kong (Çin generali): 71, 73
 Keng Kuei (Çinli vali): 75, 76
 Keng Ping (Çin generali): 71, 75
 Kentey dağları: 217, 228, 229, 250
 Kerait kırallığı ailesi: 290
 Kerait kıralları/hükümdarı: 238, 241, 344, 455
 Kerait ordusu: 242
 Kerait sahası: 219
 Kerait sarayı: 238
 Kerait tahtı: 220, 236
 Kerait ülkesi: 233, 235, 238
 Keraitler: 20, 219, 220, 227, 229, 233, 239, 242, 243, 246, 259, 290, 309, 338, 395, 411, 422, 457
 Kerbelâ dağları: 473
 Kerç: 81, 114, 201, 445
 Kersonesos: 114
 Kert hânedânı: 424, 466
 Kert hükümdarları: 390
 Kert kırallığı: 467
 Kertler: 377, 381, 418, 428, 429, 466, 467
 Kerulen bozkırları: 15, 18
 Kerulen kıyısı: 359
 Kerulen nehri: 220, 221, 281, 290
 Kerulen: 49, 138, 242, 290, 309, 310
 Kerya: 344
 Keszthely: 204
 Keş: 383, 449, 450, 451, 452, 453, 454
 Keşmir kıralları: 148
 Keşmir: 78, 79, 100, 101, 148, 486
 Keyhüsrev II: 187, 298, 299
 Keyhüsrev III: 408
 Keykâvus II (Selçuklu Sultanı): 307, 388, 391, 397, 439
 Keykubâd II: 420
 Khailar: 29
 Khalkha-göl: 240
 Khalkha'lar: 95
 Khatun nehri: 45
 Kherson: 103
 Khoço: 154
 Khor-titsa: 279
 Khşevan (Soğdakça kral): 97
 Kıbrıs Kırallığı: 317
 Kıbrıs: 387
 Kılıç Arslan: 184, 188, 305, 307, 388, 391, 397
 kılıç: 40, 51, 66, 116, 121, 244, 256, 275, 297, 457, 472
 Kımık'lar: 177
 Kıpçak göçebeleri: 466
 Kıpçak Hanları: 214, 303, 380, 404, 436, 444, 460
 Kıpçak Hanlığı (Altın Ordu Devleti): 214, 300, 312,

- 352, 407, 427, 436, 437, 440, 441, 446, 447, 448, 460, 476, 481, 482, 483, 484
 Kıpçak ili/ülkesi: 289, 350, 357, 439, 445
 Kıpçak Moğol Hanlığı: 342, 350
 Kıpçak Moğolları: 439, 440
 Kıpçak ordusu/askeri: 221, 404, 446, 480
 Kıpçak Sarayı: 442
 Kıpçak Türkleri: 279, 312, 435, 438
 Kıpçak/lar: 177, 212, 213, 279, 299, 300, 432, 439, 446, 460, 478, 481, 482, 483
 Kırgız bozkır: 13, 18, 178, 183, 185, 191, 269
 Kırgız hâkimiyeti: 225
 Kırgız istilâsı: 225
 Kırgız Kazak ülkesi: 177
 Kırgız Türkleri: 19, 157, 218
 Kırgız ülkesi: 234
 Kırgızlar: 47, 134, 153, 154, 177, 225, 246, 458
 Kırıtuk: 229
 Kırım sarayları: 23
 Kırım: 17, 25, 40, 42, 43, 81, 103, 114, 201, 209, 210, 256, 280, 312, 350, 352, 357, 413, 438, 440, 442, 443, 444, 446, 448, 482, 483
 Kıtay göçebeleri: 193
 Kıtay Hanları: 165
 Kıtay İmparatorluğu: 165, 193
 Kıtay ordusu: 160, 193
 Kıtay ülkesi: 407
 Kıtay/lar: 95, 112, 134, 136, 139, 149, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 175, 176, 192, 193, 218, 221, 224, 252, 260, 263, 265, 284, 286, 344, 347
 Kıtbuca (Hülegü'nün kumandanı): 393, 399, 400, 401, 402, 403
 Kızıl freskleri: 80, 126, 127
 Kızıl mağarası: 79
 Kızıl: 80, 81, 127, 130
 Kızılırmak: 388
 Kızıl-Kum: 17
 Kızıl-su: 70
 Kia Seu-tao (Song nâzırı): 320, 322
 Kiakhta: 52
 Kiaksar (Med önderi): 36
 Kia-ling-kiang nehri: 320
 Kiang-çeu: 166
 Kiang-si: 152, 166, 361
 Kiang-su: 88, 152, 168, 323, 340
 Kidâra: 97
 Kidârit hânedânı: 97
 Kidârit'ler: 98
 Kie-çeu: 162
 Kien (Kuça kıraltı): 72, 73
 Kien kang: 87
 Kien-çeu: 166
 Kien-ku'lar: 67
 K'ien-long: 26
 Kien-ning-fu: 346
 Kien-şe: 59
 K'ieu Çang-çu'en (Taoist din adamı): 277, 282
 Kieu-kiang: 361
 K-iieu-tsieu-kie: 61
 Kiev ordusu: 279
 Kiev prensleri: 279
 Kiev: 13, 19, 29, 32, 42, 103, 201, 210, 211, 214, 256, 300, 305, 306, 435, 436, 476
 Kiği: 501
 Kilikya Ermeni Kırallığı/kralları: 299, 343, 350, 385, 408, 423
 Kilikya: 35, 318, 409
 kilise/ler: 352, 413
 Kilok ırmağı: 222
 Kimek Türkleri: 213
 Kimekler: 177, 213
 Kimmer aristokrasisi: 38
 Kimmer Bosporusu: 68
 Kimmer bronz medeniyeti: 31, 32
 Kimmer kültürü: 32
 Kimmerler: 30, 32, 35, 36, 39
 Kin Devleti: 261
 Kin hânedânı: 262
 Kin İmparatorluğu: 234, 243, 259, 455
 Kin kıraltığı/kıralları: 168, 198, 219, 226, 232, 258, 264, 280, 292, 362
 Kin ordusu: 166
 Kin sarayı: 221
 Kin toprakları: 293
 Kin Tunguz İmparatorluğu: 217
 Kingan ırmağı: 69
 Kingan sıra dağları: 239
 Kingan: 18, 23, 82, 84, 220, 221, 238, 240
 King-çao fu: 345
 King-Çeu: 152
 King-ho: 121
 Kinler: 166, 167, 168, 169, 192, 193, 220, 221, 226, 227, 232, 233, 250, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 292, 293, 294, 318, 319, 339
 Kin-şan adası: 169
 Kin-tsong: 165
 Kirako: 395
 Kirakos (Ermeni tarihçi): 317, 385, 394, 399, 401, 406, 436
 Kirker: 442
 Kirkor: 396
 Kirman Atabekliği/Atabekleri: 295, 305, 391
 Kirman: 180, 182, 296, 343, 421, 429, 471, 472, 499, 501, 502
 Kirmanşâh: 393
 Kiskörös: 204
 Kişmayın: 368
 K'i-tan'lar: 19, 24, 156
 Ki-to-lo: 98
 K'iu Pai-ya (Turfan kıraltı): 120
 Kiü Pai-ya (Turfan kıraltı): 127
 Kiü Wen-tai: 128
 K'iu-çeu: 346
 Kiü-şe kıraltığı: 64, 73
 Kiü-şe: 69, 76, 77
 Kiü-yen: 66
 Kiyat kabilesi: 222, 227, 230
 Kiyatlar: 222
 Kiyü-li: 67

- Kiyün-çeu: 293
 Kiyü-pi-şö: 148
 Kla-ling ırmağı: 293
 Kmer: 326
 Ko Şu-han: 148
 Kobak: 308, 387
 Koban bronzları: 39
 Kobdo ırmağı: 244
 Kobdo: 91, 122, 141, 234, 244
 Koblevo: 32
 Koca Kurd (Çin tarihçisi): 139
 Koçkar: 463
 Koço: 173
 Kokhar'lar: 485
 Kolima: 20
 Ko-lo Kağan: 150
 Kolomna: 300
 Koman Türkçesi: 316
 Koman Türkleri: 436
 Komanlar: 25
 Komnen, Jean: 212
 Kondurçinsk: 480
 Konfüçyus dini: 193, 494
 Konfüçyus kültürü: 336
 Konfüçyus: 93, 292, 336
 Kong-çang vilâyeti: 319
 Kongirat Day-Seçen: 235
 Kongirat: 222, 227
 Kongiratlar: 222, 235, 236, 240
 Kongrat aşireti: 460
 Kong-ti: 322
 konik külâh: 43
 Konstantin Diyojen: 211
 Konstantin Porfirogenet: 206, 210, 211
 Konstantin Teş (Bulgar Çarı): 439
 Konstantin V (Bizans imparatoru): 84, 205, 208
 Konstantin X.: 213
 Konya: 25, 183, 185, 187, 192, 298, 307, 317, 423, 427, 493
 Kopal şehri: 308
 Korçi (Ba'arin şefi): 231
 Kore hânedânı: 325
 Kore sınırı: 91
 Kore: 26, 120, 163, 294, 325
 Koreliler: 163
 Kori-sübeçi: 244
 Korkonak Cubur: 230, 231
 Korkunç İvan: 15
 Korolas: 222
 Korusübeçi: 242, 244
 Koso-göl: 153
 Kosova: 489
 Kostromskaya mezarı: 39
 Kostromskaya sanatı: 40
 Kostromskaya: 42
 Ko-şang: 340
 Koşo Saydam gölü: 140
 Koşo Saydam yazıtları: 116, 132
 Koşo-Saydam: 115, 122, 137, 138, 139, 220
 Ko-tjong (Kore kralı): 294, 325
 Kozlov: 53, 68, 163
 Ködege-aral, Kötüğü-aral: 310
 Kökçü Şaman (Teb-tengri): 248
 Kökçü: 248, 249, 250
 Kökeçin (Prenses): 347
 Kökö Temür: 362, 363
 Kök-segü veya Kökse'ü (Nayman generali): 234
 Köksün Orhon: 140
 Köku-nor gölü: 305
 König, F. W.: 39
 Körgüz (Uygur, Doğu İnan valisi): 304, 339, 344, 352, 374, 388, 389, 390
 Körlaslar: 236
 Köyiten: 236
 Krakov banliyösü: 301
 Krakov: 301, 439
 Krasnoyarsk (Yenisey): 31, 42
 Ksieng-may: 327
 Ktesifon (Medâyin): 97
 Kuang: 361
 Kuang-ping: 362
 Kuang-si: 320, 323
 Kuang-tong, Kanton: 324
 Kuang-tong: 324
 Kuang-tö (Hotan kralı): 72
 Kubâd I (Şâsânî kralı): 97
 Kuban Alanları: 104
 Kuban bozkırı: 210
 Kuban bölgesi: 30
 Kuban nehri: 43
 Kuban saf bronz çağı: 31
 Kuban tümülüsleri: 103
 Kuban: 30, 37, 39, 42, 43, 102, 104, 205, 432, 482
 Kubılay hânedânı: 331, 358, 364, 377
 Kubılay Kağan: 18, 24, 26, 89, 244, 308, 311, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 355, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 371, 374, 375, 401, 406, 410, 412, 415, 428, 437, 441, 458, 494, 496
 Kubılay Şiremön: 310
 Kubluk: 443
 Kubrat Han: 203, 205
 Kucar: 237
 Kuça aristokrasisi: 80
 Kuça bölgesi: 127
 Kuça dili: 69, 78, 125, 126, 129, 153
 Kuça kralı: 78
 Kuça ordusu: 129
 Kuça şövalyeleri: 81, 127
 Kuça tahtı: 130
 Kuça Uygur krallığı: 367
 Kuça: 18, 19, 57, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 89, 92, 112, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 142, 145, 148, 154, 173, 193, 201, 217, 242, 266, 309, 310, 364, 378, 382
 Kuçalılar: 73, 128
 Kuçar: 232, 237, 241
 Ku-çeng Kiü-şe'si: 71

- Ku-çeng: 75, 124, 129, 139, 141, 143
 Kuçu: 294
 Kudatku-Bilik: 176
 Kudüs: 339, 340, 397, 399, 406, 412, 413, 414
 Kuei-çeu kantonu: 135
 Kuei-hua-çeng: 54, 338, 344
 Kuei-lin: 320, 323
 Kuei-tö: 293
 Kujula Kad-fises: 61
 Kuku-khoto: 63, 165
 Kuku-nor: 9, 76, 93, 119, 120, 147
 Kulam (Çin ticaret filosu): 347, 349, 357
 Kulan: 245
 Kulan-başı bozkırı: 277
 Kulca: 357, 463
 Ku-li Pei-lo (Kutluk Bilge): 141
 Kulikova: 446, 447, 448
 Kul-oba: 33, 40, 42
 Kuma: 432
 Kuman Türkleri: 19
 Kuman: 300
 Kumaraciva: 78, 79, 80, 89
 Kumâragupta: 98
 Kumtara budist freskleri: 80, 127
 Kumtara: 81, 126
 Kuncur (Duva'nın oğlu): 376
 Kunduz: 112, 114, 123, 144, 146, 148, 172, 380, 384, 449, 451, 452, 454
 Kunduzca: 480
 Kungkas: 97
 Kunni: 199
 Kuo Hiao-ko (Çin generali): 124, 128, 129
 Ku-pei-k'eu: 159
 Kur nehri: 408
 Kur: 385, 408
 Kura bozkırları: 502
 Kura ırmağı: 296, 439, 470, 477
 Kura: 100, 297, 470
 Kurakişi Şiratori: 51
Kur'an-ı Kerîm: 334, 336, 366, 456, 484
 kurban: 281
 Kurcakuz (Marguz'un oğlu): 220
 Kurdzhips: 43
 Kurikan'lar: 134
 Kurultay: 158, 243, 247, 248, 294, 304, 305, 309, 310, 318, 320, 321
 Kurum (Bulgar Hanı): 205
 Kusala: 359
 Kusemehân muharebesi: 97
 Kustanay: 480
 Kuşan hükümdarları: 79
 Kuşan İmparatorluğu: 61, 78
 Kuşan ordusu: 75
 Kuşan sarayı: 75
 Kuşan/lar: 61, 97, 98
 Kuşan-Sâsânî paraları: 79
 Kutadmış (Kubitay'ın torunu): 339
 Kutais: 298
 Kutan (Kıpçak Hanı): 279, 300
 Kutbeddîn: 391
 Kuteybe İbn Müslim (Horasan valisi): 144, 145
 Kutluk Bilge (Uygur Kağanı): 141
 Kutluk Kağan: 132, 134, 135, 136, 137, 151
 Kutluk Şah hânedânı: 295, 391
 Kutluk Şah: 391, 421
 Kutluk-buka: 447
 Kutluk-hoca (Duva'nın oğlu): 377, 378, 421
 Kutrigur Hunları: 108, 109, 200, 202, 205
 Kutrigurlar: 108
 Ku-tsang: 91
 Kutuka-beki: 243
 Kutula Kağan (Moğol Hanı): 226, 227, 230, 231, 237
 Kutulmuş: 180, 182
 Kutulmuşoğlu Süleyman: 183
 Kutuy-hatun: 410
 Kutuz (Memlûk Sultanı): 402, 403
 Kuyâş: 364
 Kuyıldar-seçen (Mangkud kabilesi beyi): 239
 kuyumculuk: 40, 44
 Kuzey Basamakları: 159
 Kuzey bozkırları: 29
 Kuzey Buz Denizi: 20
 Kuzey Çin: 5, 7, 13, 29, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 112, 161, 166, 175, 192, 198, 226, 258, 259, 265, 280, 282, 292, 318, 344, 347, 362, 407
 Kuzey Hindistan: 61
 Kuzey Hunları: 69, 75, 76, 82, 84
 Kuzey Irak: 407
 Kuzey İranlılar: 33
 Kuzey Jonglar: 48
 Kuzey Kore: 158
 Kuzey Moğolistan: 18
 Kuzey Yunanistan: 213
 Kuzey-batı Hindistan: 78
 Kuzey-doğu Asya: 21
 Kuzey-doğu Mançurya: 158
 Kûzistan: 198
 Küçlûg (Tayang'ın oğlu): 218, 245, 265, 266, 267, 268, 367
 Küçü: 304
 Küçük Ermenistan: 317
 Küçük Hasan (Emîr Çopan'ın torunu): 428
 Küçük Yüe-çi'ler: 57
 Kül-Tegin (Kapağan Kağan'ın yeğeni): 115, 137, 138, 140, 145
 Kül-Tegin yazıtı: 138
 Kün Tengri de Uluğ Bulmuş Küçlûk Bilge Kağan: 151
 Kün-buka: 294, 339, 340
 Kürt kalesi: 473
 Kürtler: 418, 422
 Kütahya: 492, 493
 Kütsi: 126
 Kyozwa (Pagan kralı): 327
 Kyû-şû adası: 325

L

- Labinskaya: 43
 Ladistas (Fransiskan rahibi): 442
 Lahor: 196, 377, 484
 Lajazzo: 317, 343

- lamalar: bk. Tibetli lamalar
 Lan-çeu: 90, 135
 Lang-son: 326
 Lan-k'i: 346
 Lao-şang (Hun Yabgusu): 50, 56, 57
 Lârende: 493
 Lâtin Devletleri: 409
 Lâtin seyyahlar: 351
 Latince: 187
 Laurent d'Ancone: 380
 Layas: 343
 Lâzkiye: 351, 408
Le Conquerant du Monde (Dünya Fâtihi: 1944): 10
 Le Coq: 126
 Leang kırallığı: 89
 Leang Kin (Çin generali): 76
 Leang-çeu: 64, 83, 139
 Leao-ho havzası: 69
 Leao-ho nehri: 83, 91, 192, 329
 Leao-ho: 112, 156, 157, 224, 260, 329
 Leao-si Kitayları: 119
 Leao-si: 83, 88, 136, 139, 262
 Leao-tong: 76, 83, 88, 158, 284
 Leao-yang: 165, 168, 169, 259, 260, 261
 Lebedya: 206, 211
 Leburnion ırmağı: 212
 Lefkoşe: 387
 Lejyon: 15
 Lelvar medeniyeti: 31
 L'Empire des Steppes: 30
 Lena: 20
 Leon III (Ermeni kralı): 409
 Leon VI (Bizans imparatoru): 207, 208, 209
 Leu-lan kırallığı: 70
 Leu-lan: 69, 70, 71, 72
 Lezgiler: 279
 Li Çe-ç'ang (Rahip): 282, 312
 Li Ki-long: 162
 Li Ki-tsien: 162
 Li K'o-yang: 156
 Li kuang-li (Çin generali): 64
 Li Ling: 66
 Li Ngan-ts'yüan: 259
 Li Şe-min: 120
 Li Şe-tsi: 122
 Li tai-po: 131
 Li Tsin-çong Han (Kitayların önderi): 136
 Li Tsing: 122
 Li Ts'un-hiu: 156
 Li Yi (Çin generali): 147
 Liegnitz: 301
 Lieu Çe-yüan: 160
 Lieu Fu-t'ong: 361
 Lieu Tsong hânedânı: 88
 Lieu Tsong: 24, 87, 88
 Lieu Yuan (Te-yuan imparatoru): 86, 87
 Lieu-çong: 76
 Lieyu Wei: 494
 Likaoonia: 185
 Li-Ngan-ts'yüan (Si-Hia kralı): 259
 Ling-çeu: 136, 137, 156, 162, 259, 281
 Ling-kiü: 135, 136
 Ling-wu: 136, 162
 Lin-huang: 165
 Li-po-çuen: 128
 Li-tsong (Song imparatoru): 294
 Li-Ts'un Hiu: 158
 Litvanya seferi: 439
 Litvanyalılar: 448
 Liü Wen-huang: 323
 Lob-nor: 89, 125, 17, 341, 344, 350, 382, 464, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 78, 81, 83, 92
 Loire: 104
 Lombardlar: 90, 201, 202
 Long: 62, 63
 Long-men: 93, 94
 Long-tö kantonu: 281
 Lore: 296
 Loren: 207
 Louis IX (Fransa kralı): 387
 Louis l'Enfant (Karolenj kralı): 207
 Lo'yang: 14
 Lo-yang: 25, 77, 78, 84, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 149, 150, 152, 155, 156
 Luan-ping: 52, 54
 Luc: 341
 Lucalongo, Petrus (İtalyan tacir): 351, 352
 Lukçun: 71, 76
 Luristan bronzları: 39
 Luristan: 39, 198, 470, 472
 Lurlar: 472
 Lü Kuang (Çin generali): 79, 89, 90
 Lüders: 58
 Lüleburgaz: 212
 Lyon Konsili: 409
- M**
- Ma Long (Çin generali): 83
 Macapahit: 327
 Macar akıncıları: 207
 Macar bronzu: 32
 Macar dili: 205
 Macar ovası: 105, 106, 203
 Macaristan: 19, 30, 35, 43, 45, 96, 103, 107, 111, 187, 201, 202, 203, 204, 207, 257, 300, 301, 303, 315, 316, 375, 433, 435, 439
 Macarlar: 6, 14, 25, 202, 205, 206, 207, 210, 211, 213, 258, 299, 302
 Madam Godard: 80
 Madlen: 12
 Madyes (Hükümdar Bartatuva'nın oğlu): 36
 Maes Titianos: 70, 77, 351
 Magadha: 100
 Magdalen çağı: 29
 Mahmûd (Türkistan Hanı Ahmed'in oğlu): 503
 Mahmûd Arslan: 178
 Mahmud Beğ (Türkmen Emîri): 420, 423
 Mahmûd Han (Soyurgatmış oğlu): 456,
 Mahmûd ibn Muhammed: 188
 Mahmûd Şah II (Delhi Sultanı): 485

- Mahmûd Yalavaç: 285, 307, 366
 Mahmudâbâd: 502
 Maitreya: 396
 Makedonya: 15, 490
 Makedonyalılar: 485
 Makika (Nesturî Patriği): 393, 394, 406
 Malabar kıyısı: 353
 Malatya: 487
 Malay-polinezya ırkı: 326
 Malazgird muharebesi: 182, 211
 Malezya pazarı: 349
 Mallû ikbâl: 485
 Malta: 29
 Malva: 61, 98, 100, 175
 Mamay (Altın Ordu'nun hükümdarı): 8, 446, 447, 476
 Manas bölgesi: 462
 Manas ırmağı: 380
 Manas: 129, 382
 Mançular: 14, 95
 Mançuli: 29
 Mançurya: 12, 17, 20, 29, 41, 55, 69, 75, 79, 82, 83, 84, 88, 109, 117, 158, 159, 164, 165, 166, 168, 169, 193, 213, 220, 221, 241, 259, 260, 261, 329, 330
 Mandasor racaları: 100
 Mangala (Kubılay'ın oğlu): 345
 Manghes, Mankas, Monkas: 300
 Mangkud: 222
 Mangu Timur (Hülegü'nün oğlu): 405, 409
 Mangu-Timur (Kıpçak Hanı): 328, 371, 441, 443
 Manî dini, Manihaizm: 151, 152, 154, 357
 Manî ruhban sınıfı: 151
 Manî tapınakları: 152
 Maniah: 113, 212
 Manihaist misyonerler: 150
 Manihaist/ler: 150, 152, 154, 225
 Manî-Nesturî: 286
 Mansur ibn Nüh I (Sâmânî hükümdarı): 172
 Manzi: 347, 349
 Mar Abraham (Kudüs metropoliti): 407
 Mar Denha (Neturî patriği): 405, 406, 407
 Mar Giwargis (Pekin metropoliti): 340
 Mar Jak (Semerkand Metropoliti): 407
 Mar Jesusabran (Tangut Metropoliti): 407
 Mar Koka katedrali: 407
 Mar Sehyon nesturî manastırı: 407
 Mar Sergis: 340
 Mar Şalita kilisesi: 411, 417
 Mar Yahballaha (Nesturî patriği): 338, 339, 340, 406, 407, 410, 411, 415, 417, 418, 421, 422
 Marâğa: 397, 406, 407, 411, 415, 417, 418, 421, 422
 Marakanda: 59
 Marâvsik-ilâ: 364
 Marces-Soffar: 421
 Mardin: 473
 Marguz: 220
 Maria: 423
 Marignolli, Jean (Fransiskan): 357, 380, 445
 Mariupol: 279, 448, 476
 Markus (Nesturî hacısı): 340, 341, 375, 406, 407
 Marquart: 97, 199, 208, 209, 210
 Martonaşa: 37
 Masagetler: 36
 Maspero, H.: 48
 Ma-ta-ku (Kin kiralı): 169, 259
 Matarka: 209
 Mathûra: 61, 175
 Mâveraünnehir: 6, 7, 8, 13, 20, 115, 142, 153, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 189, 194, 197, 198, 200, 217, 257, 265, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 285, 289, 304, 305, 328, 329, 333, 343, 364, 366, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 390, 449, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 478, 479
 Max Loehr: 30
 Maykop emayeli gümüş: 43
 Maykop mezarı: 30
 Mazenderân: 389, 391, 392, 429, 468, 472, 504
 Med ülkesi: 39
 Medler: 33, 36
 Med-Pers inançları: 33
 Medya: 36, 38, 60
 Megücin Se'ültü (Tatar Hanı): 233
 Mehmed II (Karaman beği): 493
 Mekke: 277, 454, 470
 Melanklenler: 38
 Melgunov: 37
 Melik Fahreddîn: 424
 Melik-Şah: 176, 182, 184, 187, 188, 189, 212
 Melitopol: 42
 Melyapur: 352, 353, 357
 Memlûk askerleri/ordusu: 409, 421, 488, 491
 Memlûk askerleri: 488
 Memlûk imparatorluğu: 487, 490
 Memlûk Sultanlığı: 402, 403, 407, 418, 420, 423, 440, 441
 Memlûk Türk-Çerkez milisi: 487
 Memlûklar: 402, 404, 406, 408, 409, 410, 412, 414, 421, 422, 423, 427, 438, 444, 445, 474, 487, 489
 Men Kong (Çin generali): 318
 Menandros (Bizans tarihçisi): 112
 Menbic: 70, 399
 Menteşe: 489, 491
 Merâğa: 278, 297
 Merginânî: 367
 Merhart: 44, 45, 52, 66
 Meriç: 212
 Merkit çeteleri: 229, 246
 Merkit: 223, 243, 303, 308, 359
 Merkitler: 220, 230, 234, 236, 245, 250, 266
 Merovenjler: 90
 Merv: 17, 70, 97, 109, 115, 144, 145, 172, 176, 178, 189, 190, 192, 195, 219, 273, 275, 276, 350, 372, 408
 Meryem Ana heykeli: 316
 Mes'ud (Ahmed'in oğlu): 503
 Mes'ûd (Gazneli Sultan): 178
 Mes'ud II (Selçuklu Sultanı): 420, 427
 Mes'ud Yalavaç (Türkistan valisi): 304, 305, 366, 369, 370, 371, 372, 374, 390

- Mes'udî: 209
 Meşhed: 427, 429
 Meşhedhisâr: 472
 Meşhedli Sultan Ali (İranlı tezhip ustası): 504
 Mete: 55, 56, 57
 Metiers loncası: 348
 Metz şehri: 106
 Meymûnduz: 392
 Meyyafârikîn Emîrliği: 398
 Meyyafârikîn: 399, 398
 Mezopotamya: 39, 297, 318, 323
 Mezya Bulgarları: 205
 Mezya: 108, 202, 205
 Mısır: 183, 217, 278, 387, 391, 393, 397, 400, 402, 403, 406, 408, 436, 458, 474, 475, 487, 488
 Mısır-Suriye vilâyetleri: 487
 mızrak: 30, 31, 42, 47, 116, 256
 Mihaeni: 35
 Mihail Paleologos (Bizans imparatoru): 406, 439, 440
 Mihalkova hazineleri: 32, 35
 Mihirakula: 100, 101, 281
 Milano: 85, 87, 106
 Mindor: 296
 Mindszent buluntusu: 204
 Mingler: 361, 362, 494, 499
 Ming-şa-şan zaferi: 137
 Ming-şa-şan: 137
 Ming-ti (Han imparatoru): 71, 72, 73
 Minorsky: 175, 199, 213
 Mıntıke boğazı: 70
 Minusinsk bölgesi: 246
 Minusinsk kaynakları: 47
 Minusinsk metalürji merkezi: 44
 Minusinsk Müzesi: 95
 Minusinsk sanatı: 52
 Minusinsk: 19, 30, 31, 32, 42, 44, 45, 46, 47, 51, 57, 95, 153, 204
 Minyatürler: 152
 Mîr Bâyezid (Hocent emîri): 450
 Mîr Hüseyin: 449, 451, 452, 453, 454
 Miran: 70, 78
 Mirân-şâh (Timur'un oğlu): 467, 470, 471, 473, 474, 477, 495, 498
 Mirat: 486
 Mirdâsi hânedânı: 182
 Mirhond: 96, 278, 503, 504
 Mirza Abdullah (Kazgan'ın oğlu): 381, 449
 Mirza İskender: 465
 misyonerler: 353
 Mitridat II (Part kralı): 60
 Mitügen (Çağatay'ın oğlu): 366, 370, 372
 Mizuki mevkii: 325
 Moğan bozkırı/ovası: 296, 385
 Moğan: 297, 298, 307, 317, 391, 397, 495
 Moğol akıncıları: 303
 Moğol askerî timartarı: 319
 Moğol aşiretleri: 25, 203, 222, 237, 432
 Moğol av seferleri: 258
 Moğol Avrupası: 432
 Moğol beğleri: 359, 411, 426, 427
 Moğol destanı: 237, 459
 Moğol Duğlat ailesi: 461
 Moğol eyaletleri: 330
 Moğol filosu: 324
 Moğol fütuhâtı: 298, 318, 350, 351, 404, 487, 504
 Moğol generalleri: 261, 321
 Moğol hakimiyeti: 413
 Moğol hânedânı: 233, 331, 336, 339, 344, 350, 357, 358, 448
 Moğol Hanlığı: 300, 368, 381, 449, 476, 499
 Moğol hazinesi: 389, 390
 Moğol İmparatorluğu: 7, 236, 250, 270, 283, 289, 291, 293, 294, 311, 313, 324, 329, 348, 352, 356, 358, 360, 436, 494
 Moğol istilâsı: 169, 207, 214, 262, 270, 296, 318, 326, 327, 453, 484
 Moğol kabileleri: 213
 Moğol Kağanları: 311
 Moğol Kara-Kitay İmparatorluğu: 195
 Moğol kıralları: 455
 Moğol kırallık rejimi: 227
 Moğol nesturiliği: 340
 Moğol ordusu: 243, 244, 255, 278, 290, 293, 294, 295, 297, 298, 301, 307, 317, 320, 325, 326, 327, 363, 385, 392, 393, 400, 403, 409, 412, 413, 424
 Moğol prensleri: 301, 305, 362
 Moğol Rusyası: 447
 Moğol sarayı: 307, 318, 344, 361, 362, 418
 Moğol subayları: 389
 Moğol Şeybanîler: 25
 Moğol tahtı: 368
 Moğol tarihi: 169, 231, 289, 301, 417
 Moğol töresi: 366
 Moğol ülkesi: 241, 253
 Moğol valileri: 423
 Moğolca: 21, 48, 220, 221, 260, 335, 336, 379, 419
 Moğol-İran Devleti: 427
 Moğolistan: Pek çok yerde
 Moğollar: Pek çok yerde
 Moğol-Mançu toprakları: 82
 Moğol-Türk boyları: 187
 Mohi: 302
 Moise (Rahip): 442
 Mojaysk: 448, 476
 Moldavya: 302
 Mologa ırmağı: 300
 Mong T'ien (Başkomutan): 55
 Mongka Kağan: 299, 300, 301, 342, 358, 388, 390, 391, 392, 397, 401, 434, 437
 Mongka Temür: 441
 Mongka: 301, 303, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 325, 328, 332, 334, 337, 367, 368, 387, 388, 391, 395, 428, 434, 435
 Mong-ku: 226
 Mon-kmer ırkı: 326
 Montecorvino (Körgüz'ün oğlu): 352, 353
 Montecorvino, Jean (Fransiskan misyoneri): 339, 351, 352, 355, 357
 Moravya: 301

- Mordov: 38
 Moskof Prensiği: 476, 482
 Moskova prensleri: 445
 Moskova: 300, 448, 476
 Mo-yen-ço: 150
 Mstislav, Galiçli (Rus prensi): 279
 Mu jong'lar: 91
 Mubârizeddîn Muhammed: 429
 Muğan ovası: 278
 Muhammed (Harzem Sultanı): 196, 197, 198, 266, 269, 270, 271, 273, 274, 277, 278, 458
 Muhammed (Hz.): 410
 Muhammed (Melikşah'ın oğlu): 188
 Muhammed Buğra-han: 176
 Muhammed Han: 465
 Muhammed Haydar Duğlat, Mirza: 383, 456, 502
 Muhammed ibn Cihangir: 496
 Muhammed İbni Tuğluk: 379, 484
 Muhammed Sâm (Melik Fahreddîn'in kumandanı): 424
 Muhammed Şeybânî (Moğol Hanı): 503, 505
 Mu-han (Bumun Kağan oğlu): 111
 Muharip Kırallıklar: 48, 52, 54
 Mu'ineddin Süleyman, Pervâne: 408, 409
 Mu-iong: 88
 Muizzeddîn Hüseyin (Gıyaseddin'in oğlu): 428
 Mu'izzeddîn Hüseyin: 466
 Mu-jong ailesi: 89
 Mu-jong Çuei: 89
 Mu-jong hâkimiyeti: 89
 Mu-jong kırallığı: 89
 Mu-jong Tsiyun: 88
 Mu-jong'lar: 88, 89, 90
 Mukali: 235, 264, 280
 Muktapıda: 148
 Mukuli: 264
 Multan: 275, 378, 484, 485
 Muncuk: 105
 Mundiyyuk: 105
 Munkacz: 301
 Munte, Guillaume (İzmir valisi): 492
 Murgâb ırmağı: 378
 Murgâb: 378, 426, 501, 505
 Murtuk: 81, 126, 127
 Murtuk-Bezekli: 152
 Musée Cernuschi: 54
 Musevîlik: 209
 Mustafa Kemal Atatürk: 192
 Musul Atabekleri: 305, 385
 Musul: 188, 386, 393, 404, 429
 Musullu Alâeddin: 323
 Muş bölgesi: 473
 Muş: 429, 471, 499
 Mutahharten (Türkmen Emîri): 470, 490, 491
 Mu'temed (Halife): 170
 Muzafferî hânedânı: 466, 471
 Muzaffer-i Kâşî (İsfahan Muzafferî valisi): 471
 Muzafferî toprakları: 471
 Muzafferîler: 429, 466
 Muzart: 19
 Mübarek Şah: 370, 372
 Münglik: 248, 249
 Müres: 32
 müslüman propagandası: 341
 Müslüman/lar: 354, 368, 380, 395, 411, 416, 422, 493
 Müslüman-Türk dünyası: 169
 Mütügen: 274, 307
- N**
- Nablus: 400
 Nahcevân: 317, 385, 416, 470, 474, 498
 Naisus: 105
 Nakşeb: 379
 Nakş-i Cihan: 465
 Naleşa: 134
 Na-mo: 312, 334
 Nan-çang: 152
 Nan-çao: 319
 Nandor Fettich: 96, 204
 Nangin: 348
 Nan-keu geçidi: 135
 Nankin: 87, 92, 93, 97, 162, 166, 167, 354, 361, 362
 Nan-şan dağları: 57
 Nan-şan: 63
 Napoléon: 15, 256, 455
 Napoli: 357, 412
 Narasimhagupta: 100
 Narin nehri: 463
 Narin vadisi: 463
 Nâsır (Halife): 270
 Nâsır (Memlûk Sultanı): 444
 Nasır Yusuf (Eyyubî): 398, 400, 401
 Nâsr ibn Ahmed: 170, 171
 Nassio, Guillaume: 342
 Nasturî freskleri: 152
 Naya (Moğol subayı): 245
 Nayan: 329, 330, 443
 Nayman halkı: 245
 Nayman kırallığı: 242, 252
 Nayman Noyan: 399
 Nayman şamanları: 236, 238
 Nayman tahtı: 238
 Nayman ülkesi: 242, 243, 290, 305, 315
 Nayman: 243, 304
 Naymanlar: 20, 155, 218, 219, 220, 234, 235, 236, 241, 243, 246, 247, 266, 284, 338
 Nehâvend: 472
 Nemesvolgy: 204
 Neolitik çağ: 29
 Nesâ: 274, 276
 Nesâ'lı Muhammed: 276
 Nesev (Karşı): 379, 496
 Nesturî haçı: 365
 Nesturî katedrali: 418
 Nesturî Kilisesi: 316, 340, 406, 415
 Nesturî Konsili: 407
 Nesturî misyonerleri: 413
 Nesturî Öngüt Türkleri: 259
 Nesturî Patrikliği: 340, 407

Nesturî rahipleri: 252, 315, 407
 Nesturî Türkleri: 356
 Nesturî: 154, 171, 173, 217, 225, 243, 290, 354, 393, 436, 437
 Nesturîler: 218, 298, 340, 356, 395, 406, 418, 422
 Nesturîlik: 177, 218, 225, 306, 312, 337, 338, 339, 437
 Neustadt: 303
 Ngai-sie, İsa (Güyük Kağan'ın antronomu): 341
 Ngan Lu-şan: 149, 157
 Ngan Şe-kao (misyoner): 78
 Ngan-huei: 168, 323, 361
 Ngan-si: 76, 128
 Ngan-tö (Çin'e tabi kral): 71, 73
 Ngan-yang baltaları: 31
 Ngan-yang mezarları: 35
 Nghe-an: 326
 Nicolo di Pagana (Ceneviz elçisi): 445
 Nien-mo-ho (Kin generali): 165, 166
 Niğbolu zaferi: 493
 Niğbolu: 489
 Nihâvend muharebesi: 144
 Nijni Novgorod: 31
 Nikefor I: 205
 Nikolas IV (Papa): 352, 357, 375, 411, 413, 414, 421
 Nikolayev bronz dökümhanesi: 30, 31
 Nikolayevka: 103
 Nikov, M. P.: 442
 Nikpay Oğul: 372
 Ning-hia: 136, 137, 156, 162, 259, 281, 339, 344
 Ning-kiang: 165, 166
 Ning-po: 166
 Ning-wu: 162
 Nin-kia-su (Kin kiralı): 292, 293
 Nirun Moğollar: 221
 Nirun'lar: 222
 Nisibîn: 297
 Niş: 106
 Nişâpûr: 174, 178, 180, 189, 190, 273, 274, 343, 405, 408, 418, 429, 467
 Niya (Ni-yang): 70, 78
 Nizâm ül-Mülk: 182, 184
 Nizip manastırı: 407
 Nizip: 407
 Noel: 317
 Noeldeke: 96
 Nogay (Berke Han'ın yeğeni): 404, 408
 Nogay: 438, 439, 440, 442, 443, 446
 Nomokan (Kubılay): 328, 329
 Nonni ırmağı: 69, 237
 Novgorod: 300
 Novoçerkask: 43
 Novogrigorievsk hazinesi: 31
 Noyan Baycu: 420
 Noyan Cebe: 260, 268
 Noyan Celayir Bala: 275
 Noyan'lar: 281
 Noyin Ula mezarı: 54
 Noyin-Ula: 40, 46, 54, 68
 Nûh ibn Mansur II (Sâmânî hükümdarı): 172

Nûh ibn Nâsr I (Sâmânî kiralı): 171
 Nusaybin: 399
 Nuşepi aşiretleri: 124, 131, 132
 Nuveyrî: 423, 441, 443

O

Ob nehri: 45
 Obi: 177, 213
 Oder nehri: 301
 Odessa: 32, 41
 Odoric de Pordenone (Fransisken): 247, 344, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 356, 358
 Oglakti köyü (Minusinsk): 47
 Oglakti: 44
 Oğul Kaymış (Güyük'ün karısı): 308, 309, 310, 387
 Oğuz aşiretleri: 177, 182, 183, 187, 190, 192, 213, 273
 Oğuz ayaklanması: 190
 Oğuz beğleri: 195
 Oğuz boyu: 25, 180, 181
 Oğuz töresi: 182
 Oğuz Türkleri: 177, 210
 Oğuz ve Kanklı boyları: 269
 Oğuzlar: 141, 177, 183, 185, 190, 192, 211, 212, 213, 214, 432
 ok: 14, 15, 23, 51, 66, 116, 121, 226, 237, 257, 258, 275, 356
 Oka: 38
 Okin-barkak (Çengiz Han'ın amcası): 227, 260
 Oktar: 105
 Olbia: 103
 Olcaytu Han: 8, 335, 353, 365, 378, 406, 411, 421, 422, 423, 424, 426, 436
 Olmütz şehri: 301
 Omurtag Han: 205
 Oneges: 107
 Ongirat: 222
 Ongkin nehri: 63, 322
 Ongkin: 62, 63, 66, 219
 Ongut'lar: 20
 Onogur Türkleri: 206
 Onon ırmağı: 221, 228, 247, 250, 281
 Onon: 221, 222, 230, 242, 290, 309, 318
 Onugur Bulgar aşireti: 204, 205
 Onugur'lar: 206
 Oppeln eyaleti: 439
 Orda (Batu'nun kardeşi): 299, 433, 443
 Ordos bozkırı: 84
 Ordos bölgesi: 123
 Ordos bronzları: 51, 52, 54
 Ordos federe Hunlar: 84
 Ordos Hun kavimleri: 41, 47
 Ordos sanatı: 45, 51, 52, 54
 Ordos ülkesi: 55
 Ordos: 18, 45, 48, 51, 54, 63, 79, 119, 156, 162, 163, 204, 217, 258, 280
 Ordu-balığı: 141, 291
 Orenburg: 42, 433, 480
 Oreste: 107
 Organa: 311, 322, 367, 369, 370

Orhan Gazi: 424
 Orhon bozkırları: 18
 Orhon hânedânı: 138
 Orhon kaynakları: 134
 Orhon kıyıları: 18
 Orhon kitâbeleri: 140
 Orhon nehri: 19, 62, 69, 151, 225, 305
 Orhon Türk Kağanlığı: 132
 Orhon ülkesi: 158
 Orhon Yazıtları: 136
 Orhon: 49, 54, 63, 67, 75, 82, 84, 109, 111, 112, 117, 138, 154, 157, 219, 225, 280, 286, 329, 331, 350, 457, 458
 Orleans: 106
 Ormuz: 343, 347, 351, 353
 Orta Anadolu: 409
 Orta Asya: 61, 75, 196, 341, 348, 357, 405, 441, 449, 469, 482, 483, 494
 Orta Doğu İmparatorluğu: 188
 Orta İrtiş: 213
 Orta Minoen: 30
 Orta Rusya: 17
 Orta Sibirya: 30
 Orta-Çeu: 52
 ortodoks: 279, 323, 342
 Osetler: 104, 482
 Osman (Karahanlı): 196, 269
 Osman (Teke emiri): 393
 Osman Gazi: 423, 424
 Osmanlı beğliği: 424
 Osmanlı hânedânı: 490
 Osmanlı imparatorluğu: 273, 423, 427, 487, 491, 492, 493
 Osmanlı ordusu: 492
 Osmanlı Pâdişâhı: 26
 Osmanlı toprakları: 491
 Osmanlı Türkleri: 25, 430
 Osmanlı: 190, 207
 Osmanlılar: 185, 192, 423, 436, 493
 Ostrogot/lar: 103, 104, 105, 107
 Otar: 463
 Otman ibn İbrahim (Karahanlı hükümdarı): 197
 Otrâr: 270, 271, 272, 305, 350, 370, 433, 440, 447, 475, 476, 483, 494
 Otton I (Germanya kralı): 207
 Otuz Tatar/lar: 134, 138, 220
 Oyrat beği Kutuka-beki: 243, 245
 Oyrat şamanları: 236
 Oyrat/lar: 220, 223, 236, 243, 308
 Oyrotin kurganı: 46
 Ozmış Kağan: 140

Ö

Ögedey hânedânı: 310, 322, 328, 362, 376, 415, 434
 Ögedey Kağan: 296, 297, 299, 303, 368, 385, 389, 391
 Ögedey ulusu: 331
 Ögedey: 240, 261, 264, 271, 272, 274, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 301, 303,

304, 305, 307, 309, 310, 318, 328, 330, 331, 332, 337, 366, 367, 385, 390, 391, 434
 Ögedeyli/ler: 315, 368, 375, 387
 Ölün-eke (Çengiz Han'ın annesi): 248, 249, 290
 Ömer Hayyam: 190
 Ömer Mirza: 495, 498
 Ömer Şeyh (Timur'un oğlu): 464, 495, 473, 478, 495, 503
 Ön Asya: 176, 493
 Ön Ts'in hânedânı: 89
 Ön Yen'ler: 88
 Öngüt başbuğu Alakaş-tegin: 259
 Öngüt hânedânı: 338
 Öngüt Körgüz: 330
 Öngüt prensleri: 344, 356
 Öngüt Türkleri: 243, 338
 Öngüt ülkesi: 339, 344, 356, 407, 440
 Öngütler: 252, 260, 284, 338, 344, 352, 356
 Öngüt-Türk halkı: 407
 Ön-Kiü-şe: 71
 Ötüken ormanları: 139
 Ötüken: 10, 115, 134, 141, 453
 Özbek (Azerbaycan Atabeki): 278, 295, 357
 Özbek Han (Toktay'ın yeğeni): 444, 445
 Özbek Hanları: 505
 Özbekler: 189, 500
 Özkent: 266, 463

P

Pa-çeu: 162, 262
 Padova: 357
 Pâdişâ-hatun (Kırman Kutluk-şah'lar vârisi): 405
 Pagan (Birman başkenti): 327
 Pagan kıralları: 327
 Pagan: 346
 Pahişuzta: 204
 Pai-teng yaylası: 55
 Pakimeres: 442
 paleolitik çağ: 29
 Pamir dağları: 198
 Pamir vadisi: 70
 Pamir: 6, 18, 70, 75, 94, 125, 130, 144, 146, 148, 268, 344, 462
 Pan Çao: 60, 71, 72, 73, 74, 75, 76
 P'an Mei: 161
 Panipat: 485
 Panonya: 103, 106, 107, 201, 202, 204
 Pan-şan: 30
 Pao-çeu: 162
 Pao-ngan: 91, 265
 Pao-ning: 293, 320
 Pao-ting: 89, 137, 158, 161, 162
 Pao-ting-fu: 161
 Papa: 306, 343, 347, 352, 357, 386, 409, 413, 414
 Papalık: 409
 papaz: 337
 Pâquette, (Lorenli kadın): 315
 para basımı: 333
 Parak suyu: 503
 paralı askerler: 402

- Paris: 10, 80, 81, 107, 157, 163, 413
Part İmparatorluğu: 60, 71
Partlar: 14, 23, 76, 78
Pascal l'Espagnol: 380
Pasır: 45
Pasırık: 19, 45, 46, 47
Pasiano: 59
Paskalya yortusu: 316, 414
Patrik: 413
Patrikhane: 418
Patris Bonus: 202
Patzanakitai: 210
Pavlov, Kilikyalı: 113
Pavya: 106, 207
Peçenek hâkimiyeti: 212
Peçenek ordusu: 212
Peçenek Türkleri: 19, 206, 210
Peçenek/ler: 25, 207, 210, 211, 212
Peçili körfezi: 42, 262
Peçili: 13
Pegu: 326
Pehlevî lehçesi: 151
Pehlivan (İldegiz'in oğlu): 188
Pei Çeu hânedânı: 95
Pei Çeu kıraltı: 112
Pei Han (Kuzey hanı): 86, 160
Pei Han hânedânı: 88
Pei Han kırallığı/kıralları: 160
Pei hânedânı: 143
Pei Hanları: 160
Pei Jonglar: 48
Pei Leang Devleti: 91
Pei Leang hânedânı: 91
Pei Leang: 92
Pei Tsi hânedânı: 95
Pei Yen kırallığı: 91
Pei-şe: 99
Pei-ting: 143
Pei-Ts'i hânedânı: 110
Pekin Kıtayları: 175
Pekin sarayı: 220, 226, 233, 331
Pekin: 13, 14, 19, 23, 24, 25, 29, 48, 54, 63, 88, 135, 136, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 175, 176, 192, 193, 195, 217, 219, 220, 221, 224, 227, 232, 237, 250, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 280, 286, 288, 292, 324, 325, 326, 331, 332, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 350, 351, 352, 355, 356, 357, 359, 362, 365, 371, 375, 376, 378, 380, 406, 407, 410, 412, 413, 419, 440, 445, 499
Pelliot: 20, 51, 82, 109, 110, 125, 126, 201, 220, 281, 292, 306, 308, 335, 338, 340, 341, 342, 343, 345, 385, 386
Pencâb kavimleri: 101
Pencâb: 61, 78, 98, 100, 101, 109, 174, 196, 353, 377, 379, 484, 485
Peng-çeng: 93
Pen-kiao köprüsü: 121
Pépin: 203
Peregrino (Zayton metropolidi): 352, 353
Pérouse: 353
Perovsk: 177
Pers dini: 150
Pers İmparatorluğu: 79
Pers minyatürü: 127
Pers Sâsânî İmparatorluğu: 144
Pers: 113, 114, 115, 119, 208
Persepolis: 33
Persler: 33, 36, 58, 202
Persleştirme: 36
Pervân muharebesi: 275
Pervân: 274, 275
Peşte: 302
Pétis de la Croix: 479
Petreni: 30
Petro (Crempalı, kumandan): 439
Petronas: 209
Philippe II: 455
Philippe le Bel (Fransa kralı): 335, 413, 414, 423
Pi (Sekiz Hun boyu önderi): 68
Piatigorsk kurganları: 31
Pin-çeu: 121
Ping-çeng: 55, 90, 92, 94
P'ing-leang: 281, 293
Ping-lu: 157
Ping-ting-hiyang: 319
P'ing-yang fu: 345
P'ing-yang: 261, 265
Ping-yang: 86, 87
Pir Budak (Ebu-Said oğlu): 501
Pir Muhammed (Cihangir'in oğlu): 495
Pir Muhammed ibn Ömer Şeyh: 495, 496
Pir Muhammed: 485
piriç pazarı: 348
piskoposlar: 337
Pişpeg: 379
Piyanobor kültürü: 103
Plan Carpin, Jean (Fransiskan rahibi): 15, 247, 253, 257, 292, 305, 306, 307, 308, 386, 435, 436
Po Şuen (Kuça kralı): 79, 89
Podgortsa hazinesi: 32
Po-hai Tunguz-Kore Kırallığı: 158
Pokrovsk mezarı: 31
Polo, Maffeo (Venedikli tacir): 342
Polo, Marco: 7, 163, 247, 286, 291, 314, 323, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 337, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 354, 356, 358, 410, 442, 483
Polo, Nicolo (Venedikli tacir): 342
Polo'lar: 343, 344, 345, 347, 351
Polomen (Batı Apar Kağanı): 110
Polonya ordusu: 301
Polonya: 301, 305, 375, 435
Polonyalı tarihçiler: 301
Polonyalı/lar: 14, 301
Poloveç Türkleri: 436
Poloveçler: 213
Polovetsi: 300
Poltava: 448, 476
Polybe: 43

Po-ngan: 261
 posta servisi: 356
 Po-yang gölü: 361
 Po-yang: 166
 Po-yao-ho (Alakuş'un oğlu): 260
 Po-yao-ho (Çengiz Han'ın oğlu): 339
 Prato, Guillaume (Prof.): 357
 Prebhâkaramitra (Hintli misyoner): 123
 Prens Ananda: 337
 Priskus (Bizans generali): 106, 202
 Prokhorovka: 42
 Provence: 207
 Prut nehri: 432
 Pseudavar: 199
 Ptolémée: 70, 344
 Ptolemeus: 56
 Pu Hong: 89
 P'u-çeu: 265
 Pulaçı (Duğlat emîri): 382, 461
 Pu-nu (Hun yabgusu): 68
 Puragupta: 100
 Puszta: 303
 Pusztatoti buluntusu: 204

Q

Quilon (Çin ticaret filosu): 347, 349, 351
 Quinsai: 349

R

Rabban Sauma (Nesturî hacısı): 8, 338, 339, 340, 341, 352, 371, 375, 406, 407, 410, 412, 413, 414, 415
 Raca'lar: 486
 Racput aşireti: 101
 Racyavardhana: 101
 Raden Vicaya: 327
 Râdkân: 429
 Rahiba kalesi: 423
 rahipler: 337, 413, 417
 rasathane: 422
 Ratibor: 301
 Rawak: 77
 Ray Dul Çand (Racput reisi): 485
 Reims bölgesi: 207
 Reims: 93
 Ren: 106, 107
 René Grousset: 10
 Reşideddîn (İranlı tarihçi, Hemedânî Fadlallah Reşideddîn Tabîb): 420
 Reşideddîn: 221, 222, 227, 231, 234, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 250, 264, 268, 270, 272, 274, 278, 281, 284, 290, 291, 293, 300, 302, 307, 310, 311, 329, 330, 331, 334, 336, 366, 368, 371, 372, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 402, 403, 404, 405, 408, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 426, 427, 432, 433, 437, 438, 443, 444
 Rey: 14, 70, 171, 180, 181, 184, 196, 273, 278, 296, 350, 494, 496, 501, 502
 Riazan: 300
 Richard de Bourgogne (Başpiskopos): 380

Rinçenpal (Kusala'nın oğlu): 359
 Risâle: 209
 Rodos şövalyeleri: 492
 Roksolan'lar: 102
 Roma çağı: 56
 Roma heykeltraşçılığı: 93
 Roma imparatorluğu: 76, 103, 104
 Roma paraları: 77
 Roma: 11, 15, 18, 25, 43, 45, 47, 68, 70, 71, 84, 87, 88, 90, 101, 104, 106, 187, 343, 357, 412, 413, 414
 Romalılar: 12, 35, 48, 61, 87, 185
 Romanya: 30, 32, 43, 435
 Romen Diogenes (Bizans imparatoru): 182, 211
 Romen Lekapen (Bizans imparatoru): 209
 Rostovtzeff: 42, 44
 Rubrouck, Guillaume: 7, 15, 124, 224, 225, 247, 248, 258, 279, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 353, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 440
 Rubruquis: 217
 Rugas: 105
 Rugila: 105
 Rum İmparatorluğu: 490
 Rum kırallığı: 350
 Rus bozgunu: 280
 Rus bozkırı: 18, 24, 30, 32, 33, 42, 102, 109, 207, 210, 211, 212, 213, 312
 Rus eyaleti: 164
 Rus kaynakları: 299, 484
 Rus Moğolbilimcileri: 223
 Rus ordusu: 210, 279
 Rus prensleri: 435, 447, 448
 Rus prenslikleri: 432
 Rus tarihçiler: 177, 213
 Rus tarihleri: 212
 Rus toprakları: 228
 Rus Türkistanı: 67, 109
 Ruslar: 213, 214, 279, 289, 300
 Rusudan (Kraliçe): 295, 298, 388
 Rusya hıristiyanlığı: 448
 Rusya: 7, 9, 19, 23, 26, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 47, 58, 103, 107, 142, 177, 199, 204, 212, 214, 250, 277, 293, 299, 304, 305, 311, 332, 351, 404, 428, 435, 447, 448, 459, 460, 475, 481, 482, 489
 Ruvas: 105
 Rükneddîn (Herat Meliki): 408, 418
 Rükneddîn Hoca: 391
 Rükneddîn Kurşah (İsmailî önderi): 392
 Rükneddîn Mahmûd: 189, 194
 Rüstem: 495, 496, 497
 Ryazan: 435

S

Sa'ad ibn-Zengî (Salgurî hânedânından): 295
 Sabaria: 203
 Sabir: 200
 Sabrak: 234
 Sabrân: 447, 475, 478, 479
 Sadî: 190

- Sadr-cihân Ahmed el-Hâlidî (Gaykatu'nun veziri): 415
- Sa'dü'd-devle (Argun'un Maliye nazırı): 411, 415
- Safevî'ler: 502
- Saffarî Amr ibn el-Leys (Horasan beyi): 171
- Saint Leon le Grand (Papa): 106
- Saint Louis: 314, 316
- Saint-Denis: 413
- Sainte-Chapelle: 413
- Saint-Jean d'Acre (Akka): 343
- Saint-Louis: 308, 309, 312
- Saint-Michel de Tareb manastırı: 407
- Saint-Pierre Kilisesi: 413
- Saka dili: 58
- Saka satrapları: 61
- Saka/lar: 19, 33, 35, 44, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 130
- Sakala: 100
- Sakaraulai: 59
- Sakız adası: 493
- Sakmara ırmağı: 480
- Sakson ve Norman Germentliği: 35
- Salandı: 368
- Salcıgut: 222
- Salci'ut/lar: 222, 235, 236, 238, 243
- Salgurî Ebu Bekir (Fars Atabeki): 391
- Salgurî hânedânı: 295
- Salt Range: 100
- Sâmân: 170
- Sâmânî Devleti: 171
- Sâmânî emîrleri: 174
- Sâmânî hânedânı: 170, 171, 178
- Sâmânîler: 170, 171, 174, 178
- Samarya: 400
- Samuka Bağatur: 264
- Samur: 482
- San Thome: 353
- Sanang Seçen (Moğol tarihçisi): 334
- Sanatroikes: 61
- Sançar (Selçuklu Sultanı): 6, 25, 188, 189, 192, 194, 195, 270, 273, 274
- Sandık (Uturgur kıraltı): 108
- Sandomierz: 301, 439
- Sanga (Kubılay'ın nazırı): 333, 334
- Sanskritçe: 78, 89, 100, 101, 125, 126, 128, 129, 130, 148, 153, 379
- Saratov bölgesi: 38
- Saray (Kıpçak Moğol Hanlığı başkenti): 73, 291, 315, 316, 317, 342, 350, 355, 433, 438, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 448, 452, 459, 476, 477, 482, 483
- Sarban (Çağatay'ın oğlu): 328, 329
- Sarı Nehir: 12, 19, 41, 51, 55, 63, 84, 90, 91, 159, 162, 165, 168, 204, 264, 265, 292, 293, 319
- Sarı Su bozkır/havzası: 178, 433, 446, 475, 479
- Sarı Su: 177, 443, 479
- Sarığşar, Saksın, Sarığşin: 208
- Sarık-göl: 268
- Sarı-Uygur: 154
- Sâri: 470, 472
- Sarkel: 209, 210
- Sarkis: 396
- Sarmat çağı: 40
- Sarmat halkı: 58
- Sarmat kabileleri: 102
- Sarmat plâkaları: 43
- Sarmat sanatı: 43, 103
- Sarmat: 46, 58, 103, 107
- Sarmat-Altay: 53, 54
- Sarmatlar: 33, 42, 43, 44, 47, 102, 103, 199, 279
- Sarosios: 200
- Sartak (Batu Han oğlu): 314, 436, 437
- Saruhan: 489, 491
- Sâsânî eyaleti: 208
- Sâsânî hânedânı: 97, 111
- Sâsânî hükümdarları: 192
- Sâsânî imparatorluğu: 97, 112
- Sâsânî Pers: 79
- Sâsânî şövalyeleri: 81
- Sâsânî zerdüştlüğü: 130
- Sâsânî/ler: 26, 80, 97, 111, 112, 113
- Sâsânî-Buda medeniyeti: 79
- Sa-skya Manastırı: 335
- satenler: 348, 349
- Satılmış beğ (Mes'ud Yalvaç'ın oğlu): 374
- Satuk Buğra Han: 174
- Sava nehri: 202, 203
- Savromat: 38
- Sayan dağları: 45
- Sayansk (Minusinsk) dağları: 20
- Sayda: 402
- Sayda'lı Kont Julien: 402
- Sayın Noyan: 136, 219
- Sayo ırmağı: 302
- Sayo muharebesi: 258
- Sayrâm: 267, 369, 462, 500, 503
- Sayton kumaşı: 348
- Schefold: 40
- Sebük Tegin: 172
- Sebzevâr kalesi: 429
- Sebzevâr: 381, 450, 466, 467, 468
- Seçe-beki (Jurkin kabilesinin şefi): 230, 231, 232, 233
- Seistan: 60, 61, 451, 455, 468, 469
- Selâhaddin Eyyubi: 398, 400
- Selçuk kırallıkları: 184
- Selçuk Oğuzları: 177
- Selçuk Rûm Sultanlığı: 183
- Selçuk Sarayı: 187, 188
- Selçuklu Devleti: 183, 190, 397, 415
- Selçuklu donanması: 212
- Selçuklu hânedânı: 178, 187, 423
- Selçuklu ordusu: 212
- Selçuklu Sultanları/beğleri: 178, 181, 188, 217, 392, 420
- Selçuklu Sultanlığı: 184, 185, 194, 298, 317, 409, 412, 423, 427, 429
- Selçuklu Türk İmparatorluğu: 176
- Selçuklu Türkleri: 176, 178, 409
- Selçuklular: 25, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 187, 188, 190, 192, 194, 212, 269, 270, 273, 388, 392, 423

- Selçuk-Şah (Fars Atabeki): 405
 Selenga ırmağı: 220, 222, 330
 Selenga: 141, 218, 219, 221, 230, 234
 Selevkos/lar: 185, 395, 407
 Selitrennoye: 440
 Semerkand: 20, 25, 59, 96, 125, 144, 145, 146, 149, 170, 175, 176, 182, 183, 189, 194, 196, 197, 198, 266, 269, 272, 276, 277, 288, 289, 350, 364, 365, 366, 369, 370, 371, 374, 376, 379, 381, 382, 383, 384, 391, 434, 447, 449, 451, 452, 453, 456, 461, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 472, 473, 475, 480, 486, 489, 494, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505
 Semerkandlılar: 144
 Semipalatinsk: 289, 432
 Semireçye: 109, 135, 142, 308
 Semnân: 273, 468, 501
 Sempad: 305, 306
 Sengim: 126, 127
 Sengün (Wang-han'ın oğlu): 235, 238, 239, 240, 241, 242
 Sens bölgesi: 207
 Sera metropolis: 70
 Serahs Kalesi: 467
 Serahs: 195
 Serbedarî/ler: 429, 466, 467, 468
 Sereth: 206
 Seu-ç'uan: 293, 294, 318, 319, 320, 321, 345
 Seul: 294, 325
 Seyfeddin (Mongkann temsilcisi): 368
 Seyid Ali (Duglat ailesinden): 501
 Seyid Ecel (Kubilay'ın Maliye Nazırı): 333
 Seylân racası: 334
 Seylân: 346, 349, 354
 Seyma: 31
 Seyyid Hızır-han (Delhi Sultanı): 486
 Siğnak: 271, 433, 446, 447, 475, 476, 478, 500
 Sıra-Ordo: 306
 Sırbistan: 490
 sırmalı kumaşlar: 348
 Sırp Morava: 105
 Sırp ordusu: 489
 Sırp lar: 491
 Si Wan-pei: 130
 Siang-kuo: 88
 Siang-yang: 168, 294, 318, 323, 345, 361
 Siao-şe: 161
 Siara-oso-göl (Şen-si'nin kuzeyinde): 29
 Sibir-Sarmat bozkırları: 68
 Sibirya iklimli: 17
 Sibirya ormanları: 42
 Sibirya taygası: 23
 Sibirya yolu: 29
 Sibirya: 5, 9, 12, 17, 20, 21, 29, 31, 32, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 52, 54, 57, 66, 81, 95, 140, 154, 204, 213, 217, 222, 241, 245, 433, 458, 480, 482, 484, 500
 Sidoine Apollinaire: 105
 Sieg: 69
 Siegling: 69
 Sien-pi'ler: 19, 69
 Sie-po Ançena: 128
 Sigebert (Clovis'in torunu): 201
 Sigismund (Macar kralı): 489
 Si-Hia kırallığı: 162, 242, 258
 Si-Hia seferi: 259
 Si-Hia Tangut kırallığı: 217, 280
 Si-Hia toprakları: 258
 Si-Hia yazısı: 163
 Si-Hia'lar: 162, 258, 367
 Sikkeler: 419
 Silezya: 301
 Silistre: 19
 Simeon (Bulgar Çarı): 207
 Simeon (Rabban-ata, Süryanî): 298, 306, 385, 386
 Simeon: 385
 Simocatta büyücülere: 200
 Simocatta: 111, 199, 200
 Sincâr: 429
 Sincibu: 112
 Sindifu: 348
 Si-ngan fu: 70, 345
 Singidum (Belgrad): 202
 Si-ning: 147, 339
 Sînkâlân (Kanton): 354
 Sir Aurel Stein: 81, 344
 Sir Denison Ross: 462
 Sir Tarduş/ları: 122, 123
 Sir-Deryâ: 25, 58, 59, 96, 171, 177, 198, 210, 267, 270, 271, 277, 280, 342, 350, 433, 446, 447, 448, 460, 461, 475, 476, 478, 479, 500, 503
 Sirmium (Mitrovitsa): 202
 Sirsuti: 485
 Sita: 300
 Siti: 300
 Siuan-hua: 52, 54, 63, 136
 Siü Şeu-huei: 361
 Siü Ta: 362, 363
 Sivas kalesi: 491
 Sivas ovası: 491
 Sivas: 298, 343, 429, 489, 491
 Siverskaya: 43
 Siwalik dağları: 486
 Si-Wei hânedânı: 110
 Siyen-pi aşireti: 93
 Siyen-pi birlikleri: 76
 Siyen-pi hâkimiyeti: 82
 Siyen-pi kabileleri: 82
 Siyen-pi soyu: 88
 Siyen-pi/ler: 24, 75, 82, 83, 84, 87, 91, 120, 221, 318
 Siyistan (Sîstan) dağları: 198
 Siyüan-hua: 261
 Siyüan-ti (Han imparatoru): 67
 Siyün-ki dağı: 66
 Skandagupta (Hint imparatoru): 98, 100
 Slav dünyası: 12
 Slav İmparatorluğu: 204
 Slâv-Bizans medeniyeti: 436
 Slavca: 69

- Slavlar: 203
 Slovenler: 200
 Smolensk prensleri: 279
 So-çeu: 135
 Soğdak kıraltı: 60
 Soğdak kolonileri: 125
 Soğdak sakinleri: 67
 Soğdak ülkesi: 59, 62, 63, 144, 145, 146
 Soğdak: 96, 149, 150
 Soğdakça: 97, 125, 140, 151
 Soğdaktılar: 74, 145, 146
 Soğdıyan: 109, 112
 Soğuklar: 502
 Sokotay: 327
 Solang'lar: 220
 Soldaia: 312
 Soldaja (Sudak): 446
 Solhat, Solgat kilisesi: 442
 Solokha: 38, 42
 Solontar: 220, 237
 Somnât: 175
 Son Çao: 88
 Son Han çağı: 77
 Son Han'lar Hânedânı Dönemi: 68
 Son Kiü-şe: 71
 Son Le-ang'lar: 90
 Son Yen'ler: 89
 Song birlikleri: 166
 Song hânedânı: 164, 166
 Song hükümdarları: 318
 Song İmparatorluğu: 294, 318, 319, 320, 322, 347, 361
 Song sarayı: 323
 Song toprakları: 293
 Song Yun (Çin hacısı): 94, 96, 99, 100
 Song'lar: 160, 162, 163, 166, 168, 169, 294, 304, 320, 323, 324, 332, 333, 342, 343, 361
 Son-Kiü-şe: 71
 Sonkor: 399
 Sorbonne: 413
 Sorğaktani (Hülegü'nün annesi): 242, 308, 309, 312, 315, 396
 Sorkan-şıra (Sündüs şefi): 229
 Sosnovaya Maza bronz dökümhaneleri: 32
 Sovyet araştırmacıları: 44
 Soyurgaktani (Tuluy'un eşi): 309, 290
 Soyurgatmış: 456
 Sö-çuan: 149
 Sögetü (Çince So-tu): 48, 324, 326
 Sögetü Tonkin: 326
 Sö-ma Ts'in (Çinli tarihçi): 48
 Spalato: 303
 Ssö-çu'an: 162
 Ssö-ma Tsien (Çin tarihçisi): 59, 66
 Staromişastovskaya: 31
 Stavropol: 43
 Stefan (Macar kıraltı Vayık): 207
 Stefan (Sırp kıraltı): 491
 Stein: 126
 Strabon: 35, 56, 59, 185
 Su çeu: 350
 Su Ting-fang: 132
 Su-çeu: 64, 163, 339, 344, 346
 Sudak: 280, 438
 Suddhipâla (Buyantu'nun oğlu): 359
 Suei-yüan: 54, 338, 340, 356
 Su-fa Pu-şe: 129
 Su-fa Ti: 129
 Sugiu: 348
 Suguncak: 393, 399
 Suknak-tegin: 268, 271
 Sultan Şah (Harzem Şahı Arslan'ın oğlu): 195
 Sultaniye: 343, 406, 422, 426, 490, 498
 Sulu Kağan (Türgeş Kağanı): 142, 143, 146
 Sumatra kıyısı: 347
 Suncak Dicle: 393
 Sungari: 165
 Suriye: 8, 36, 60, 70, 94, 184, 185, 217, 318, 341, 350, 391, 393, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 414, 420, 421, 438, 487, 489, 491
 Suriyeliler: 396
 Suruc: 399
 Su-tsong: 150
 Suvarna Deva: 129
 Suyeı hânedânı: 95, 119, 120
 Suyeı/ler: 115, 117, 120
 Suyunuç (Mes'ud Yalvaç'ın oğlu): 374
 Suzdal: 300
 Suzdalya: 300, 435, 448
 Sübötey (Moğol generali): 7, 15, 237, 244, 246, 258, 273, 277, 278, 279, 280, 289, 293, 295, 299, 301, 302, 435, 447
 Sübötey ordusu: 302
 Süevler: 104
 Süeyi-yüan eyaleti: 243
 Süldüs: 222
 Süryani etimolojisi: 337
 Süryani hıristiyanlar: 284
 Süryani Kilisesi: 406
 Süryani: 286, 385
 Sütlec ırmağı: 485
 Svêtoslav (Terterii'nin oğlu): 442
 Sviatopolk (Avusturya kıraltı): 204, 207
 Sviatoslav (Rus prensi): 210
 Swarna (Altın Aile): 129
 Swarnatep: 129
 Szakald tepeleri: 302
 Szentes: 204
 Szilagy: 35
 Szilogyi-Somlio: 204
- Ş
- Şa-ban: 347
 Şa-ça Çong-yi (Çinli general): 137
 Şa-çeu: 343, 344
 Şâdel-mülk (Halil'in melikesi): 496
 Şadi-beğ: 484
 Şah Ahmed (Muzafferî beği): 472, 473
 Şah Mansûr (Muzafferîlerden): 471, 472

- Şah Şucâ (Muzafferî hükümdarı): 429, 471
 Şah Yahya : 471, 472, 473
 Şahî'ler: 148
 Şahrüh (Timur'un oğlu): 8, 276, 457, 473, 494, 495, 496, 498, 499, 500
 Şahrvarâz (Pers generali): 202
 Şam Eyyubî Sultanlığı: 402
 Şam: 184, 296, 398, 399, 400, 401, 403, 412, 414, 421, 459, 488, 489
 Şamahî: 279
 Şama-i Cihan: 465
 Şaman Yabguları: 181
 Şamlılar: 488
 Şan başkanları: 327
 Şang'lar: 31
 Şang-tu: 321, 324, 334, 344, 362, 363
 Şan-hai-kuan geçidi: 157
 Şan-si: 48, 52, 68, 76, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 134, 135, 137, 156, 159, 160, 162, 165, 166, 168, 192, 243, 259, 261, 264, 292, 338, 340, 345, 362, 363, 406
 Şan-si'yi Çagan: 362
 Şan-şan (Lob-nor): 75, 76, 319
 Şan-şan kırallığı: 72, 76
 Şan-tong: 88, 89, 93, 94, 166, 168, 262, 265, 346, 355
 Şao-hing: 152
 Şâpur: 80
 Şara-muren: 83, 156, 157, 159, 165, 363
 Şarkiyân: 174
 Şa-t'o (Çöl): 160
 Şato Türkleri: 338
 Şa-t'o, Çöl Türkleri: 155
 Şa-t'olar: 155
 Şâukam: 266
 Şe Çong-kuei: 159
 Şe Hu (Hun kralı): 88, 89
 Şe King-tang (Çin imparatoru): 156, 159
 Şe Ley: 88
 Şe Pi: 327
 Şeburgân: 343
 Şehabeddin Muhammed Gurî: 196
 Şeh-nâme: 127
 Şehr-i Sebz: 382, 383, 384, 449
 Şe-kuyei (Şigüy): 120, 123
 Şe-li-mang-kia-lo: 148
 Şems el-Mülk Nasr: 176
 Şems ül-Mülk (Karahanlı hükümdarı): 182, 183
 Şemseddin (Herat meliki): 372, 391
 Şemseddin Cuveynî (Abaka'nın maliye nazırı): 406
 Şemseddin II (Giyaseddin'in oğlu): 428
 Şemseddin Kert (Herat Meliki): 408
 Şemseddin Muhammed Kert (Gor bölgesi beği): 390
 Şen-çeu: 161, 162
 Şen-si: 52, 54, 83, 88, 89, 91, 94, 120, 162, 264, 265, 292, 319, 320, 321, 336, 345
 Şen'si: 62
 Şe-pi (Şibi) Kağan: 120
 Şe-pu-çeng kalesi: 148
 Şerefeddin: 450, 492
 Şe-tie-mi: 111
 Şeu-k'u-tien mağarası: 29
 Şeyban (Batu'nun kardeşi): 299, 301, 302
 Şeyban aşireti: 500
 Şeybânî: 504
 Şeybanîler: 433
 Şibe: 46
 Şibi: 120
 Şigi-Kutuku: 252, 274, 275
 Şigüy Kağan: 123
 Şiktur: 329
 Şikuzen eyaleti: 325
 Şimonoseki boğazı: 325
 Şipenitz: 29
 Şir Muhammed (Çağataylı): 499
 Şirâz: 180, 295, 391, 429, 455, 459, 471, 472, 473, 477, 486, 496, 497, 502
 Şiremön: 304, 309, 310
 Şirki: 328
 Şirvan: 279, 408, 477, 482
 Şmielnik: 301
 Şo-fang: 63
 Şo-ping: 135
 Şo-p'ing-fu: 165
 Şö-luen (Tolun, Apar kağanı): 91
 Şuei-tong-ku (Kan-su'da): 29
 Şuen-ti: 77
 Şuen-tö: 88, 161, 362
 Şu-ngan: 352
 Şüster: 472
- T
- Taberî: 112, 145
 Taberistan: 171
 Tabgaç boyu: 87, 110
 Tabgaç İmparatorluğu: 91, 112
 Tabgaç kıralları: 91, 95
 Tabgaç ordusu: 92
 Tabgaç/lar: 14, 19, 24, 25, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 110
 Tacik/ler: 14, 190, 191, 269, 298, 315, 365, 383, 466, 419, 477
 Ta-fong: 93
 Taganrog: 43
 Tagarskoye bıçakları: 45
 Ta-hia: 56
 Tahran: 70
 Taicigot: 222
 Taici'ut'lar: 224
 Tai-çeu vilâyeti: 137, 233
 T'ai-ping: 166, 361
 T'ai-tsong (Song imparatoru): 121, 160, 161, 164
 Tai-tsong: 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 138
 T'ai-tsu (Song hânedânının kurucusu, asıl ismiyle Çao K'uang-yin): 160
 Tai-tu (Pekin): 363
 T'ai-tu: 324
 T'ai-yüan fu: 345
 T'ai-yüan: 55, 160, 261, 265, 362, 363

- Tai-yüan: 89, 152, 156, 165
 Takas [Tökis], (Harzem Şahı Arslan'ın oğlu): 195, 196
 Takaşima adası: 325
 Takla-Makan çölü: 17
 Talamba: 485
 Talas bozkır: 96, 197, 277, 364
 Talas ırmağı: 265, 380
 Talas şehri: 96, 171
 Talas vadisi: 112
 Talas: 67, 96, 111, 112, 113, 117, 123, 125, 149, 170, 171, 174, 176, 267, 268, 277, 289, 308, 315, 341, 350, 365, 371, 376, 378, 382, 426, 435, 462, 464, 500
 Tâlekân: 97, 274
 Talıku (Büri'nin torunu): 376
 Ta-li: 319
 Taliş kültürü: 31
 Tallgren (Fin arkeologu): 30, 31, 32, 37, 38, 41, 44
 Talo-pien: 119
 Taman yarımadası: 209, 210
 Taman: 37
 Tamgaç-han, Buri-tegin: 92, 175
 Ta-ming: 166, 262, 264
 Tana (Azak): 482
 Tana kolonisi: 445
 Tana: 350, 351, 445, 481, 483
 Taneswar Prabhakâra: 101
 Tang hânedân: 120
 T'ang hânedân: 47, 131, 141, 148, 149, 150, 155, 156, 340
 Tang Hiu-ying (Çin generali): 147
 T'ang sarayı: 136, 141, 143, 152, 157
 T'ang sülâlesi: 136
 T'ang şu: 131, 134
 T'ang taht: 138
 T'ang tarihçileri: 141
 Tang/lar: 117, 128, 129, 148
 tang-hu: 49
 T'ang'lar: 26, 132, 136, 138, 150, 156, 164, 338, 340
 Tang-şeng (Kuei-hua-ç'eng vilayeti): 338
 Tangut (Moğol mühürdarı): 291
 Tangut halkı: 281
 Tangut ülkesi: 331, 336, 339, 341, 440
 Tangut/lar: 154, 161, 162, 163, 258, 344, 359
 Tannu Ola: 246
 Tanrı Dağları: 17, 18, 35, 57, 69, 71, 113, 125, 378, 463, 464
 Tanrı: 9, 11, 113, 115, 134, 250, 253, 272, 277, 306, 316, 392, 396, 398, 403, 405, 412, 414, 419, 454, 461
 Tan-şe-hue: 83
 Taoist Kilisesi: 312
 Taoist/ler: 92, 138, 252, 277, 282, 312, 334, 336, 337
 Tapar Kağan: 117
 Tarbagatay dağları: 23
 Tarbagatay: 18, 119, 122, 124, 138, 142, 149, 193, 245, 290, 308, 315, 322, 328, 331, 371, 387
 tarçın: 348, 350
 Tardu Kağan (Göktürk Kağanı): 114, 119, 120, 201
 Tardu-şad: 123
 Targutay-Kırlıtkuk (Tayıcı'ut şefi): 228, 235
 Tarım havzası: 17, 18, 19, 66, 67, 69, 71, 78, 79, 93, 132
 Tarım: 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 89, 125, 127, 130, 135, 142, 143, 145, 146, 148, 154, 173, 193, 217, 341, 344, 356
 Târih-i Râşidî: 382, 383, 456, 462, 464, 465
 Tarmaşirin (Çağatay Hanı): 427
 Tarmaşirin, Alâeddîn (Kebek'in kardeşi): 379
 Tarn, W.: 59
 Tarn: 60
 Tarns: 59
 Tarsus: 408
 Taş Arığı: 451
 Taş Köprü muharebesi: 451
 Taş Köprüsü: 451
 Taş kurgan: 344
 Taşkent: 58, 120, 125, 132, 144, 145, 148, 149, 171, 267, 271, 277, 350, 372, 376, 383, 451, 452, 453, 455, 458, 459, 462, 464, 479, 495, 500, 503
 Taşkentliler: 132
 Taştık kültürü: 47
 Tatar töresi: 396
 Tatar: 243
 Tatarlar: 169, 219, 220, 222, 227, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 259, 314, 410
 T'a-t'a-t'ong-a (Tayang'ın mühürdarı): 218, 252, 264, 285
 Ta-ting: 165, 168, 259
 Ta-t'ong Basamağı: 156
 Ta-t'ong bölgesi: 48, 261
 Ta'tong bölgesi: 55
 T'a-tong: 161
 Ta-t'ong: 19, 159, 160, 259, 261
 Ta-tong: 62, 63, 87, 90, 92, 136, 162, 164, 168, 362
 Ta-tsin: 76
 Taugast: 92
 Tay (Siyam) kiralığı: 327
 Tayang (Nayman kiralı): 242, 243, 244, 245, 246
 Tayanku (Küçlüğ'ün komutanlarından): 197, 267
 Tayanku-Taraz: 196
 Taybuka, Baybuka (İnanç-bilge'nin oğlu): 234
 Tayıcı'ut kabilesi: 228
 Tayıcı'ut: 222, 229, 237
 Tayıcı'utlar: 235, 236, 237
 Tay-kiêt Annamlıları: 326
 Ta-yuan: 58
 Tebriz sarayı: 420, 426
 Tebriz: 295, 296, 308, 317, 343, 347, 350, 351, 352, 353, 385, 386, 397, 406, 408, 415, 417, 418, 420, 422, 428, 429, 446, 459, 466, 470, 477, 486, 490, 498, 502
 Tegin (Çuluk Kağan'ın kardeşidir): 131
 Tek Allah felsefesi: 316
 Tekes: 123
 Teküder Han: 406, 410
 Teletzes (Bulgar Hanı): 205

- Temeyen-ke'er ırmağı: 243
 Temir ırmağı: 331
 Temiryalığ (Dukak'ın oğlu): 177
 Temüçin: 227, 228, 229, 230, 231, 232, 244, 249
 Temüğe Oçigin (Çengiz Han'ın kardeşi): 228, 243, 249, 262, 290, 304, 307, 329
 Temür (Çin Kağanı): 423
 Temür Kağan (Kubılay'ın halefi): 26, 326, 327, 330, 331, 335, 336, 339, 352, 358, 365, 374, 375, 419
 Temür-buka (Moğol prensi): 362
 Temütay: 294
 tenasüh: 354
 Tenduc ülkesi: 344
 Teng-li Meu-yü: 150
 Tengri Bilge: 151
 Tengri Kağan: 140
 Tengri: 50, 114, 115, 250, 251, 260, 281, 302, 306, 392
 Tengride Bulmuş Alp Kutluğ Uluğ Bilge: 151
 Tengride Külüg Bulmuş Bilge: 151
 Teodor: 203
 Teodora: 208
 Teodorik: 106
 Teodos hânedân: 84
 Teofil (Bizans imparatoru): 209
 Teofilakt Simocatta (Bizans tarihçisi): 113, 199
 Teognost (Saray piskoposu): 441
 Teoman: 55
 Teplukhov: 47
 Terbel Han: 205
 Tereçenko: 483
 Terek Alanları: 104
 Terek bozkırları: 31, 208
 Terek bölgesi: 102
 Terek ırmağı: 438
 Terek: 31, 103, 404, 426, 432, 482
 Terterii: 442
 Tes kurganı: 46
 Teu Hien (General): 75
 Teu Ku: 71
 Te-yuan: 86
 Thaguroi: 56
 Thana: 351, 353
 Thanesvar: 175
 Thanh-hoa nehri: 326
 Theiss ırmağı: 202, 302
 Thomas kardeşler: 352
 Thomsen, V.: 115
 Thüringen: 200
 Tırnova: 443
 Tiberius II (Bizans imparatoru): 114
 Tibet eyaletleri: 335
 Tibet: 9, 10, 26, 57, 89, 120, 132, 148, 155, 162, 217, 231, 234, 258, 306, 335, 356, 357, 405
 Tibetçe: 335, 417, 419
 Tibetli çeteler: 155
 Tibetli lama Fags-pa: 334, 335
 Tibetli lamalar: 252, 336, 360, 421
 Tibetliler: 57, 76, 77, 135, 142, 144, 146, 147, 148, 320, 335, 336
 Tie-mai-kai: 243
 Tiflis: 208, 278, 279, 296, 298, 386, 439, 470, 474
 Tifliskaya: 103
 Ti-ku-nai (Kin kiralı): 168, 169
 Timur dönemi: 127, 380
 Timur ırmağı: 477
 Timur İmparatorluğu: 8, 455, 456, 457, 482, 486, 490, 497, 499, 501, 502
 Timur Kutluğ (Urus Han'ın torunu): 481, 483, 484
 Timur rönesansı: 496, 504
 Timur VII (Bizans naibi): 493
 Timur, Aksak: 8, 11, 282, 337, 363, 365, 381, 383, 384, 428, 430, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 498, 499, 502, 503, 505
 Timur-melik (Taşkend valisi): 271, 447, 476
 Timuroğulları: 8, 25, 453, 496, 498, 499, 500, 501, 502, 503
 Timurtaş (Anadolu valisi): 426, 427, 487, 488
 Ti-ping (Song prensi): 324
 Tir Templier: 399, 401
 Tir'li Marin: 70
 Tite Live: 455
 Tiyen-şan: 463
 Tiza: 103
 Tobol ırmağı: 480
 Tog Temür (Kayşan'ın oğlu): 359
 Toga Timur: 429
 Togaçi: 378
 Togan Temür Kağan (Kubılay'ın onuncu halefi): 357, 359, 360, 362, 363
 Togon, Togan: 326
 Toğortak: 212
 Tohariler: 146
 Toharistan: 96, 114, 115, 123, 144, 148, 172
 Tohta-kiya: 447
 Tokat: 299, 489
 Tokhar: 56, 60, 126, 154, 155, 173
 Tokharca: 19, 69, 126, 128
 Tokharistan: 60
 Tokhar'lar: 56, 60, 70, 98
 Tokharoi/ler: 56, 59
 Tokharya dilleri: 57
 To-kien: 75
 Tokmak: 123, 125, 142, 462
 Tokta şehir: 340
 Tokta-kiya: 476
 Toktamış (Ak Ordu Hanı): 8, 433, 446, 447, 448, 470, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484
 Toktay Han: 443, 444
 Toktemür: 328, 329
 Tokto bölgesi: 243, 338, 344, 356, 406
 Tokto'a (Merkit beği): 234, 237, 238, 243, 245
 Toktuva (Kıpçak Hanı): 423
 Tokuçar (Çengiz Han'ın damadı): 246, 274
 Toluy: 242

- Tomas İldüci: 422
 Tong Şe-hu: 123
 T'ong-çeu: 362
 Tong-hu'lar: 55
 T'ong-kien-k'ang-mu: 161
 T'ong-kuan geçidi: 293
 T'ong-kuan: 264, 292, 293
 Tong-şeng: 340, 356
 Tong-wan: 91
 Ton-kin ovası: 320
 Tonkin: 320, 326
 Tonyukuk: 116, 134, 135, 137, 138, 139
 Topa Hong: 93, 94
 Topa İmparatorluğu: 94
 Topa Kiao (Topa kıraltı): 94
 Topa Kueyi (Tabgaç kıraltı): 90, 91
 Topa Siyün: 93
 Topa Sseu: 91
 Topa Tao: 91, 92
 Topa Türkleri: 25, 324
 T'opa ülkesi: 92
 T'o-pa: 90
 Topalar: 24, 25, 318, 336, 337
 Toraman: 100
 Torii: 82
 Toros'lar: 490
 Toşang: 340
 Tö-çeu: 161
 Tödöyen-Girte: 228
 Tö-kuang (A-pao-ki'nin oğlu): 158, 159, 160
 Töles askerleri: 129
 Töles Türk boyları: 119
 Töles/ler: 91, 110, 122, 123
 Töregene Hatun (Ögedey'in hanımı): 303, 304, 305, 368, 389, 390
 Töton şövalyeleri: 301
 Trabluşşam Kontluğu: 397
 Trabzon: 280, 347, 350, 351, 353, 412, 413, 490, 494
 Trajan (Roma imparatoru): 74, 103
 Trak-Frig: 38
 Traklar: 32
 Trakya Ereğlisi: 202
 Trakya: 35, 36, 106, 185, 202, 211, 212, 213, 439
 Trakya-Frigya ırkı: 30
 Trân Nhôn-ton (Annam kıraltı): 326
 Trân Thai-tong (Annam kıraltı): 320
 Travancore: 347, 349
 Tripolje: 29
 Trogue Pompée: 59, 60
 Troizkosavsk Derestuisik mezarları: 52
 Troizkosavsk: 66
 Troyes: 106
 Ts'ai-çeu: 293, 294
 Tsang eyaleti: 335
 Ts'ang-lu-çen: 346
 Tsao Pei (Wei kıraltı): 83
 Ts'ao Pin: 161
 Tsao Tsao: 83
 Tsi Young (Leao-tang valisi): 69
 Tsien Çao: 88
 Ts'ien Han-Şu: 57, 58
 Tsien Han-Şu: 59
 Ts'ien Yen: 88
 Ts'ien-Han-Şu: 50, 61
 Tsieu-tsiuan: 64
 Ts'ieu-ts'üan: 70
 Tsi-feng: 165
 Ts'-ikia-ping: 29
 Ts'in hânedânı: 55
 Tsin hânedânı: 84, 87
 Tsin Hue-ti: 87
 Tsin İmparatorları: 86
 Tsin Min-ti: 87
 Ts'in Şe Huang-Ti (Tsin'lerin kurucusu İmparator): 55
 Tsin Şe Huang-ti: 131
 Tsi-nan: 166, 262, 265
 Ts'ing-fong-hien: 162
 Ts'ing-şueyi Irmağı: 281
 Tsing-yang: 90
 Ts'i-ning: 346, 355
 Ts'in'ler: 48
 Ts'üan-çeu: 327, 343, 346, 349, 354
 Tsi-yang: 346
 Tsö-kiyü: 91
 Tsu-kiyü hânedânı: 93
 Tsulos, Georgios: 210
 Tsuşima adası: 325
 Tuan Hing-çe (Tali kıraltı): 319
 Tuan Kong: 77
 Tuda Mangu: 441, 442
 Tudun: 149, 203
 Tuen-huang geçidi: 71
 Tuen-huang Lan-çeu: 64
 Tuen-Huang: 18, 64, 70, 76, 79, 82, 137, 339, 343, 344, 350
 Tuga Timur: 468
 Tugan-hân: 175
 Tuğşad (Buhara kıraltı): 144, 145
 Tuğluk (Ügençi'nin oğlu): 346
 Tuğluk Timur (Çağatay Hanı): 8, 377, 378, 382, 383, 384, 449, 450, 451, 453, 461
 Tuğrul (Kerait Hanı): 220, 227, 229, 230, 232, 233, 309
 Tuğrul Beğ (Selçuklu Hanı): 176, 178, 180, 181, 187, 188, 212
 Tuğrul III (Selçuk Sultanı): 188, 196
 Tu-ho-sien (Sulu Kağan oğlu): 143
 Tuka Timur (Büri'nin torunu): 372
 Tukay-Timur: 447
 Tukhâra'lar: 56
 Tu-ki-çe: 128
 Tukiti-hatun (Hülegü'nün hanımı): 395
 Tu-kiyu kabilesi: 109
 Tula ırmağı: 137
 Tula kıyısı: 229
 Tula vadisi: 134
 Tula: 63, 219, 242, 290
 Tula-buka: 441, 442

- T'u-li (Kimin Türe) Kağan: 119, 120
 Tulu aşiretleri/kabileleri: 124, 131
 Tuluk: 382
 Tuluy (Çengiz Han'ın oğlu): 262, 290
 Tuluy hânedânı: 308, 310, 328, 367, 434
 Tuluy ulusu: 331
 Tuluy: 271, 273, 274, 275, 276, 290, 293, 301, 308, 309, 434
 Tuna deltası: 206
 Tuna istihkâmları: 19
 Tuna: 30, 31, 103, 104, 105, 106, 108, 177, 200, 202, 203, 205, 207, 210, 211, 212, 213, 302, 303, 314, 439
 Tung Yabgu Kağan: 123
 Tunga Turan: 119
 Tunguz boyu: 82
 Tunguz savaşçıları: 261
 Tunguz: 20, 21, 24, 107, 157, 164, 165, 192, 217, 220, 221, 260, 261, 292, 324
 Tunguzca: 21, 169
 Tunguz-juçen: 223
 Tunguzka nehri: 20
 Tunguzlar: 20
 Tung-Yabgu Kağan: 123, 124
 Turan-şah: 400
 Turfan bölgesi: 127
 Turfan kırallığı: 67, 68
 Turfan ülkesi: 71, 127
 Turfan: 18, 19, 56, 57, 64, 67, 69, 71, 73, 75, 76, 77, 81, 82, 89, 91, 93, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 142, 152, 153, 154, 173, 193, 217, 225, 265, 266, 286, 342, 350, 364, 367, 374, 464, 465, 494, 501
 Turfanca: 125
 Turgay bozkır: 177, 443
 Turgay havzası/bölgesi: 35, 433, 479
 Turgay: 289, 377, 432, 433, 434, 480, 500
 Turkan-hatun (Muhammed Sultan'ın annesi): 270
 Tüs şehri: 389, 390
 Tüs: 195, 273, 274, 406, 415, 468
 Tu-tsong (Song imparatoru): 322
 Tutukan, Tukukan: 441
 Tutuş (Melik-Şah'ın kardeşi): 184
 Tu-yu-huen'ler: 93
 Tu-yü (A-pao-ki'nin oğlu): 158
 Tümen: 446, 484
 Türgeş Türkleri: 142
 Türgeş/ler: 135, 143, 146, 365
 Türk boyları: 214
 Türk Harzemlileri: 25
 Türk İmparatorluğu: 212
 Türk Sultanlığı: 181
 Türk Timuroğulları: 25
 Türk-Çağatay edebiyatı: 504
 Türkçe: 48
 Türk-Fars imparatorluğu: 192
 Türk-Fars: 457
 Türkistan beğleri: 450
 Türkistan Hakanlığı: 496
 Türkistan Hanlığı: 449, 451
 Türkistan Moğol Kırallığı: 364
 Türkistan Moğolları: 353
 Türkistan toprakları: 453
 Türkistan Türk İmparatorluğu: 494
 Türkistan: 6, 7, 8, 9, 17, 19, 20, 23, 26, 31, 32, 33, 56, 57, 96, 112, 119, 122, 130, 143, 155, 183, 193, 197, 250, 252, 255, 258, 261, 264, 271, 287, 288, 295, 304, 305, 311, 328, 330, 331, 332, 343, 351, 353, 363, 364, 370, 371, 395, 396, 408, 415, 424, 427, 428, 443, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 459, 460, 461, 464, 465, 466, 468, 471, 472, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 494, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505
 Türkistanlılar: 486
 Türk-İtalyan ticareti: 493
 Türkler: 6, 13, 20, 25, 113, 117, 119, 122, 129, 131, 135, 137, 142, 153, 155, 156, 170, 171, 177, 182, 190, 210, 212, 217, 218, 219, 221, 247, 265, 269, 427, 432, 445
 Türkmen aşireti: 502
 Türkmen bozkır: 191
 Türkmen tehdidi: 192
 Türkmen: 13, 177, 182, 185, 187, 190, 192, 212, 269, 429, 470, 474, 490, 499, 501, 502
 Türkmenler: 142, 177, 183, 190, 192, 458, 470, 471, 502
 Türk-Moğol animizmi: 250
 Türk-Moğol aşiretleri: 127, 153, 218
 Türk-Moğol Avrupası: 205
 Türk-Moğol cemiyeti: 254
 Türk-Moğol Çengizoğulları: 25
 Türk-Moğol çobanları: 13
 Türk-Moğol hânedânları: 336
 Türk-Moğol ırkı: 34
 Türk-Moğol imparatorlukları: 18
 Türk-Moğol kavimleri: 19, 26, 47, 51, 82, 231, 281, 286, 319
 Türk-Moğol kıralları: 89
 Türk-Moğol kırallıkları: 88, 92
 Türk-Moğol otlakları: 288
 Türk-Moğol/lar: 50, 109, 114, 131, 155, 158, 200, 201, 203, 205, 223, 224, 246, 279, 286
 Tver: 300, 435
 Tyuçta köyü: 95
 Tzurulu (Çorlu): 202
- U**
- Ub-sa-nor: 218
 Uç-Ferman: 464
 Uç-Turfan: 69, 75
 Ud: 485
 Uddiyana: 94
 Ukenc: 368
 Ukrayna: 29, 38, 51, 300, 301
 Ukuna (Moğol elçisi): 270
 Ulakçı (Kıpçak Hanı): 437
 Ulaklar: 356
 Ulca ırmağı: 233
 Ulö: 204
 Ulski: 42

- Ulu Gök Tengri: 248
 Ulu-dağ: 475
 Uluğ İşbara Kağan: 131, 132
 Uluğ-beğ: 457, 496, 499, 500, 501
 Uluğ-dağ: 245, 433, 446, 479
 Utungur gölü: 234
 Ulyasutay: 49
 Ulye-Ata: 123, 149
 Umay: 115
 Unghvar: 301
 Ur mezarları: 35
 Ural (Yayık) nehri: 210
 Ural dağları: 31, 42, 206, 433
 Ural havzası: 432
 Ural nehri: 35, 210, 213, 315, 433, 447, 480
 Ural: 107, 206, 280, 433, 434
 Ural'lar: 20, 38, 105
 Uralsk: 289, 432
 Ura-tepe: 64
 Urbain V (Papa): 357
 Urfa: 399
 Urga: 17, 53, 68
 Urgenc kuşatması: 276, 461
 Urgenc surları: 190
 Urgenc: 269, 272, 274, 288, 373, 434, 460, 461
 Urmiye gölü: 397
 Urtupa çayırları: 480
 Uruk-hatun (Dokuz-hatun'un yeğeni): 411, 421
 Urumçi: 124
 Urungu ırmağı: 149, 234
 Urungu: 91, 110, 119, 290, 308, 350
 Urus-han (Ak Ordu Hanı): 447, 475, 476, 481
 Uru'ud: 222
 Uryangkatay (Sübötay'ın oğlu): 319, 320
 Uruşna: 64
 Usun (şaman): 249
 Usuri ormanları: 158, 164
 Usuri'li Tunguz halkı: 163
 Utangaç Boleslas: 439
 Uturgur Hunları: 108, 200
 Uturgur: 108
 Uvarkhonit: 111
 Uveys Celâyir: 429
 Uygur Çağataylıları: 457
 Uygur Devleti: 151
 Uygur elçileri: 152
 Uygur İmparatorluğu: 140, 141, 151, 152
 Uygur Kağanları: 150, 157, 291, 357
 Uygur kâtipleri: 286, 291
 Uygur kitabeleri: 225
 Uygur komutanları: 150
 Uygur müşavirler: 286
 Uygur Türkçesi: 218
 Uygur Türkleri: 19, 91, 130, 131, 149, 157, 173, 217, 252
 Uygur ülkesi: 266, 277, 289, 368
 Uygur yazısı: 140, 335, 390, 414
 Uygur/lar: 6, 109, 119, 138, 141, 149, 151, 152, 153, 154, 158, 163, 178, 193, 199, 208, 218, 224, 225, 242, 247, 252, 263, 265, 266, 284, 286, 315, 389, 457, 464, 465
 Uyguristan: 8, 246, 342, 368, 374, 405, 461, 464, 501, 502
 Uz: 177
 Uzak-Doğu: 10, 18, 57, 78, 83, 84, 93, 115, 169, 250, 292, 307, 308, 311, 314, 325, 329, 343, 350, 352, 440, 455, 458, 459
 Uzindur: 108
 Uzkenk hükümdarı: 173
 Uzkent: 500
 Uzun Hasan (Anadolu valisi): 428, 499, 501, 502
- Ü**
- Ügeçi: 346
 Ürdün nehri: 403
 Üst-Yurt yaylası: 192
 Üveys (Uzun Hasan'ın oğlu): 428
- V**
- Vâcîheddîn Mes'ud: 429
 Vaks nehri: 451
 Valens (İmparator): 77
 Valentinus (Bizans elçisi): 114, 117, 200, 201
 Valentiyanus III: 106
 Van Gölü: 296
 Van: 474
 Varadin: 302
 Vartan (Ermeni rahibi): 394, 395, 396, 398, 399, 404
 Vartopu kültürü: 32
 Vasellus, Jacques: 409
 Vassâf: 371, 377, 422
 Vasudêva: 61
 Vatikan arşivleri: 306
 Vatikan: 231, 306, 412, 413
 Vend'ler: 200
 Venedik: 347, 350, 353, 354, 440, 445
 Venedikli tacirler: 482
 Venedikliler: 280, 344, 443, 445
 Verkhne-udinsk: 40
 Vicaya, Şa-ban: 326, 327, 347
 Vimalaška: 79
 Visigot orduları: 106
 Visigotlar: 90, 103, 104, 105
 Vistül nehri: 301
 Vistül: 103
 Vithimer: 104
 Viyana: 303, 458
 Vladimir Yaroslav (Rus prensi): 435
 Vladimir: 280, 300, 448, 476
 Vladimirstov: 221, 223, 224, 225, 230, 231, 232, 233, 236, 240, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 280
 Vogul'lar: 206
 Voja: 446
 Volga (İtil) nehri: 210, 433, 440, 480
 Volga: 31, 38, 43, 68, 102, 103, 113, 200, 201, 208, 210, 213, 280, 289, 299, 300, 303, 305, 306, 314, 317, 432, 433, 435, 437, 440, 442, 444, 459, 480, 481, 483
 Von Le Coq: 125, 152

Voronej yöresi: 38
 Voronej: 33, 38
 Vozdvijenskaya: 103
 Völkerwanderung: 43

W

Wahân: 344
 Wahlstadt: 301
 Wakhan (Küçük Pamir): 70, 148
 Wa-li-pu: 165
 Wan Tu-kueyi (Tabgaç generali): 92
 Wang Çeng-kien (Çin generali): 143
 Wang Çong-tsö (Çin generali): 147
 Wang Ngan-şe: 333
 Wang-han (Tuğrul Han): 7, 220, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 246, 248, 309, 395, 455
 Wan-yen Çeng-huei (Pekin valisi): 262
 Wan-yen kıraliyet aşireti: 165
 Wan-yen Wu-şe: 168
 Wan-yen: 164, 165
 Wei hânedân: 84, 95
 Wei havzası: 168, 292, 293
 Wei ırmağı: 121
 Wei kırallığı: 83, 92
 Wei sanatı: 93
 Wei Topa: 90
 Wei Ts'ing (Çin generali): 63
 Wei vadisi: 293
 Wei/ler: 90, 91, 93, 265, 319
 Wei-çeu: 130, 136
 Wei-Ts'ing: 63
 Wen-tjong (Ko-tjong'un oğlu): 325
 Witowt (Litvanya prensi): 483
 Worksla ırmağı: 483
 Wu Heu (Çin imparatoriçesi): 135, 136, 157
 Wu-çang: 321
 Wu-çe-lö (Türgeş Hanı): 135
 Wu-çeu: 165, 166, 320, 346
 Wu-huan'lar: 69, 83
 Wu-ki-mai: 165, 168
 Wu-ley: 67
 Wu-Ling (Çao kıralı): 48
 Wu-lo: 169
 Wu-suen: 57, 82
 Wu'suen'ler: 58
 Wu-suen'ler: 58, 63, 67, 70, 74, 82
 Wu-t'ai-şan: 162
 Wu-ti (Han imparatoru): 62, 63, 64, 66, 68
 Wu-tu-pu (Kin kıralı): 262
 Wu-wey: 64

Y

yabanî kedi: 53
 Yabgular: 50, 55, 62
 Yafa Kontluğu: 397
 Yahudi hahamlar: 209
 Yahudiler: 209, 417
 Yai-şan adası: 324

Yakub (Germiyan beği): 493
 Yakubiler: 395, 406
 Yakut'lar: 20
 Yang Kien T'u-li: 119
 Yang Ye: 161
 Yang-çeu: 152, 340, 346, 354, 361
 Yangiu: 348
 Yang-şao-ts'uen: 30
 Yang-ti (Çin İmparatoru): 120, 127
 Yang-tseu nehri: 166, 168, 294, 320, 323, 348
 Yang-tseu: 169, 319, 340, 342, 348, 361
 Yang-tseu-kiang: 347
 Yao Çang: 89
 Yao Şu: 319
 Yarkand halkı: 74
 Yarkand: 18, 67, 69, 70, 72, 74, 77, 79, 81, 125, 130, 344, 465, 499
 Yaroslav (Rus dükü): 211, 300, 301, 305
 Yasavur (Çağatay prensi): 378, 379, 426, 426
 Yasodharman (Hint hükümdarı): 100
 yay: 17, 18, 47, 105, 116, 256, 416
 Yayık (Fransiskan rahibi): 315
 Yayık (Ural): 480
 Yazı nehri: 463
 Yazig'ler: 103
 Ye (Çang-tö) şehri: 88, 89, 90
 Yedi-Kardeş: 42
 Yekeceren (Kerait generali): 239
 Yelets: 482
 Ye-liü C'u-tsai (Ögedey'in Maliye Nazırı): 304
 Ye-liü Çe-lu-ku: 195, 265
 Ye-liü Ç'u-ts'ai (Kin prensi): 264
 Ye-liü Ç'u-ts'ai: 264, 285, 286, 291, 292, 293
 Ye-liü Hien (Kitay Hanı): 160, 161
 Ye-liü Hieu-ko (Kitay generali): 160, 161
 Ye-liü kabilesi: 157
 Ye-liü King: 160
 Ye-liü Liu-ko (Kitay prensi): 260, 284
 Ye-liü Long-siü (Kitay Hanı): 161, 162
 Ye-liü Şe (Kara Kitay nâibi): 195
 Ye-liü Ta-şe (Kitay hükümdarı): 193, 194, 195
 Ye-liü Tö-kuang (Kitay Hanı): 159
 Ye-liü Yen-hi (Kitay Hanı): 165
 Ye-liü Yüan: 160
 Ye-liü'ler: 157
 Yelmiş (Güyük Kağan kızı): 339
 Yenisey: 20, 31, 35, 44, 47, 69, 95, 140, 153, 154, 157, 177, 194, 218, 237, 245, 246, 322
 Yen-king: 160
 Yen'ler hânedânı: 89
 Yen-lo: 119
 Yen-men kalesi: 120
 Yen-men: 62
 Yer-Su: 115
 Yesi: 479
 Yesun Kağan: 336
 Yesun-Temür: 336, 353, 355, 356, 359
 Yesügey (Moğol başkanı): 220, 227, 228, 232
 Yeşil Tepe: 355
 Ye-tai: 96

- Ye-tai-i-li-t'o (Akhun kralı): 97
 Yeu-çeu: 159, 160
 Yezd: 343, 353, 429, 471, 472
 Yezdigird II: 97
 Yezdigird III (Sâsânî hükümdarı): 144
 Yıldırım Bâyezid: 490
 yırtıcı kuşlar: 45
 Yısu-Mangu: 310
 Yısu-Temür (Bo'orçun'un torunu): 329
 Yi-çi-si Yabgu: 63
 Yi-lie: 195
 Ying-çang: 363
 Ying-p'an: 71
 Yısu-Mangu dönemi: 367
 Yısu-Mangu: 307, 366, 367
 Yi-sun: 67
 Yi-tsi-nai: 163
 Yi-wu: 71, 76, 77
 Yo Fei (Çin generali): 168
 Yong lo: 494, 499
 Yong-p'ing: 136, 157, 262
 Yorgi Pakhimeres: 439
 Yorgi Terterii: 442
 Yotkan: 77
 Yuan hânedânı: 324
 Yukarı Amu-Derya: 70
 Yukarı Asya medeniyeti: 79
 Yukarı Asya: 27, 56, 107, 130, 132, 138, 151, 190, 199, 208, 217, 231, 328, 343, 464
 Yukarı İrtiş: 245
 Yukarı Kerulen: 137
 Yukarı Moğolistan: 13, 17, 19, 52, 64, 66, 82
 Yukarı Orhon: 218, 291
 Yukarı Yenisey: 234
 Yulduz: 18, 75, 96, 109, 111, 112, 113, 114, 123, 128, 201, 376, 453, 459, 461, 462, 464, 500, 501, 502
 Yu-lin: 54
 Yu-men kuan geçidi: 64, 70
 Yunan kırılları: 58
 Yunan kumaşı: 53
 Yunan kuyumculuğu: 42
 Yunan kültürü: 43
 Yunan Ortodoks Kilisesi: 441
 Yunan paraları: 77
 Yunan tarihçileri: 32, 34, 56
 Yunan: 51, 79
 Yunan-Buda eyaletleri: 99
 Yunan-Buda medeniyeti: 82, 99
 Yunan-Buda sanatı: 77, 78, 81
 Yunan-Buda: 93
 Yunan-Çin kaynakları: 71
 Yunan-İskit hayvan realizmi: 45
 Yunan-İskit vazoları: 34
 Yunan-İskit: 40
 Yunanlılar: 33, 35, 56, 58, 59, 60, 61, 396
 Yunanlılık: 38
 Yunan-Roma baş resimleri: 45
 Yunan-Roma coğrafyacıları: 70
 Yunan-Roma kırallığı: 103
 Yunan-Roma sanatı: 77
 Yun-çong vilâyeti: 134
 Yun-kang budist mağaraları: 93
 Yunnan İmparatorları: 26
 Yun-nan: 319, 320, 345
 Yun-nan-fu: 319
 Yunus (Timuroğlu): 501, 503
 Yurek (Kubılay'ın kızı): 339
 Yu-ri (Riazan prensi): 300
 Yuri II (Suzdalya dükü): 300
 Yuri Kalka: 280
 Yuriel: 448, 476
 Yusuf Hâs Hâcib: 176
 Yusuf Sufi: 460, 461
 Yüan'lar: 375
 Yüan-şe: 227, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 261, 262, 263, 264
 Yüce Han: 247
 Yü-çeu: 135
 Yüe-çe: 50
 Yüe-çi aşiretleri: 57, 61
 Yüe-çi Şe-kao (misyoner): 78
 Yüe-çi: 56, 59, 60, 61
 Yüe-çi'ler: 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 70, 74, 75, 78
 Yün-çong: 339

Z

- Zabergan ordusu: 108
 Zabergan: 108
 Zafernâme: 380, 381, 382, 383, 384, 428, 433, 449, 451, 453, 454, 455, 458, 462, 463, 464, 467, 471, 473, 475, 476, 478, 479, 480, 480, 482, 483, 484, 488, 490, 492
 Zagros: 197
 Zarenc: 468
 Zaysan gölü: 245
 Zaysan-nor: 218
 Zayton: 349, 351, 352, 353, 354
 Zebur: 352
 Zemarkos (Bizans elçisi): 113
 Zencân: 278
 zencefil: 348, 349, 350
 Zerdüş: 250
 Zerdüştlük, Zerdüş dini: 33, 150, 151
 Zerîn: 403
 Zeynelâbidîn (Muzafferî prensi): 471, 472
 zırh etekliği: 43
 zırh: 43, 81, 116, 127, 136, 256, 491
 Ziebil: 208
 Zıştovi: 106
 Ziyâd İbn Sâlih: 149
 Zodan (Avar başkanı): 203
 Zubov: 43